

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEKSTİL VE MODA TASARIMI ANASANAT DALI
TEKSTİL VE MODA TASARIMI SANAT DALI

**OSMANLIDA BATILILAŞMA HAREKETLERİNİN
KADIN GİYSİLERİNE YANSIMASI**
(Yüksek Lisans Tezi)

Tezi Hazırlayan: **Hanife CELEP**

İstanbul, 2013

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEKSTİL VE MODA TASARIMI ANASANAT DALI
TEKSTİL VE MODA TASARIMI SANAT DALI

**OSMANLIDA BATILILAŞMA HAREKETLERİNİN
KADIN GİYSİLERİNE YANSIMASI**
(Yüksek Lisans Tezi)

Tezi Hazırlayan:
Hanife CELEP

Öğrenci No:
110783008

Danışman:
Prof. Betül ATLI

İstanbul, 2013

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum **“Osmanlıda Batılılaşma Hareketlerinin Kadın Giysilerine Yansıması ”** başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 22.08.2013

Hanife CELEP

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

25.07.2013

Enstitümüz **Tekstil ve Moda Tasarımı Anasanat dalı** **Tekstil ve Moda Tasarımı Sanat dalı** yüksek lisans öğrencilerinden **110783006** numaralı **Hanife CELEP'in** "*Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim – Öğretim Yönetmeliği*"nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği "*Osmanlı'da Batılılaşma Hareketlerinin Kadın Giysilerine Yansıması*" konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun 16.07.2013 tarih ve 2013/21 sayılı toplantısında seçilen ve Takdim Yerleşkesinde toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, ilgili yönetmeliğin (c) bendi gereğince (2.9.) dakika süre ile aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında ~~oyçokluğu/oybirliği~~ ile ~~Kabul/Red~~ veya ~~Düzeltilme~~ kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 4 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü'ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.

DANIŞMAN
PROF. DR. BETÜL ATLI

ÜYE
YRD. DOÇ. DR. CAFER ARSLAN

ÜYE
YRD. DOÇ. DR. FATMA ENGİN ALPAT

TEŐEKKÖR

Bu çalışmanın her aőamasında bilgi birikiminin farklı görüőleriyle birleőmesinden oluşan destekleyici ve yol gösterici önerilerinden dolayı tez danıőmanım Sayın Prof. Betül Atlı'ya teőekkürlerimi sunarım. Lisans ve yüksek lisans eēitimim boyunca üzerimde emegi olan bütün hocalarıma, maddi manevi desteklerini hiçbir zaman eksik etmeyen ve bugüne gelmeme sebep olan başta babam Sami Celep, annem Adile Celep olmak üzere tüm aileme, tez yazım aőamasında fikirleriyle bana yol gösteren arkadaőlarım Banu Begüm Bozatlı ve Mehmet Sadi Binboēa'ya sonsuz teőekkürlerimi sunarım.

Hanife CELEP

Adı ve Soyadı : Hanife CELEP
Danışmanı : Prof. Betül ATLI
Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans, 2013
Alanı : Tekstil ve Moda Tasarım
Anahtar Kelimeler : Osmanlı, Batılılaşma, Batılılaşma Hareketleri, Moda, Kadın Giysileri.

ÖZ

OSMANLI'DA BATILILAŞMA HAREKETLERİNİN KADIN GİYSİLERİNE YANSIMASI

Bu çalışmada; Osmanlı'da batılılaşma hareketlerinin kadın giysilerine yansıması incelenmiştir. İlk bölüm de; Tanzimat öncesi giyim geleneklerine değinilerek kadınların günlük yaşamlarındaki giysileri üzerinde detaylı bir araştırma yapılmıştır. Sonraki bölümlerde ise sırasıyla; 18. yüzyılda başlayan batılılaşma hareketleri devamında ise Tanzimat, I. ve II. Meşrutiyet incelenmiş, bu dönemlerde gelişen kadın hareketleri ve basının etkisi de göz önünde bulundurularak giysilerde meydana gelen değişiklikler analiz edilmiştir. Buna ek olarak; kadın dergileri bireylerin yaşantısını her alanda değiştirmiş ve batılılaşma süreci destekleyici fikirleri basın yoluyla insanlara ulaştırmıştır. Mütareke-İşgal döneminde oluşan değişimlerde detaylıca incelenmiştir. Batılılaşma sürecinin başlamasıyla toplumsal hayat, eğitim, eğlence ve sosyal etkinlikler gibi birçok alanda etkisini gösteren bu değişimin giysiler üzerindeki etkileri karşılaştırmalı olarak incelendiği görülür. Batılılaşma öncesine ait görsel ve yazılı kaynakların sınırlı olması bu çalışmada karşılaşılan en büyük zorluk olmuştur.

Name and Surname : Hanife CELEP

Supervisor : Professor Betül ATLI

Degree and Date : Master, 2013

Major : Textile and Fashion Design

Key Words : Ottoman, Westernization, Westernization Movement, Fashion, Women's clothes.

ABSTRACT

WESTERNIZATION MOVEMENT IN THE OTTOMAN EMPIRE REFLECTION OF WOMEN'S DRESS

This study investigates the reflection of women's clothing after Ottoman Westernization Movements. The first chapter contains a detailed research that deals with women's daily clothes in reference to the traditions of pre-Tanzimat clothing. In the next sections; changes in clothing respectively examined in 18 th century Westernization Movement, Tanzimat, I. and II. Constitutionalism, in terms of emerging women movements and media effects. In addition to that women's magazines have changed all areas of the lives of individuals and supportive ideas of the westernization process influenced people through the media. The changes in the period of Occupation and Armistice period is also examined in detail. With the beginning of the process of Westernization; social life, education, perception, of entertainment and social events are influenced in term of clothing, which is analyzed with comparisons. The limited access of visual and written sources of pre-westernization period, is the major problem this study.

İÇİNDEKİLER

ÖZET

ABSTRACT

ŞEKİLLER LİSTESİ.....v

KISALTMALAR.....viii

GİRİŞ.....1

1. TANZİMAT ÖNCESİ GİYİM GELENEKLERİ.....3

2. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA XVIII. YÜZYIL'DA BAŞLAYAN BATILILAŞMA HAREKETLERİ.....10

3.TANZİMAT DÖNEMİ.....12

3.1. Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi.....12

3.2. Tanzimat'ın sosyal hayata etkisi.....13

3.3. Tanzimattaki ticari antlaşmaların ülke ekonomisine etkileri.....18

4. I. MEŞRUTİYET DÖNEMİ.....20

5. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ.....22

6. TANZİMAT VE MEŞRUTİYET'LE GELİŞEN KADIN HAREKETLERİ.....24

7. TANZİMAT VE MEŞRUTİYET'LE GELİŞEN BASININ ETKİSİ.....27

7.1. Kadın dergileri.....28

7.2. Aydın Kadınlar.....39

7.2.1. Fatma ALİYE.....40

7.2.2. Halide EDİP.....43

8. MÜTAREKE-İŞGAL DÖNEMİ45

9. BATILILAŞMA SÜRECİ.....49

9.1. Günlük hayat.....	49
9.2. Nüfus.....	52
9.3. Eğitim anlayışı.....	54
9.4. Eğlence hayatı.....	56
9.4.1. Sosyal etkinlikler.....	58
9.4.1.1. Tiyatro.....	59
9.4.1.2. Opera Ve Operet.....	62
9.4.1.3 Dans.....	65
9.4.1.4. Balolar.....	67
9.4.2. Sayfiye ve Gezinti yerleri.....	68
9.4.2.1. Mesireler.....	69
9.4.2.2. Çayırırlar.....	71
9.4.3. Deniz kültürü.....	73
 10. BATILILAŞMA İLE OLUŞAN MODA’NIN KADIN GİYSİLERİNE	
OLAN ETKİSİ.....	78
10.1. Dış Mekan.....	81
10.2. İç Mekan.....	85
10.2.1. Üçetek Entari.....	85
10.2.1.1. Bindallı Entari.....	96
10.2.1.2. Şalvar ve Cepken.....	99
10.2.1.3. Kaftan (Pirpiri).....	101
10.2.2. Etek Bluz.....	104
10.2.3. Gelinlik.....	110
10.3. Şemsiye Ve Eldiven.....	117
10.4. Saç Ve Baş Modelleri.....	119
SONUÇ.....	121
KAYNAKÇA.....	123

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa No.
Şekil 1: Entari.....	4
Şekil 2: Entari Örnekleri.....	5
Şekil 3: Entari Örnekleri.....	5
Şekil 4: Entari Örnekleri.....	5
Şekil 5: İstanbul da Çarşafli Kadınlar.....	17
Şekil 6: Yaşmaklı Kadın (<i>İnci</i> , no.7, tarih yok).....	32
Şekil 7: Son Moda Bluz Modelleri.....	34
Şekil 8: İlan Sayfası.....	35
Şekil 9: Kısa Saç Modelleri (<i>İnci</i> , no.8, 1 Eylül 1919).....	36
Şekil 10: Sokakta Yürüyen Genç Bir Kadın (<i>Yeni İnci</i> , no.2, Temmuz 1338).....	37
Şekil 11: Fatma Aliye Hanım.....	40
Şekil 12: Halide Edip Adıvar.....	44
Şekil 13: Levanten Bir Aile.....	46
Şekil 14: İşgal Yıllarında İstanbul.....	48
Şekil 15: Piyano Başında Bir Türk Kadını.....	66
Şekil 16: Kağıthane İmrahor Köşkü (Sebah & Joaillier, 1894).....	70
Şekil 17: Mesireler de Yaşmaklı ve Peçeli Kadınlar	71
Şekil 18: Çayirlara Gezintiye Çıkan Kadınlar.....	72
Şekil 19: 20. Yüzyıl Başlarında Fenerbahçe Deniz Hamamları.....	75
Şekil 20: Kadınlar İçin Yüzme Giysileri (<i>Süs</i> , no.8, 1 Ağustos 1923).....	77

Şekil 21: İstanbul Hanımı (Abdullah Freres, 1880)	80
Şekil 22: Bir Kuyumcu Dükkanı Önündeki Üst Sınıf İki Türk Kadını.....	83
Şekil 23: Üçetek Entari.....	87
Şekil 24: Sarı Üçetek Entari.....	88
Şekil 25: Sarı Üçetek Entari Detayları.....	89
Şekil 26: Üçetek Entari Örnekleri.....	90
Şekil 27: Üçetek Entari Örnekleri.....	90
Şekil 28: Üçetek Entari Örnekleri.....	90
Şekil 29: Entari Çeşitlerine Bir Örnek.....	92
Şekil 30: Entari Çeşitlerine Bir Örnek.....	93
Şekil 31: Kırmızı Entari.....	94
Şekil 32: Kırmızı Entari Ve Detayları.....	95
Şekil 33: Bindallı Entari.....	97
Şekil 34: Bindallı Entari Örnekleri.....	98
Şekil 35: Bindallı Entari Örnekleri.....	98
Şekil 36: Bindallı Entari Örnekleri.....	98
Şekil 37: Şalvar ve Cepken.....	99
Şekil 38: Şalvar ve Cepken Örnekleri.....	100
Şekil 39: Şalvar ve Cepken Örnekleri.....	100
Şekil 40: Şalvar ve Cepken Örnekleri.....	100
Şekil 41: Kaftan ‘Pirpiri’.....	101
Şekil 42: Kaftan ‘Pirpiri’ Detayları.....	102
Şekil 43: Kaftan ‘Pirpiri’ Örnekleri.....	103

Şekil 44: Kaftan ‘Pirpiri’ Örnekleri.....	103
Şekil 45: Siyah Etek ve Bluz.....	105
Şekil 46: Siyah Etek ve Bluzun Detayları.....	106
Şekil 47: Başka Bir Etek ve Bluz Örneği.....	107
Şekil 48: Açık Küf Yeşili Etek ve Bluz	108
Şekil 49: Açık Küf Yeşili Etek ve Bluzun Detayları.....	109
Şekil 50: Turkuaz Renk Gelin Kıyafeti.....	111
Şekil 51: Turkuaz Renk Gelin Kıyafeti Detayları.....	112
Şekil 52: Başka Bir Gelin Kıyafeti.....	113
Şekil 53: Başka Bir Gelin Kıyafetinin Detayları.....	114
Şekil 54: Potin.....	115
Şekil 55: Ayakkabı Örneği.....	115
Şekil 56: Terlik Örnekleri.....	116
Şekil 57: Dış Mekanda Şemsiye.....	118

KISALTMALAR

a.g.e: Adı Geçen Ek

a.g.k: Adı Geçen Kaynak

a.g.m: Adı Geçen Makale

T.C.T.A: Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi

D.B.İ.A: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında yaşanan batılılaşma dönemi yani reformlar dönemidir diyebiliriz. Batılılaşma sürecinde sosyal, idari, askeri ve ekonomik alanlarda birçok değişim görülmüştür. Yaşanan sosyal değişim gündelik hayat, eğlence, moda, adab-ı muaşeret gibi toplumsal hayatı ilgilendiren her alanda etkisini göstermiştir. Bu değişimler incelenirken tarihte yaşanan kırılma noktalarını ve bu gelişmelerin farklı yönleriyle yorumlanması gerekmektedir. Türk kadını bugün ki çağdaş görünümünü elde etmek için uzun ve zorluklarla dolu tarihsel bir süreç yaşamıştır. Osmanlı kadınının Avrupalılaşma yolundaki ilk adımlarını ise Tanzimat dönemi ile başlamıştır diyebiliriz. Aynı zamanda Avrupa özellikle Fransa'da ki gelişmeler de takip edilmiş, Modern avrupa tarzındaki eğitim kurumlarının da açılmasına önem verilmiştir.

Batılılaşma hareketleri içerisinde, Tanzimat döneminde yapılan yenilikler kadının yeniden sosyal yaşama katılımını, toplumda var olma mücadelesini ve kadın erkek ilişkilerini ortaya koyma çabası açısından önemini vurgulamak için geniş yer verilmiştir. Osmanlı Devletinde Tanzimat döneminde yapılan yenilikler toplumun ve kadınların yaşamının değişmesi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Batılılaşma yolunda ki diğer adımlar ise Tanzimattan sonra I. ve II. Meşrutiyet yıllarında gerçekleşmiştir. I. Meşrutiyet yıllarında Batılılaşma sürecinde halkın çekimser kalması bu anlayışın sadece aydınlar arasında gelişmesine neden olmuş, II. Meşrutiyetle birlikte bu çekimserlik ortadan kalkması ve batılılaşma sürecinde yaşanan zorluklar toplumun birinci ve önemli meselesi haline gelmiştir.

Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde gelişen kadın hareketleri; kadının özgür ve eşit haklara sahip olma yolunda ki isteklerini, özellikle II. Meşrutiyetle oluşan gelişmeler kadına bu yolda ışık tutmuştur. Kadın hareketleri yaşanan topluma göre şekillendiği için Batı'dan alabileceklerini almış fakat kültürü gereği alamayacaklarından da vazgeçmiştir. Bu durum; kadının yaşadığı toplumun kuralları doğrultusunda özgür ve eşit olabileceğini öngörmüştür.

Aynı dönemde basınında bu batılılaşma sürecine olan etkisi oldukça büyüktür. Kadın dergileri ve aydın kadınlar dönemin en etkin isimleri ve yayınları olmuştur. Basın; kadınların kendilerini ifade etmedeki çekimserliğini ortadan kaldırmış ve isteklerini daha rahat iletme için onlara fırsat sunarak dergilerde yazılarına yer vermiştir. Aynı zamanda dergiler; Batıdaki yaşamı insanlara sunarak bu yol ile batının yaşam tarzını alışkanlık haline getirip onların bu hayatı özümsemesini sağlamak olmuştur. Tanzimat ve II. Meşrutiyet sonrası basında kadın haklarıyla ilgili birçok yayın yapılmış toplumsal yaşamı ilgilendiren, her alanda yazılan yazılarla kadının bu konularda eğitilmesini sağlamıştır. Bu alanlara olan ilgi Batılılaşma ve okuryazarlığın artmasıyla orantılı olarak yükselmiştir. Bu yayınlar, hem kadınlara görüşlerini iletmesini sağlamış hemde erkeklerin kadınların hakkındaki düşüncelerini ifade açısından döneme ayna tutan kaynaklar olmuştur.

Mütareke-İşgal yıllarında, dönemin başkenti olan İstanbul'un toplumsal ve kültürel yapısı köklü değişikliklere uğramıştır. Özellikle Rusya'dan gelen göçmenlerin ve savaş ortamının getirdiği koşulları kent nüfusunu ve giyim kuşamdaki değişimi önemli ölçüde etkilediği görülmektedir.

Bu çalışma; batılılaşma süreci ile oluşan modanın kadın giysilerine olan etkilerini ve bu aşamadaki süreçleri kapsadığından günlük hayat, eğitim, eğlence ve sosyal etkinlikler detaylı bir şekilde incelenmiştir. Araştırmanın konusuna uygun olarak giysilerin iç mekan ve dış mekan olmak üzere dönemler arası karşılaştırmalı olarak incelenmesi giysiler üzerindeki değişimlerin yeterli görsele sahip olması açısından batılılaşma sürecinin gelişimini adım adım gösterdiğinden önem taşımaktadır.

1. TANZİMAT ÖNCESİ GİYİM GELENEKLERİ

Osmanlı İmparatorluğunda giysi kültürünün temeli iki bin yıldan eskiye dayanmakta, Orta Asya giyim kültürüne kadar uzandığı görülmektedir. Osmanlı kadın giysileri 19. yüzyıla kadar yaklaşık altı yüzyıl boyunca kesim özellikleri bakımından benzerlik göstermiştir ancak 19. yüzyıldan itibaren köklü bir değişime uğramıştır. Hanımlar yüzyıllarca şalvar, iç gömleği, entari, kaftan ve hırkalar kullanmışlardır. Şalvar ve iç gömleği içte kalmakta, entarilerde üstüne giyildiği görülür. Yıllarca kaftan ve entariler birlikte kullanılır.

‘Osmanlı sarayı 15. yüzyılda o dönemin başkenti olan İstanbul’un giysilerine yön veren merkez konumundadır. İstanbullu hanımlar gösterişli, pahalı giysiler giyerken, Anadolu’daki hanımlar daha sade, gösteriştan daha uzak giysiler kullanmaktadır. Osmanlı kadın giysilerinin en belirgin ve en önemli özellikleri bol, dökümlü, uzun ve vücut hatlarını örtmesidir. Kadınlar entari ve kaftan; erkekler ise şalvar ve çarık giyerlerdi... 16.yy.dan sonra Avrupa ile kurulan ve giderek gelişen ilişkiler, batıdan ince yünlü ve ipekli dokumaların, dantel ve parfüm gibi lüks eşyanın, doğudan ise Hint kumaşları ile Rusya’dan gönderilen çeşitli kürklerin İstanbul pazarlarında hanımların alımına sunulmasını getirmişti. Bu çeşitlilik hanımlardan bazılarının dışarıdaki giyimlerine yansıyordu. Böylece , giyim kuşam konusunda hanımlar arasında bir yarışma başlamış gibiydi. Bu durum padişahın gözüne çarpacak boyutlara varması üzerine, kadınların giyecekleri feracelerin, yaşmak ve pabuçların şekil ve sınırlama yalnızca Müslüman kadınlara yönelik olarak düzenlendi. İmparatorluk sınırları içindeki gayrimüslim kadınlar kendi örf ve adetlerine göre giyinmeyi sürdürüyorlardı.’¹

‘Kadınlar ev içinde şalvar gömlek giyinir, misafir kabulünde ve ziyaretlerde üzerine sırmalı üç etekli elbisesini geçirirdi. Bu kıyafetler her katmanda aynı olurken statü ve maddi güce göre kumaş kalitesi, süslemeleri, kullanılan mücevher bakımından farklılık gösterirdi. Gömlek modelleri zaman içerisinde değişiklikler geçirmişti. Üç etek elbiselerin uçları bele iğnelenirdi. Bellerine çeşitli model kemer takan kadınlar ayaklarına da sırma işlemeli terlikler giyerdi. Zamanla şalvar gömlek

¹ Cihan Aktaş, *Tanzimattan Günümüze Kılık Kıyafet Ve İktidar*, Nehir Yayınları, 1991, s.56

yerine entari kullanılmaya başlanmıştır. Eteklerin uzun ve geniş yapıldığı entarilerin içine kolalı beyaz eteklikler giyilerek elbisenin kabarık olması sağlanmıştır.²

Şekil 1. Entari

Kaynak: Lale Görünür, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminden Kadın Giysileri*, Mas Matbaacılık, İstanbul, 2010, s.60

Şekil 1. 18.yüzyıla ait olan açık çağla yeşili ipekli dokuma olan bu giysi üzerine renkli ipliklerle suzeni³ tekniği kullanılarak işlenmiştir. Kıyafetin tüm etrafına, stilize kayalar⁴ üzerine oturtulmuş üçlü ev grupları ve çiçek motiflerinden oluşan kompozisyon kullanılarak bordür şeklinde işlenmiştir. Önden açık olan

² Hale Biricikoğlu, *Türk Modernleşmesinde Kadın*, 2006, s. 4

³ Suzeni; Kasnağa geçirilmiş üzerine iğne yada tığ ile yapılan işleme türü.

⁴ Stilize kayalar; İşlemede kullanılan desen şekli.

etekleri peşlerle⁵ genişletilmiş, derin oyulmuş yaka detayı ‘U’ şeklinde görülür. Bu görüntü itibarıyla 18. yüzyıl Osmanlı entarisi özelliklerini yansıtmaktadır. Etek boyu diz altında olup, kol ağzları şekilli kesilmiştir.

Şekil 2.

Şekil 3.

Şekil 4.

Entari Örnekleri

Kaynak: Görünür. a.g.k., s.60,63,67

Şekil 2. ve şekil 3. kumaşlar hafif ipekli, şekil 4. entari ise yünlü kumaştan dokunmuş, top halinde iken işlenmiştir. Bu dönemdeki entariler önden açık, yanları yırtmaçsız, derin oval yaka açıklıkları, dar uzun kollar, ‘şair ve besteci Leyal Saz’ın deyimi ile balık ağzı şeklinde kesilmiş kol ağzları, sırma geniş harçlar dönemin tipik Özellikleridir.’⁶ Şekil 3’ deki entarinin Türk işlemelerinin ve kompozisyonlarının diğerlerinden farklı işlenmesi ve doğal görünümdeki ‘çiçek motifleri, bu entarinin 18. yüzyılda Avrupa’da çok yaygın olan *Turquerie*⁷ adı verilen akımın etkisi ile batı da üretilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Kesimi ise 18. yüzyıl Osmanlı entarisi özelliklerini gösterir. Su yeşili renkte entari (Şekil 1) ise mimarinin de yer aldığı işleme kompozisyonu açısından Osmanlı üretimi olduğu izlenimi vermektedir.’⁸

⁵ Peş; Giysileri bollaştırmak amacıyla yanlarına eklenen üçgen kumaş parçası.

⁶ Filiz Çağman, *Selçuklu-Osmanlı Dönemi*, Çağlarboyu Anadolu’da Kadın, Anadolu Kadınının 9000 yılı, İstanbul, 1993, s.141

⁷ Turquerie; Avrupa’da 16. yüzyıldan başlayıp 18. yüzyıla kadar devam eden, Avrupalıların Osmanlılara ilgi duyup ve doğuyu egzotik görmelerine merak etmeleri bu modayı doğurmuş. Türk sanatı ve kültürünü taklit etmek özellikle de Türk gibi giyinmek, Türk kıyafetleri ile resim yaptırmak yaygınlaşmış ve bu modaya verilen ad.

⁸ Görünür, a.g.k., s.38,39

Giyim kuşamla gelen özgürlük, zengin ve fakir kadınların sosyal hayatlarındaki uçurumu kapatmak bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. İngiliz sefiri olan kocasının görevi nedeni ile iki sene boyunca İstanbul'da yaşamış olan Lady Montague, Osmanlı hanımları üzerinde bir inceleme yapmıştır. Montague, Osmanlı hanımlarının kılık kıyafetlerinden şu şekilde söz etmiştir; *'Buradaki kadınların bizlerden daha fazla hürriyete sahip oldukları kolayca görülecek bir şey. Hangi sınıftan olursalar olsunlar, iki yaşmak örtünmeden sokağa çıkamadığı bir giysiyle de göğüslerini kapatıyorlar. Feracenin kolu dar ve parmak ucuna kadar uzun. Vücudu bir yağmurluk gibi kapatıyor. Ferace kışın çuhadan, yazın da ipekli kumaştan yapılıyor. Bu ferace sayesinde kibar kadınlar öyle kılık değiştirmiş bir haldedirler ki, onları bir köle kadından ayırt etmek mümkün değildir. En kıskanç koca bile karısına sokakta rastlasa tanıyamıyor. Tabi ayrıca sokakta hiç bir erkek bir kadına dokunamıyor ve takip edemiyor.'*⁹

'Osmanlı toplumunda kadınların uyması gereken bazı kurallar bulunmaktaydı. Osmanlı'da kadınların hayatını sınırlayan birçok ferman vardı ve bu fermanlar kadınların kamusal hayattaki konumunu belirlemekteydi. Bu fermanlar genel olarak üç alana müdahale etmiştir. Bunlar, kadının kıyafetleri, sokakta görünmeleri ve erkeklerle olan ilişkileri ile ilgili konulardır.'¹⁰ Tanzimat tan önce çıkarılan bu fermanlar kadının giyim kuşamından, sokağa çıkmasına kadar getirilen kısıtlamalar niteliği taşımaktadır.

'Osmanlı Devletinde giyim kuşam ile ilgili yasakları üç gruba ayırmak mümkündür;

- Dine ve ahlaka aykırı olmaları sebebiyle
- Ekonomik sebeplerden ötürü (israfı engelleyici bir tedbir olarak)
- Tebaanın giyiminde ayırt edici unsurlara önem verilmesi sebebiyle'¹¹

Osmanlı hükümeti yöneticileri gerileme dönemindeki israfını değerlendirirken giysi meselesi ile uğraşma gereği duymuş ve çeşitli emirnameler ve fermanlar yayınlamıştır.

⁹ Aktaş, a.g.e, s.45

¹⁰ Sabiha Doğan , *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Aydın kadınlar Şair ve Yazarlar* , Akademik Kitaplar , 2012 , s.16

¹¹ Nurullah Abalı, *Geleneksellik Ve Modernizm Açısından Kılık Kıyafet* , İlke Yayıncılık , İstanbul , 2009 , s.206

Bu fermanlar da kadınların kılık kıyafetlerinin renk, model ve yakalarının büyüklüklerini belirlenmiştir. Örneğin; *‘Sultan I. Ahmet döneminde (1604- 1617) çıkarılan bir buyruk, kadınların içinde erkeklerin de bulunduğu bir kayığa binmelerini yasaklıyordu.’*¹²

Osmanlı’da Lale Devrinde kadınlar renkli ve ayrıntılı giyimleri ile eğlencelere katılırlardı. Çırağan Sarayı , Sadabat ve Neşetabad en önemli lale bahçeleri olmalarının yanı sıra köşklerin mimari yapıları, şark ve garp mimari yapılarının harmanlanmasıyla Lale devrinin sosyal yapısını nitelemekteydi. *‘Kadınlar kapalı arabalar içinde bu köşklere gelirlerdi ve büyük ilgi görürlerdi. Bizzat İbrahim paşanın Sadabad eğlenceleri sırasında kadınlara karşı hafif meşrep davranışlarda bulunduğu görülmüştü. Paşa, köşklerin bahçelerinde oldukça şık giyinen kadınları seyretmeye bayılırdı. Köşk içlerinde şık ev giysileriyle gezinen kadınlar, bu şıklıklarını dışarıya yansıtmaya gayret gösterirlerdi. Başlarına fes üstüne yaşmak tuttururlar, üstlerine de vücutlarının hatlarını belli eden rengarenk feraceler giyerlerdi. Dönemin kendine has modasını devlet adamları ‘nev zuhur’ diye adlandırmışlardı. Bol, yakasının arka kısmı çoğu zaman eteklere kadar uzanan, kolları geniş ve yarık bir üst giysisi olan feraceler ipekliden yapılır, yakasının içine aynı renkte astar konulur, ön tarafının sağı solu ve kol kapakları çeşitli haçlarla süslenirdi. Yaşmak ise kolalı ve iki değimi parça halinde hazır alınırdı.’*¹³ Köşklerde yaygınlaşan bu eğlenceler ulemanın tepkisini çekmiş ve ulemanın aracılığı ile yapılan baskılar neticesinde İbrahim Paşa, kadınların giyinme konusunda daha dikkat etmeleri gerektiğini ‘Şeriat dairesine aktarmak zorunda kaldı. Bu durum sonunda dar feraceler, gösterişli uzun yakalar ve yemeniler yasaklanmıştır, kadınların dış giysi olarak daha bol ve geniş giyinmeleri istenmiştir. Feslere takılan ince yaşmakların yerine daha kalın kumaştan yapılmış yaşmakların takılması belirtilmiştir.

¹² Aktaş , a.g.e , s.57

¹³ Aktaş, a.g.e., s.58

Lale devrinden sonra çıkarılan diğer bir ferman hanımların belirlenen mağaza ve eğlence yerlerine gitmesini suç kapsamına alıyordu. III. Osman döneminde, padişahın haftanın üç günü dışarı çıkması halinde hanımların sokağa çıkması yasaklanmıştır. Bu yasaklara uymayanlar için para cezaları konulmuştur. Zorunlu olarak hanımların sokağa çıkması durumunda yüzlerini siyah ve kalın peçe ile örtmeliydiler. III. Mustafa döneminde ise (1757-1773) her ne şekilde olursa olsun bütün hanımların sokağa çıkmalarının yasaklanmasından söz edilmektedir.

Örneğin; 'III. Selim döneminde kadınların açık renk ferace ve büyük yaka giymeleri yasaklanmış, bu tür kıyafet diken terzilerin cezalandırılması istenmiştir. Kadınların ince yaşmak kullanmamaları, göğüs ve saçlarını göstermemeleri, yanlarında genç,süslü arabacı ve seyis götürmeleri istenmiştir.'¹⁴ 'III. Selim'in batılı anlamda yenilikler peşinde koşarken kadın hakları ya da kadın giyim-kuşamı gibi konulara eğilmediği görülmektedir. Hatta onun zamanında çıkarılan fermanla kadınların açık renk ve ince ferace , büyük yaka kullanmaları yasaklanmıştır. Bu yasaklamalara III. Selim, askeri alanda başlattığı yeniliklere halkın tepkisini çekmemek için başvurmuş olabilir. Yoksa, kişilik olarak bu padişah feracelerin renkleriyle, yakalarının büyüklüğüyle ilgilenecek sınırlamalar getirecek biri değildi. Özellikle III. Ahmet döneminde başlayarak sarayı ve efradını etkileyen Fransız kültürüne III. Selim de sempati duymuş ve katkıda bulunmuştu.'¹⁵

'Çıkarılan bir diğer fermana örnek vermek gerekirse; 1819'da çıkarılan bir fermanla Müslüman kadınların sarı, pembe ve buna benzer renklerden ayrı renkte ferace giymeyecekleri belirtiliyordu. Bu dönemde Yenişehir'de verilen bir önergede ise (1828) gerek kadınlar gerekse erkekler başkalarını imrendirecek ve israfa yol açacak aşırı süslü ve değerli elbiseler giymemeleri için uyarılıyorlardı. II. Mahmut'un padişahlığının son yılında başka bir ferman, " Hristiyan kadınlarının başlarını İslam kadınlarını taklit eder gibi, İslam kadınlarının ise başlarını Hristiyan kadınların biçiminde örtmemeleri; herkesin kendine ait kılığı giymesini " açıklıyordu.'¹⁶

¹⁴ Doğan , a.g.e , s.16

¹⁵ Aktaş , a.g.e , s.61

¹⁶ Aktaş , a.g.e , s.63

Bütün bu örnekler gösteriyor ki; Osmanlı dönemindeki kadın giyimi denetime tabii tutulmuş, fermanlarla giyime müdahale edilmiş ve kadının giyim alanındaki bir takım özgürlükleri ve beğenileri kısıtlanmıştır.

2. OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN 18.YÜZYIL'DA BAŞLAYAN BATILILAŞMA HAREKETLERİ

‘18. yüzyıl sonlarından bu yana, Osmanlı toplumu ciddi bir çöküntüden kurtulmanın yolunu, Batı dünyası karşısında ayakta durma olarak algılamış ve ondan faydalanma arayışına girmiştir. Kimi batılı kaynaklar, Osmanlılarda Batılılaşma akımının Küçük Kaynarca Antlaşmasından sonra başladığını ileri sürmüşlerdir.’¹⁷

‘Batılılaşma ve Batılılaştırma, bazen birbirlerini tamamlarlar çünkü genel de Batılılaştırma hareketlerinin sürükleyicileri Batılılaşmış birey ve kurumlardır ama bazen de zıtlar; çünkü Batılılaşma en azından başlangıç kavrayışı olarak Batı teknolojisine sahip olmakla yetinmektedir. Oysa Batılılaştırma, Batı'nın tüm kurumlarının tutarlı bir biçimde benimsenmesi ve aktarılması anlamına gelmekteydi. Düzenli bir reform politikasının uygulanması gerekliliği önceleri çok dile getirilmemesine karşın, sonra çok açık bir şekilde gündeme getirilmiştir.’¹⁸ Osmanlı aydınları için Batılılaştırmanın manası ‘ilerleme’ ve ‘aydınlanma’ olmuştur. Batılılaştırma hareketlerinde değiştirilmek istenen en önemli konu geleneksel toplumdur. Osmanlı İmparatorluğundaki Batılılaştırma hareketlerinin eskilere dayandırılmış olması yapılan reformlar başarısız olmuştur. Batılılaştırmanın neden başarılı olamadığı hep bir tartışma konusu olmuştur.

‘Batılılaştırma, yani batı gibi olmak, Batı’yı benimsemek bu kavram Türkiye’nin hayatında 18.yüzyıl’dan beri rahatsız eden, görünmeyip hissedilen bir Demokles kılıcı gibi var. Batı uygarlığı ve Batı toplumu bir değişimin toplumdur. Değişmeden toplum olur mu diye sorulabilir; olmaz ama, her toplum değişimin bilincine Batı kadar erken varmış değildir.’¹⁹

‘Batı, çağın ulaştığı ve daha da yükselteceği uygarlığın sahibi sayılıyordu. Bu yüzden de Batılılaştırmak bir bakıma çağdaşlaşmak anlamında kullanılmaktaydı. Ne var ki, batılılaştırma yönündeki çabalar da çok göstermelik figürler içerdiği için kolay ve acele çözümler peşinde koşan yetkililer mazrufa değil zarfa öncelik vermiş

¹⁷ İlbeyi Özer , *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam Ve Moda* , Truva Yayınları , 20009 , s.21

¹⁸ Mehmet Ali Kılıçbay , *Osmanlı'nın Batılılaştırması* , Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi , İletişim Yayınları , C.1 , s.152

¹⁹ İlber Ortaylı , *Batılılaştırma Sorunu* , T.C.T.A , İletişim Yayınları , C.1 , s.134

oldular.’²⁰ ‘Osmanlı Batılılaşmayı pragmatik bir yaklaşımla girdi. Ama bu sürece girince gelişmeler onu bugüne kadar getirdi.’²¹ Bu durum; Osmanlının Batı’ya olan hayranlığının göstergesi olarak değil, yönetimin ve aydınların aldığı bir iç kararın zorunluluğu olarak kendisini göstermiştir diyebiliriz.

²⁰ Aktaş , a.g.e., s.65

²¹ Ortaylı, a.g.e., s.137

3. TANZİMAT DÖNEMİ

Tanzimat'ın anlamı reformlar, düzenlemeler demektir. Avrupa'nın ekonomik ve teknik alanlarda ilerlemesi ve gelişmesi Osmanlı İmparatorluğu'nun bu durum karşısında yeni düzenlemeler yapmak zorunda bırakmıştır. Modernleşme ve yenileşme dönemidir. Tanzimat Fermanı Mustafa Reşit Paşa tarafından 3 Kasım 1839'da Gülhane'de devlet büyüklerine, elçilere ve halka karşı okunmuştur. Mustafa Reşit Paşa Tanzimat Fermanı'nı II. Mahmut döneminde hazırlatmış ve adına 'Tanzimat-ı Hayriye' koymuş, modernleşme taslağı niteliği taşımıştır. Padişah tarafından onaylanan bu ferman ne anayasa, ne de kanun niteliğinde değildi. Bu fermanın amacı, kişilere eşit hak, hayat ve mal güvencesi vermektir ve aynı zamanda devletin sorumluluk alanı düzenlenmek isteniyordu.

3.1. Tanzimat Fermanı'nın İlan Edilmesi

'Genel anlamı ile Tanzimat, Osmanlı devlet yapısında ve devlet toplum ilişkilerinde yapılan düzenlemeleri ifade eder. Dar anlamı ile Tanzimat ise, genel olarak kabul edildiği üzere, 1839 Gülhane Hattı Hümayunu ile başlayıp 1870'li yılların başına kadar süren sınırlı bir dönemi ifade eder.'²² Tanzimat dönemini diğer dönemlerden ayırt edici birçok özelliği vardır.

'Tanzimat döneminin öncekilerden ayrıldığı birinci nokta, Tanzimat reformlarının padişah'tan değil, az sayıdaki fakat etkili devlet adamlarından gelmesi ve bunlar eliyle yürütülmesidir. İkinci nokta, Osmanlı devlet sistemi ile değişimlerde dış etkenlerin rolünün elle tutulur hale getirildiğini göstermiş olmasıdır ve üçüncü ayırt edici özelliği ise, ilk defa geniş kapsamlı bir reform programını getirebilmiş olmasıdır.'²³

'Tanzimat'ı başlatan Gülhane Hatt-ı Hümayunu' nun ikinci bir aşaması görünümünde olan Islahat Fermanı; devletin kurtuluş ve gelişmesinin buna bağlı olduğu, kişi ve din özgürlüklerinin anayasal güvence altına alındığı, Avrupa devleti görünümü kazanıldığı bir devlet haline gelme hayalini oluşturanın yanında, 'millet-i hakime' konumunda olan Müslümanların bir çok alanda, imtiyazlı durumuna son

²² Bülent Tanör , *Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış* , T.C.T.A , İletişim Yayınları , C.1 , s.13

²³ Tanör , a.g.e., s.14

veriyordu.²⁴ Bu durum Osmanlı devletinin Avrupa tarzı bir yaşamın, toplumu etkisi altına aldığı ve insanların benimsemeye başladığı bir devlet haline getirilmesinin yanı sıra, Müslümanların birçok alandaki üstünlüklerine son verilip, azınlıklara geniş hakların verildiği görülmüştür.

‘Islahat Fermanı bir anlamda Tanzimat Fermanı’nın devamıdır. 1856’da ilan edilen, ferman Tanzimat ilkelerini tekrarladıktan başka, yeni olarak yalnızca kişi hak ve özgürlüklerine ilişkin hükümler getirmiştir. Tanzimat Fermanı’nın oluşturduğu ortam, yeni yasal düzenlemeler yapılmasını zorunlu hale getirmiştir.’²⁵

3.2. Tanzimat Fermanı’nın ilan edilmesinin sosyal hayata etkisi

‘Osmanlı Devleti’nin 1839’da Tanzimat Fermanı ile geleneksel yapısında köklü değişiklikler yapacağını uyruklarına ve dünya kamuoyuna ilan etmesi ile başlayan bu yeni dönemde, yalnız devlet değil toplumsal yaşam da değişime uğramıştı. Devlet kurumları, hukuk düzeni, eğitim sistemi bir takım yeniliklerle zihniyet değişikliğine uğruyordu. Aynı zamanda Avrupa devletleri ile gittikçe artan ekonomik ve siyasal ilişkiler de ülkelerdeki ‘Batılılaşmanın’ hızlanmasını sağlıyordu. Bütün bu gelişmelerin yaşandığı bir ortamda yeni insan tipinin ortaya çıkması doğal bir gelişim olarak görülmüştür.’²⁶

‘Siyasal alandaki değişiklik sosyal hayata da yansıtacağı açıktır. Bu durum Tanzimat Dönemi için de geçerliydi. Tanzimat Dönemi baş gösteren çöküntü işaretleri üzerine paniğe kapılarak tercihinin Batı’dan yana koyan bir yönetim eseri idi. Yönetim düzleminde bir takım değişiklikler, düzeltmeler ve yenilikler yapılma durumu göz kamaştırıyor ve aynı zamanda umutsuzluk veriyordu.’²⁷ Bu değişim süreci toplumu ve dolayısıyla yaşamı, alışkanlıkları ne yönde etkileyeceği tartışma konusu olmuştur.

²⁴ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yılı*, Hil Yayınevi, İstanbul, 1983, s.93

²⁵ Kılıçbay, a.g.e., s.151

²⁶ Özer, a.g.e., s.24

²⁷ Aktaş, a.g.e., s.60

Batılılaşma, Tanzimat’la birlikte tam istenilen gelişme elde edilememiştir. Ekonomik ve düşünsel olarak ilerleme kaydedilemeyince gelişmeler yüzeysel bir kısım moda ve kurallarla sınırlı kalmıştır. Osmanlı Batı’ya endekslendiğini ve kendi tarzını kaybettiğini gidilen sosyal mekandan, giyim kuşama, eğlenceden, eşyalara kadar Avrupa’yı örnek alarak göstermiştir.

‘Ulemanın var olan gücünü de yitirdiği özentisi ve gösteriş düşkünlüğünün alıp yürüdüğü, batı hayranlığının padişahlara varıncaya kadar yöneticileri ve okur-yazarları etkisi altına aldığı bir geleneği de hazırladı. Bu gelenek içinde III. Selim’le başlayan ve II. Mahmut’la devam eden Batılılaşma çabaları önemli bir yer tutar.’²⁸

Batılılaşmanın Tanzimat’la birlikte ortaya çıkan yeni anlayış ve yaşam biçimleri üzerinde durulması gereken konuların başında gelmektedir. Tanzimat’ın ikinci aşaması gibi görünen Islahat Fermanı ile azınlıklara çeşitli ayrıcalıklar veriliyordu. ‘*Gayrimüslimler, ülkenin iktisadi yaşamında Batılılarla birlikte söz sahibi olmaya başlamıştır. Bu durum, ülke içinde tepkilere yol açmış ‘Yeni Osmanlılar’ bu tepkinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.*’²⁹

‘Tanzimat döneminde Batılılaşma konusunda atılan tohumlar yeşermiş ve meyvelerini vermeye başlamıştır. Okuyup yazan, yabancı dil bilen, Avrupa ile bağlantıları bulunan çevrelerde Batı’da olduğu gibi Türkiye’de de dinin iç dünya ile ilgili sorumluluk alması gerektiği savunuluyordu. Evlerin içinden başlayarak sokaklara taşan, gazete ve dergi sütunlarını yöneten Batılılaşma’³⁰ isteği önceleri kalplerde daha sonraları ise akıllarda yerini almıştır.

‘Reformlar sürecindeki Osmanlı İmparatorluğu’nda batı ile iletişim ve ilişki oldukça arttığı için, bu etkileşim sonucu Osmanlı toplumunda da ilk kez kadınların konumu gündeme getirilmeye başlanmıştır. Ancak batılı hem cinsleri siyasal hakları için mücadele ederken, Osmanlı Türk kadınları için mücadele de öncelik sırasını kapalı hayattan kurtulmak isteği almıştır. Müslüman Türk kadının öncelikli amacı,

²⁸ Aktaş , a.g.e., s.61

²⁹ Halil İnalcık , *Tanzimat’ın Uygulanmasına Sosyal Tepkiler* , Belleten , C.18 , S.112 , s.623

³⁰ Aktaş , a.g.e., s.63

batılı hem cinslerinin koşullarından oldukça farklı olarak insan statüsüne kavuşabilmek kapalı yaşam koşullarından uzaklaşarak sokağa çıkma özgürlüğüne ulaşabilmektir.³¹ ‘İstanbul kadınlarının Tanzimat sürecinde ve özellikle 19. yüzyılın sonunda hak arama mücadelelerinin dışavurum biçimlerinden en önemlisi kılık kıyafet alanında Batılılaşma istekleriydi. Bu durumu tetikleyen moda anlayışı ise saraya mensup kadınlardan başlayarak dalga dalga alt kesimlere doğru yayılmaktaydı.’³²

Osmanlı kadınları çarşafı Tanzimat döneminde giymeye başlamıştır. İstanbul’da ilk çarşafı giyinen kadın 1850’li yıllarda Suriye valiliğinden dönen Suphi Paşa’nın eşi olmuştur. O tarihe kadar ülke sınırları içerisinde özellikle şehirli kadınların giyimlerine benzetilmeye çalışılırdı. Meşrutiyet yıllarına kadar pek yaygınlaşmamış olan çarşaf, ilk zamanlar tek parçalı, baştan aşağı uzanan, kolsuz bir dış giysisi idi. *‘İlk Meşrutiyet’e doğru kadın giyimlerinde yeni bir karışıklık baş gösterdi. Ayrıca, kadınlar dışarıda ‘ rahat hareket ettikleri ‘ gerekçesiyle daha sık uyarılmaya başladılar.1880’li yıllara doğru toplumun bazı kesimlerinde de çarşafı benimsemeye ve giymeye başladıkları görülür. Ancak bu alışılmışın dışındaki giysiyle dolaşan kadınlar dikkatleri üzerilerine topladıkları için, yeni sınırlamalarla karşılaşırılar. 15 Ağustos 1881 tarihli Levant Herald gazetesinin haberine göre, çarşafli kadınların gruplar halinde umuma açık yerlerde dolaşmaları yasaklanmıştır. Çarşaf’a ilişkin yasakların ülke ekonomisini ilgilendiren boyutları da söz konusu idi. Yukarıda anılan kanunun çıkarılmasında iki sene sonra çarşaf yeniden yasaklandığında, bu ekonomik boyut yeniden gündeme geldi. İmparatorluk’ta kumaş ticareti ile uğraşanlar, çarşaf yasağının yerli kumaş üretimine zarar verdiğini savunuyorlardı. Çarşaf tüccarların birliği tarafından bu konuda padişah’ a verilen rica dilekçesinde çarşaf yapımında kullanılan kumaşlar genel olarak Bağdat, Halep ve hatta Mekke ve Medine’den gelirken; ferace için kullanılan kumaşlar yabancı ülke sanayicileri tarafından gönderilmekteydi.’³³*

³¹ Zerrin Ediz , *Kadınların Tarihine Giriş* , Adım Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.91

³² Şirin Tekeli, *Kadın Hareketi, Düinden Bugüne İstanbul*, C.IV, s.349

³³ Aktaş, a.g.e, s.68-69

1889’ da II. Abdülhamit ferace kullanımını halktan kadınlara yasaklamış sadece saray mensubu kadınlara mahsus kılmıştır. Bu yasaklamadan sonra kullanımı daha rahat ve kolay olan çarşaf ve peçe yaygınlık kazanmıştır. Çarşaf kullanımı II. Abdülhamit tarafından yasaklanmıştır. Bu yasağın en önemli nedenlerinden biri, güvenlik konusu olmuştur. Ağabeyi V. Murat’ı öldürmek isteyen dört erkeğin bu eylemi çarşaf giyinerek gerçekleştirmek istemeleri II. Abdülhamit’i çarşaf giyimine karşı güvensiz kılmıştır. Diğer bir nedeni ise, siyah çarşaf ve peçe kullanan hanımların, Hristiyan hanımların matem giysilerine benzeterek Müslüman kadınlara yakışmayacağına karar vermiştir.

Şekil 5. İstanbul'da Çarşafı Kadınlar
(Yavuz Selim Karakışla Postcard Kolesiyonu)

Kaynak: Mahir, a.g.e., s.18

3.3. Tanzimattaki ticari antlaşmaların ülke ekonomisine etkisi

Avrupa'daki yenilikleri takip edebilmek amacı ile çeşitli alanlarda reformlar yapılması öngörülmüş ve bu reformların gerçekleştirilebilmesi için de dış borçlanma ile yapılabileceğine karar verilmiştir.

‘II. Mahmut devrinde, bir kıyafet inkılabı yapılmıştır. Tanzimat’a öncelik eden bu devrede o zamana kadar Müslümanların giydiği bütün giyim , kuşam ve kıyafet değiştirilmiş, batı’ dan setre³⁴ ve pantolon sistemi getirilmiştir. Batılılaşma yolundaki bu kıyafet inkılabının iktisadi sonucuyla, bütün Osmanlı İmparatorluğu’ndaki dokuma sanayisi çökmüştür. Çünkü binlerce dokuma tezgahı, o ana kadar eski giyim ve kıyafete göre kullanılan kumaşları dokumak üzere organize edilmiş bulunmaktadır. Bu kumaşlar, yeni elbiselere uygun düşmeyince, mevcut dokuma tezgahları kapanmaya başlamıştır. Bu durum ülkede iktisadi krize ve arkasından işsizliğe yol açmıştır. Aynı dönemde fes inkılabı yapılmıştır. o anda Türkiye’de fes üretilmez. Avrupalılar Viyana’da fes üreterek bize ihraç etmişlerdir.’³⁵ Fakat 1840 yılında Haliç’te fes üretilmesi için ‘ Feshane ‘ kurulmuş ve fes üretimi Türkiye’de başlamıştır.

‘Tanzimat Fermanı, Batı'nın Osmanlı İmparatorluğu'na dönük sömürgecilik hesapları açısından elverişli koşulları sağlamıştı. 1838'de İngiltere ile yapılan Ticari antlaşma, Türkiye'nin bir açık pazar haline gelmesine başlangıç teşkil etmişti. Yerli Sanayi, Avrupa fabrikalarının rekabetine dayanmakta zorluk çekiyordu. Kültürel aktarmanın hemen ardından gelen bu açık pazar olma durumu, Reşit Paşa gibi bugün bile tarih kitaplarında "büyük" diye anılan devlet adamlarınca tek kalkınma çaresi olarak gösteriliyordu. Oysa ki sadece batılı standartlara uygun tüketim için zihinsel olarak hazırlanan kitlelerin yeni ve Batılı anlamda "ihtiyaçlarına" cevap verme çareleri araştırılıyordu.’³⁶

³⁴ Setre; Düz yakalı, önü ilikli bir ceket türü.

³⁵ Abalı , a.g.e., s.123

³⁶ Aktaş , a.g.e., s.66

Devlet memurları için yerli kumaş kullanılması istenmiş ve bu istek zorunluluk haline getirilmişti fakat İngiltere’de imzalanan Balta Limanı Antlaşması , Osmanlı Devleti’ni dışa bağımlı kılmış ve ekonomi bakımından zarara uğratmıştır. Bütün bunlara istinaden sanayi makineleri Avrupa’dan ithal ediliyor ancak nitelikli eleman bulunamaması sebebiyle yeterli sanayi pazarı oluşturulamıyordu.

‘Giyim ve kuşamda, Avrupa kıyafetlerinin taklidi, Tanzimat ile şalvar ve kaftanın terk edilip setre³⁷ ve pantolon giyiminin mecburi kılınması, zorlayıcı hareketlerle gerçekleştirilmiştir. Bu kıyafetlerin getirdiği kumaşlar Türkiye’de üretilmediği yönüyle Avrupa kumaşlarının ithali artmış, yerli sanayinin gelişmesi durmuştur ve Türkiye, sanayi ülkesi olma durumunu kaybederek hammadde ülkesi haline dönüşmüştür.’³⁸ Bu durumdan çıkardığımız sonuç ise ekonominin ve sanayileşmenin kılık ve kıyafetle çok yakın ilişkisi bulunduğuudur.

Bu ticaret antlaşmaları, devlet hazinesini önemli masrafları karşılayamaz hale getirdi. Sultan Abdülaziz 1961’de tahta çıkarken, 1838 ticari antlaşmaların bir neticesi olarak, dış ticaretin yanında iç ticaret de yabancıların eline geçmiş, büyük çapta mali ve iktisadi çöküntü içerisinde olan bir devlet ile karşılaşmıştı. Bu konuda birçok uzman görüşünü beyan etmiş, Osmanlı devletinin sanayileşmesinin bu antlaşma ile engellenip engellenmediği tartışma konusu olmuştur. Kimi uzmanlara göre bu antlaşmanın imzalanmaması halinde var olan ekonominin gelişmesi devam edecek ve Osmanlı sanayi kapitalizmine giderek sermaye birikimi engellenmemiş olacaktı. Ülke içerisinde var olan siyasi otorite imalat sanayisine pek de hoş bakmamış ve serbest birikime izin vermemiştir. Küçük ve orta ölçekli atölyelerin bile üretim sistemine dönüştürmek olanaksızdı. ve buda 19. yüzyılın sonlarında fabrika kurmayı olumsuz anlamda etkilemişti çünkü üretimin yüksek maliyetlere çıkması , üretilmiş olan malların , ithal edilen ürünler karşısında rekabet etme ihtimalini bile ortadan kaldırmış oluyordu. bu sebepten dolayı kurulan birçok fabrika, kısa bir süre sonra kapanmak zorunda kalmıştır.

³⁷ Setre; Düz yakalı, önü ilikli bir ceket türü.

³⁸ Abalı , a.g.e., s.124

4. I. MEŞRUTİYET DÖNEMİ

Tanzimat döneminin toplumsal ve ekonomik alanlardaki başarısızlıklar ve dış müdahaleler baskıcı yönetim, meşrutiyetçi akıma zemin hazırlamış oldu. I. Meşrutiyet yani Kanun-i Esasi ‘ilk yazılı Osmanlı anayasası’ niteliğini taşımaktadır. Meşrutî yönetime geçiş II. Abdülhamit’in 23 Aralık 1876’da Kanun-i Esasi’yi ilan etmesi ile başlamış fakat gerçek anlamda meşrutî yönetim kuramamıştır. Ancak mutlakîyet ten çıkışı sağlamıştır. Kanun-i Esasi ‘Meclisi Mebusan’ ve ‘Ayan Meclisi’ gibi iki meclis oluşturmuştur.

‘Önemli yanı, seçkinlerden gelen baskılar sonucu kabul edilen bir anayasa ve imparatorluğunda ilk anayasası olmasıydı. Eksik de olsa, insan haklarını topluca ele alması ve parlamento deneyimini başlatması, bir anlam taşıyordu.’³⁹ ‘I. Meşrutiyet deneyinin sosyal-siyasal alandaki en temel sorunu ise, çok uluslu bir imparatorlukta Liberalizm ve parlamentoculuk çabalarını sürdürmenin güçlüğü idi.’⁴⁰

‘Haklar ve özgürlükler sistemine gelince; Kanun-i Esasi Osmanlı Devleti uyruğu olan herkesi, din ve mezhebi ne olursa olsun yasalar önünde eşit ‘Osmanlı’ vatandaşı saymakta, kişi özgürlüğüne ve kişi dokunulmazlığına yer vermektedir.’⁴¹

‘Kanun-i Esasi’de fert hak ve özgürlüklerinin düzenlenmesi, kanun yolu ile yapılacağından ve kanunda padişahın iradesi ile kabul edilip uygulandığından fert hak ve özgürlüklerinin gerçekleşmesi padişahın takdirine kalmaktadır. Öte yandan bu hak ve özgürlükleri güvenceye bağlayan bir mekanizma da kurulmamıştır. Böylece, gerçek anlamda özgürlük ve güvenceye sahip olamayan bireylerin ‘tebaa’ durumu devam etmiş ve ‘uyruk’ durumundan ‘yurttaş’ durumuna geçişi sağlanamamıştır. Halkın örgütlenmesi ile ilgili konuların da yer almadığı Kanun-i Esasi, halkı siyasal hayata dahil edecek bir amaca da sahip değildi. Çünkü, I. Meşrutiyet Batı’yı örnek alan yeni bir düzen amaçlamakla birlikte, bu rejimin getirdiği yenilikler içinde

³⁹ Bülent Tanör, *Osmanlı İmparatorluğu I. Meşrutiyet*, Thema Lurasse, Milliyet, 1993-19994, s.210

⁴⁰ Tanör , a.g.e., s.22

⁴¹ Tanör , a.g.e., s.20

partiler, organize seçimler, özellikle siyasal partiler kanalı ile kullanılan siyasal özgürlükler yer almamıştır.⁴²

‘Avrupalılaşma veya Batılılaşma, II. Meşrutiyet’e kadar bir devlet politikası değil, yarı şuurlu bir özlem olarak daha çok aydınlar arasında belirmişti.’⁴³ ‘I. Meşrutiyet Batı’yı örnek alan yeni bir düzen amaçlamakla birlikte bu rejimin getirdiği yenilikler içinde partiler, organize seçimler, özellikle siyasal partiler kanalı ile kullanılan siyasal özgürlükler yer almıştır.’⁴⁴ Tanzimat Fermanı ile Kanun-i Esasi’nin ilanını karşılaştırmak gerekirse Tanzimat’ta padişahın ikna edilebileceği fakat Kanun-i Esasi’de padişahın ikna edilemediği ve zorlandığı görülür.

‘Ufukta, anayasal bir rejime destek olabilecek milli bir burjuvazi ve halk kitlelerinin siyasi eylemi görünmüyordu. Bu koşulları II. Abdülhamit’e ‘içinde bulunduğu olağanüstü’ durum nedeniyle meclisi tatil etme fırsatını verdi. 14 şubat 1878 günü gerçekleştirilen bu saray darbesinden sonra meclis bir daha toplantıya çağırılmadı. böylece Kanun-i Esasi, hukuki değilse bile, fiilen hükümsüz duruma düştü.’⁴⁵ Kanun-i Esasi sadece içerik olarak değil yaptırım olarak da gerçek bir anayasal sistem getirmiş olmadı.

⁴² Hakan Uzun , *Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi* , Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi , 2005 , C.6 , S.2 , s.154

⁴³ Özer , a.g.e , s.37

⁴⁴ Uzun , a.g.e , s.156

⁴⁵ Tanör, a.g.k., s.211

5. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ

‘23 Temmuz 1908 günü İttihat ve Terakki Manastır’da hürriyet’ i ilan etti. Aynı günün gecesi de II. Abdülhamit, Kanun-i Esasi’nin yeniden yürürlüğe konulduğu anlamına gelen Meclis-i Vükela mazbatasını onaylayıp Meşrutiyet’i ikinci defa olarak ilan etti.’⁴⁶ II. Abdülhamit’in başarısız siyaseti ve ülkenin meşruti rejime geçmesini savunan genç subaylar saraya başkaldırmışlar ve padişahı meşruti yönetime geçmesi için zorlamışlardı. Kanun-i Esasi’de yapılan bu değişiklikler o dönemin yazarları tarafından ‘1908 Anayasası’ olarak adlandırılmıştı.

II. Meşrutiyet’le birlikte Kanun-i Esasi anlayışı değişime uğramış oldu. I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyetin ilanı arasındaki farklılaşma; I. Meşrutiyet’in amacı, ‘denetleme’ iken, II. Meşrutiyetteki amaç ise Padişahlar artık sadece saltanat edebileceği fakat hükümet edemeyeceği idi. Padişahların menfaatleri düşünülüyor, millet menfaatleri gözetiliyor ve feda edilmiyordu. Padişahların daha evvel kullandıkları silah ve askeri güç kullanma yetkileri de sınırlandırılmıştı. Böylece Meşrutiyet idaresi artık, ülkenin millet ile idaresi anlamına geliyordu. Yönetim şekli, millet olarak herkesin hükümete iştirak edeceğini göstermekteydi. II. Meşrutiyet padişahı tanımaya devam etti fakat görevlerinde kısıtlamalar getirmişti.

‘II. Meşrutiyet egemenlik konusunda Kanun-i Esasi değişikliklerinde yer almayan fakat izlenen hukuki yol ve yapılan yorumlarda kendini belli eden yeni bir yaklaşım getirmektedir. Kısıtlanan saltanat yetkileri, yasama işinin meclise, yürütmenin de seçilmişlerden oluşan Meclis-i Mebusan önünde sorumlu hükümete verilmesi, padişahın Kanun-i Esasi’ye sadakat yemini etmesi, bu yeminin tahta çıkış sırasında ve meclis önünde gerçekleştirilmesi egemenlikte bir sahip değişikliğinin söz konusu olduğunu göstermektedir.’⁴⁷ ‘II. Meşrutiyet , Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunu hazırlayan yıllara ve ondan sonraki anayasalara da yansıyan temel ilkeler getirmiştir. Kanun-i Esasi metninde yer almış olmasa da milli hakimiyet esası siyasi ve hukuki belgelere girmiştir.’⁴⁸

⁴⁶ Tanör , a.g.e., s.24

⁴⁷ Yayla , a.g.e., s.951

⁴⁸ Yayla , a.g.e., s.952

‘Meşrutiyet dönemi; sosyal, kültürel, ekonomi, teknoloji ve bilgi seviyesinin Batı’dan ithal edildiği en yoğun dönemdir. Ayrıca toplum, Batı’dan alabileceklerini almış, kültürü gereği alamayacaklarından vazgeçmiştir. Bu durum, Batılılaşma yolunda etkileşimin belirli bir denge pozisyonuna geldiğinin göstergesi olmuştur. Meşrutiyetle başlayan yenileşme, sırf bir rejim değişikliği olarak kalmamış, sosyal yaşamın her alanında değişimler meydana getirmiştir. Bu değişimler beraberinde toplumsal düşüncede o vakit e kadar pek rastlanılmayan bir fikir kaynaşmasına sebep olmuştur. Çeşitli fikir akımları ortaya çıkmış bu durumun doğal sonucu olarak oluşan hürriyet ortamında baş gösteren ayrılıkçı hareketler çoğalmıştır.’⁴⁹

⁴⁹ Özer, a.g.e., s.38

6. TANZİMAT VE MEŞRUTİYETLE GELİŞEN KADIN HAREKETLERİ

Tanzimat ve Meşrutiyetle gelişen kadın hareketlerinin çıkış noktası özgürlük ve eşitlik hareketidir. Bu hareketleri geleneksel hayattan, bireyselleşmeye ve özgürleşmeye başladığı görülmektedir. 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl boyunca süren siyasette ve ekonomideki değişimler kadın hareketlerini büyük ölçüde etkilemiş ve kadınların bireyselleşmesine yön vermiştir. Kadın hareketleri dünyada ilk olarak Fransız Devrimi ile ortaya çıkmıştır. Şüphesiz ki kadın hareketleri her ülkenin şartlarına göre şekillenmiş ve kadınlar, önlerine çıkan her engele rağmen, yaşadıkları ülkenin şartlarına bağlantılı olarak ezilmelerine başkaldırmışlardır.

‘II. Meşrutiyet dönemi de Kanun-i Esasi’de yapılan değişikliklerle kamu özgürlükleri genişletilmiş, demokratik anlamda atılımlar yapılmıştı. Özgürlüklerin geldiği bu ortamda, Tanzimat döneminde açılan okullardan yetişen kızlar ve İstanbul’da üst tabakada özel eğitim alarak yetişen kadınlar, aldıkları eğitimle gelişen kadın hareketi potansiyelini oluşturmuşlardır.. Bu şekilde kendilerini daha örgütlü ve geniş kitlelere hitap edebilen nitelikte ortaya koyabilmişlerdir.’⁵⁰

‘Kadın Hareketi, kadınların kendilerine yüklenen rol kalıplarına yaşam tarzına başkaldırı olarak ortaya çıkmıştır. Bu toplumun yapısal ve kurumsal değişimler geçirmesiyle, eşitlik özgürlük fikirlerinin genel toplum değerleri olmasıyla yakından ilintilidir.’⁵¹

‘Osmanlı da günümüz anlayışına göre kadının kendini keşfi, kadın hareketleri, kadın hakkı talepleri XIX. yüzyıl sonlarında başlamıştır. Çıkan savaşlar, alınan yenilgiler, yerleşik düzenin sarsılmasıyla ortaya çıkan arayışlar, Avrupa ve Amerika’daki kadın hareketleri bu sürecin şekillenmesinde etkili olmuştur. İlk başlarda devlet ricali ve münevver sınıf ailelerine mensup, geniş imkanlara sahip, yabancı dil bilen ve özel eğitim almış kadınlar, bu harekette öncü olarak sivrilmişlerdir. Zaten bu tür bir liderlik ve mihmandarlık⁵² için dış dünyayla bilhassa

⁵⁰ Gülsel Sürücü , *Osmanlı Kadın Dergilerinde Kadının Dünyası* , Yüksek Lisans Tezi , 2008 , s.36

⁵¹ Serpil Çakır , *Osmanlı Kadın Hareketi* , Metis Yayınları , 2011 , s.55

⁵² Mihmandarlık; Konukçuluk.

Batı dünyası ile bağlantılı olmak, maddi sorunlar taşımamak, eğitilmiş olmak gerekliliği öncü kadınlar kimliğini şekillendirmiştir.⁵³

‘Tanzimat fermanının’ da kadın ve aile ile bir maddenin yer almaması Osmanlı kadını üzerinde hayal kırıklığı oluştursa da, sonraki gelişmeler kadını direkt olarak etkileyecek değişimlere yol açmıştır. Osmanlı’nın aydın ve yönetici sınıfı, Tanzimat sonrası kadın sorununu modernleşmenin önemli bir unsuru olarak görmeye başlamıştır. Bu geri kalmışlığın baş sorumlusu olarak telakki edilip çözüm arayışlarına gidilmiştir.⁵⁴

‘Meşrutiyet yıllarında iç ve dış politikada kargaşa yaşayan Osmanlı Devleti’nde, değişim ve dönüşümün dinamikleri kadınlara doğru yayılarak önceki yıllara benzemeyen bir kadın hareketi biçimlenmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası’nın düşünsel ve toplumsal kurgulaması, devletten geniş kitlelere uzanan bir dönüştürücülükle kadınları farklılaştırmış, aydınlanmış Osmanlı erkeklerinin gözünde kadın, modernleşmenin aracı olarak algılanmıştır.⁵⁵

‘II. Meşrutiyet Osmanlı aydın kesimi için anlam taşır. Kadın hareketini yürüten kadınlar tarafından da ayrı bir heyecanla desteklenmiştir. II. Meşrutiyet’in ilanı sosyal hayata girme, çalışmaya başlama, yüksek öğrenim görme gibi istekleri olan, şehirli, üst sınıfa mensup kadınlar arasında memnuniyetle karşılanmıştır. Meşrutiyet sonrasında tüm fikir akımları, kadının eğitilmesi konusunda aynı kanaate sahip olmuştur. Ayrıca Türkçü ve Batıcı olanlar kadınların sosyal hayata dahil olmasını ve giyimindeki sınırlandırılmaların kaldırılmasını savunmuşlardır. İslamcılarsa kadın giyiminin dini kriterlere uygun olması gerektiğini söylemiş, kadının batı tarzı eğitimine karşı çıkmışlardır.⁵⁶ İslamcılar, kadın haklarının İslam dininde verildiğini ve kadının asıl yerinin evi olduğunu savunmuşlardır.

⁵³ Doğan , a.g.e., s.30-31

⁵⁴ Doğan , a.g.e., s.24

⁵⁵ Ümüt Akagündüz , *Kadın Ve Kadınlığa Dair II. Meşrutiyet Dönemi Dergilerinden Yansımalar* *Folklor/Edebiyat* , 2013 , C.19 , S.64 , s. 64

⁵⁶ Doğan , a.g.e., s.49

‘İttihat ve Terakki Fırkası, 1913 sonrasında kadın hareketini akrabalığa dayalı toplumları dönüştürebilmek için de kullanmıştır. İlerleme ve birlik kaygısı, içte prekapitalist yapılara karşı dışta ise Batı’nın sömürücü isteklerine karşı harekete geçmeye hazır bir psikoloji yaratırken kadının durumunu da tartışmaya açmıştır. Ulus devletlerin ihtiyaçları ile bütünleştirilen kadın, iktisadi kalkınma için değişimin ve milliyetçiliğin öncülerinden birisi olarak kabul edilir.’⁵⁷ Aynı zaman da milletlerarası siyasetin gelişmekte olan bilim ve tekniğin daha da ilerlemesi, kadın hareketlerini değiştirmekte ve feminist talepleri ortaya çıkarmaktaydı.

II. Meşrutiyet kadın hareketlerini olumlu etkilemiştir. Yaşanan tüm değişimler, o döneme kadar sadece eş ve anne olarak kısıtlanmış kadına ışık tutmuş; kadının, sosyal hayatta önemsenmesi için ve toplumda farklı statüye sahip olabilmek için taleplerde bulunmaya başlamıştır.

‘Kadın hareketlerinin öncüleri, aristokratik ve bürokratik kesimin eşleri veya çocukları olarak siyasal güce yakın konumdadır. Bunlar dönem kadınlarından farklı olarak ileri görüşlü babalarının ve özel öğretmenlerin denetiminde iyi eğitim görmüş, birkaç dil bilen aydın kadınlardır.’⁵⁸

⁵⁷ Akagündüz , a.g.m., s.64

⁵⁸ Doğan , a.g.e , s.32

7. TANZİMAT VE MEŞRUTİYETLE BİRLİKTE GELİŞEN BASININ ETKİSİ

‘Batılılaşma hamlelerinde, Tanzimat’la başlayan dönemde, Meşrutiyet ve özellikle Cumhuriyet yıllarında dergi, mecmua ve gazeteler halkın Batı tarzı bir yaşama hazırlama görevini üstlenmiş görünmektedirler. Siyasetten sonra sosyal yaşama, moda dan eğlenceye kısacası yaşanacak her şey de basın büyük bir eğitim rolü üstlenmiştir. Topluma yön vermek isteyen basının, Avrupa ve Amerika’da yaşanan var olan her türlü yenilik, uygulama, yeni hayat tarzları, icatlar, gündelik eşya, mimari, spor vb. alanlarındaki tüm yenilikleri okuyucuya ulaştırmayı büyük bir vazife şuuruyla gerçekleştirdiği görülmektedir. Basının bu gayretlerinin etkisi Batı yaşam tarzının benimsenmesinde düşünülenden daha çok olduğu görülmektedir.’⁵⁹

‘Basın tarihimiz, bütün Osmanlı vatandaşlarının yurt için de ve dünya da olanları öğrenmesi, yabancıların Osmanlı yönetiminin resmi görüşünü bilmesi, yanlış haberlerin yayılmasını engelleyerek iç huzurun bozulmasını önlemek, fen, sanat, sanayi ve ticarete dair bilgilerin yaygınlaştırılması ve halkın yararına sunulması, devlet icraatının herkesçe bilinip birliğin sağlanması gibi sebeplerden dolayı 1 Kasım 1831 tarihinde Takvim-i Vekayi’nin yayımlanmasıyla başlamıştır.’⁶⁰ Kadın konusunu ilk işleyen gazete olmuştur, yayınlarında göç konusundan, çok eşliliğe, kadının eğitiminden, kadın haklarına kadar kadını savunacak tüm konulara değinmiştir. ‘*Batılı yaşam biçimi ve modern kültür hedef kitleye süreli yayınlarda magazin haberiyle takdim edilmekteydi. Bu tarz yayınlarda günlük hayata egemen olan anlayış ve alışkanlıkların değişmesi beklentisi vardı. Dolayısıyla denilebilir ki bu yayınlarda Tanzimat fermanının siyasal amaçlarına, sosyo-kültürel taban kazandırılması açısından büyük öneme sahiptiler.*’⁶¹

⁵⁹ Özer , a.g.e , s.78

⁶⁰ Orhan Koloğlu, *Takvim-i Vekayi* , Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara, 1981, s.6.7

⁶¹ İsmail Doğan , *Osmanlı Ailesi, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara, 2001, s.90

7.1. Kadın Dergileri

Osmanlı döneminde kadın hep geri plan da kalmış ve haklarını arayamamıştır. Gelişen kadın hareketleri, kadının toplumdaki hakkını aramaya başlamasına sebep olmuştur. Bu konudaki en etkin şüphesiz ki, basının rolü olmuştur. Batılılaşma döneminde yayınlanmaya başlayan kadın dergileri ve gazeteler; kadınlara ait sorunlara yer vermiş ve kadınları her türlü konularda bilinçlendirmeye çaba göstermiştir.

‘Kadınların kendilerini ifade etmeleri tanıtımları ilk kez basın kanalıyla gerçekleşmiştir. Basında kadınlara ait imzalara yönelik sayfa ve eklerde, özellikle de kadın dergilerinde bulmak mümkündür. Kadın dergileri, her kesimden kadının yazma ürkekliğini, çekimserliğini gidermede, taleplerini iletmede önemli bir görev üstlenmiştir.’⁶² ‘Batılı yaşam biçimi ve modern kültür hedef kitleye sürekli yayınlarda magazin haberi ile takdim edilmekteydi. Bu tarz yayınlarda günlük hayata egemen olan anlayış ve alışkanlıkların değişmesi beklentisi vardı. Dolayısıyla denilebilir ki, bu yayınlar Tanzimat Fermanı’nın sosyo-kültürel taban kazandırılması açısından büyük öneme sahiptiler.’⁶³

‘Osmanlı basın dünyasına Tanzimat ve I. Meşrutiyet dönemlerinde girmiştir. Batılılaşma süreci içerisinde kadın hakları ile ilgili yazıların olgunlaştığı dönem ise II. Meşrutiyet dönemidir. Geçmişten günümüze kadının, aile içerisinde erkeklerle paylaştığı sorumluluklar, gelişen dünya düzeni ile birlikte hayatın diğer alanlarına da yayılmıştır. Bu sosyolojik değişim süreci, kadının iç dünyasından yansımalarla birlikte toplum yaşamını da etkilemiştir.’⁶⁴

‘Kadının gündelik yaşamındaki yerini elde etmesindeki Osmanlı basınının rolü yalnızca fikri tartışmaları kamuoyuna yansıtıp toplumun nabzını ölçmek ve onu hazır hale getirmekten ibaret değildi. Moda dergileri ve gazetelerin kadın köşeleri, özellikle kentli ve varlıklı kesimden kadınları değiştirmeye başlamıştı. Saç ve cilt bakımı, kozmetik kullanımı, adab-ı muaşeret, pratik ev bilgileri, ev düzeni, spor ve

⁶² Çakır , a.g.e , s.59

⁶³ Sürücü, a.g.e.,s.25

⁶⁴ Sürücü , a.g.e , s.1

kadın sağlığı vb.. konularda kadın bilgi sahibi yapılmaktaydı. Gazete ve dergilerdeki kadın sayfaları ve kadınların ihtiyaçlarını temin etmeyi hedefleyen reklamlar kadının dnyasında önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Bu değişiklik içtimai hayata yansıyınca böyle bir duruma hazır olmayan bir toplum oldukça şaşırımış, genel ahlaki yapının bozulduğu dile getirilmişti.’⁶⁵ ‘Sansürden etkilenmeyen moda ve salon dergileri, özellikle kadının hayatını değiştirmeye başlamıştı.’⁶⁶

‘Kadın, Kadınlar Dnyası gibi Batıcı kadın dergileri ve Türk kadını, Bilgi yurdu Işığı gibi Türkçü kadın dergileri, kadının iş hayatında yer alması gerekliliğini desteklemiştir. İlk başlarda bu yayınlarda kadınların siyasi hak talebinde bulundukları görülmemiştir. İstedikleri iş hayatına dahil olmak, Batı’da yüksek tahsil görmek, kıyafetlerde serbestlik sağlamak, aile hayatında kadının daha etkili olması gibi sosyal ve eğitsel içeriklidir. Basın, kadın sesini duyuran en önemli araç olmuş, 1880’li yıllarda ilk kez gazetelerde kadın köşeleri açılmış ve bu dönem piyasaya 30 civarında kadın dergisi çıkmıştır.’⁶⁷

Tanzimat sonrası dönemde kadınları savunan yayınlar Avrupa’da hızlı günlerini yaşayan kadın haklarından etkilenip, Osmanlı’ya uygulamaya başlamışlardır. Terakki Gazetesi kadın haklarını savunmuş ve yayınlarında kadın okurlarından gelen mektuplara yer vermişlerdir. Bu gazete de Osmanlı kadınlarının da tıpkı Avrupalı kadınlar da olduğu gibi sosyal hayata dahil olabilmesi için pek çok makaleye yer vermiştir.

I. Meşrutiyet ilanından sonra, yayın hayatına giren kadın dergileri zor bir mücadele dönemine girmişlerdir. Savundukları temel amaç kadınlara eğitim hakkı verilmesi, sokağa rahat çıkabilmeleri, eğlenme yerlerine gidebilme kısmi bir çalışma hakkı olmuştur. Meşrutiyet’ten sonra artan kadın dergileri bir yandan kadınların toplumsal hayattaki yerini ve iş hayatına girmesini savunurken diğer yandan modaya geniş yer vermişlerdir. Birçok kadın dergilerinde, Batı dergilerinden alınan kadın kıyafetleri, kadın başları, tuvaletler ve elbiselerle ilgili çeşitli yazılar ve bolca resim

⁶⁵ zer , a.g.e , s.48

⁶⁶ Aktaş , a.g.e , s.76

⁶⁷ Doğan , a.g.e , s.76

bulunmaktadır. Aynı zamanda kadını ilgilendiren sosyal hayatın problemleri, kıyafetler, çarşaf, peçe ve sosyal hayatın neresinde olduklarına dair hep gündem de kalmıştır. Yayınlanan dergilerde kadınlar sorunlarını mektuplarla getirmiş ve düşüncelerini ifade etmişlerdir. Örneğin; okuma yazma bilmeyen bir kadının başkasına yazdırdığı bir mektup da çok eşliliği eleştirdiği olmuştur.

‘1908’de Meşrutiyet yeniden ilan edildiğinde özgürlüklerin geldiğine yönelik inanç sadece erkekleri değil kadınları da etkilemişti. Basın dünyasındaki zenginleşme ve çeşitlenmeden nasibini alan Osmanlı kadınları, bir taraftan kadın dergileri diğer taraftan ise düşünce dergileri sayesinde siyasi ve toplumsal anlamlandırmanın sınırlarına dahil olmuşlardır. Kanun-i Esasi’nin tekrar işlevselleşmesi ile erkekler kadar kadınların da yenileştigiğine inanan aydınlar ilerleyebilmek kadınlara özen gösterilmesi gerektiğini savunmaktaydılar.’⁶⁸

‘İttihat ve Terakki’nin baskıları sonucu ilan edilen II. Meşrutiyet’in basın alanındaki ilk yansıması, sansürün kalkması olmuştur. Bunun sonucu olarak, Meşrutiyet’in ilanından özellikle 31 Mart (1909) Vakasına kadar geçen, genel olarak Liberalizm’ in egemen olduğu dönemde yüzlerce süreli yayın basın hayatına katılmıştır. 1908 yılının ortasında Mütareke’ye (30 Ekim 1918) kadar geçen dönemde yayımlanan süreli yayınların sayısı binin üstündedir. Bu süreli yayınlar çok çeşitli konularla ilgilidir.’⁶⁹ Söz konusu olan bu dergiler de iktisat, mizah, bilim, moda, eğitim, kadın, aile, eğlence, sanat gibi konular işlenmiştir. Toplumsal ve siyasal alanlara katılmaları kısıtlanan kadınlar için, sosyal hayatta kadın erkek ayırımından dolayı hayat kalitesi düşen dönemin aydın erkekleri kadın dergiciliğini başlatmıştır.

Kadın dergilerinin hedef kitlesi tüm Osmanlı kadınlarıdır fakat Yavuz Selim Karakışla bunun gerçek olmadığı kanısındadır. Karakışla’ ya göre, dergilerin hedef kitlesi varlıklı, okumuş ve elit kesim olan Müslüman kadınlardır. Gayrimüslim kadınların okuma yazma oranı Müslüman kadınlara göre daha yüksek olsa da

⁶⁸ Akagündüz , a.g.m , s.65

⁶⁹ Bülent Varlık, *Tanzimat Ve Meşrutiyet Dergileri*, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim yayınları, C.1., s.116

Karakışla bu yayınların satın alabilecek güce sahip olan Müslüman kadınlara hitap ettiği söylenmektedir.

II. Meşrutiyet döneminin Türk basını açısından bir diğer özelliği de, süreli yayınların Anadolu'da yaygınlık kazanmaya başlamasıdır. Meşrutiyet sonrası Anadolu'nun pek çok yerinde gazete ve dergi yayına çıkmıştır. Osmanlı da kadın dergilerinin çoğu gerekli alakayı görmediğinden bir süre sonra kapanmak zorunda kalmıştır. Kadın dergileri yemek tarifi, sağlık, temizlik ve çocuk bakımı gibi konulara ağırlık vermiş ve daha çok okunur olmuştur. Yayınlarda toplum sağlığına da yer verilmiştir. Genel olarak kadınların sağlığa zararlı olan alışkanlıkları eleştirilmiş, özellikle de hanımların tütün içmesi pek de hoş karşılanmamıştır. Dergilerdeki yazılar kötü alışkanlıkların anne baba olarak çocuklarının yaşam kalitesini yüksek tutmaları adına bu alışkanlıklardan uzak tutmaları gerektiğine değinmişlerdir. *'Osmanlı son döneminde kadın giyimi en önemli konular arasındadır. Dönemin kadın dergileri, Avrupa modalarına uymak adına yapılanlardan bahseder ve modanın ne olup olmadığı tartışılırdı. Modanın tüketime dayalı mantığından ziyade moda tarifleri yapılarak gösteriş ve israfa girmeden modaya uyulmı düşüncesi ortaya konulmaya çalışılmıştır.'*⁷⁰

Batılılaşma sürecinde etkin rol oynayan kadın dergileri farklılaşan toplumsal hayattaki kadının konumunu, sorumluluklarını ve özgürleşmesi gerektiğini gündeme taşımaktadır. Bu yayınlardan bazıları; ilk kadın dergisi niteliği taşıyan (1869) Terakki-i Muhadderat, kadınlara yönelik olarak hazırlanan (1875) Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderat dergisi yine aynı tarihlere denk gelen Ayine, (1880) Aile, (1883) İhsaniyet, (1883) Hanımlar, (1887) Mürüvvet, (1889) Parça Bohçası, en uzun süreli kadın dergisi (1895-1908) Hanımlara Mahsus Gazete, (1908) Demet, Mehasin ve ardından Kadın dergisi yayınlanır. Bu dergiler gibi birçok kadın dergisi yayınlanmış ve konuları genellikle kadın üzerine olmuştur.

⁷⁰ Özer, a.g.e, s.337

Dönemin dergilerinde eğitimden moda, kozmetik ürünlerinden çocuk terbiyesine kadar kadınla ilgili her alandaki konuların işlendiği görülür. Feraceli kadınların, cadde ve sokaklardaki genç kızların, kadın erkek ilişkilerinde yaşanan değişimin hatta yaşanan toplumsal değişimin halka nasıl yansıtıldığı fotoğraflarla gösterilmektedir.

Şekil 6. Yaşmaklı Kadın

(İnci, no.7 , tarih yok)

Kaynak: Özkal, a.g.e., s.144

Toplumsal ve siyasal olayları dile getiren yayınların yanı sıra mizah dergileri de yayın hayatına girmiştir. Geçmiş yıllardaki baskının ‘rahatlamayı gülerek karşıla’ ifadesini kullanarak yayınlanan mizah dergileri, bazen İttihat ve Terakki’nin çeşitli eylemlerini konu edinirken, bazen de ince esprileri ile geri kalmışlığı eleştirip karikatürize etmişlerdir

II. Meşrutiyet döneminde süreli yayınların bir kısmı resimlidir. Gazetelerde resim kullanmak haberin inandırıcılığı esas alınarak kullanılırdı. ‘*Fakat daha çok edebi ve fikri yollarla beslenen dergilerin resimli olması, onların itibarını artıran bir özelliktir. Bu münasebetle pek çok derginin ‘resimli’ ve ‘musavver’ gibi*’⁷¹ sıfatlar kullanılmıştır. Batılılaşma sürecinde yaşanan toplumsal değişime paralel olarak kadın giysilerinde de önemli değişimler meydana gelmektedir. ‘*Geleneksel dönemde , sokaktaki insanın sosyal statüsü, üzerindeki kıyafeti sayesinde büyük oranda belli olurdu. Dönemin gazete ve mecmuaları ise, özellikle kadın kıyafetleri başta olmak üzere değişimi ve son modayı büyük bir hızla topluma ulaştırmaktaydı. Musavver Hale, moda transferinin öncülerinden sayılabilirdi. Genç kızlara mahsus sonbahar modalarında sabah kıyafetleri, tüylerle süslenmiş hacimli başlıklar, ceket ve iç yelekler, pahalı manto çizimleri uzun kuyruklu suare kıyafetleri korseler ve daha nice yeni moda elbiseler kaliteli çizim ve fotoğraflarla Avrupa modasını takip eden kadın okuyuculara Meşrutiyet yıllarıyla birlikte sunulmaktaydı.*’⁷²

Batılılaşma dönemindeki moda dergilerinin bazıları, Avrupa modasını taklit etmekten çok yararlı olabileceğine inanılan ev işleri, giyim-kuşam, giysi kesim usulleri gibi faydalı bilgileri sunmayı amaçlamışlardır. Ülke ekonomisini hareketlendirme, Avrupa ürünlerine karşı boykot kararlarına istinaden açık olarak yada dolaylı olarak modaya karşı çıkmalar, kadınların modaya olan ilgisini azaltmamış tam aksine artmasına neden olmuştur.

⁷¹ . Nazım H. Polat, *Musavver Erganın Dergisi*, 2004, s.40

⁷² Özer, a.g.e., s.328

‘II. Meşrutiyet yıllarından itibaren çıkan mecmualar, Batı tarzı adab-ı muaşeretin öğrenilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Cumhuriyet devrimleri öncesi çıkan magazin dergileri, Cumhuriyet dönemi magazin dergileri ile benzeşir. Cumhuriyet öncesi moda, kılık kıyafet ve batılı tarz yaşam hakkında dine ve ahlaka uygun değildir söylemleri, Cumhuriyet devrimleriyle birlikte görülmeyecektir. Hatta lider kadro yapılan devrimlerde, Osmanlı tarzı kıyafetlerin yerine Avrupa modalarının yerleşmesini isterken bu eleştirilerin yapılmasına imkan vermemiştir. Bu dönemde zihniyet sorunları değil, modanın karşısında tek engel ekonomik olarak kalınamama problemi belirlemiştir. Fakat ekonomik güçlükler karşısında modadan uzak kalınması da tasvip edilmeyerek, şık giyimi az parayla uygulama yöntemleri ve modaya uymanın gerekliliği üzerinde durulmuştur.’⁷³

Şekil 7. Son Moda Bluz Modelleri

Kaynak: Çakır, a.g.e. s.246

⁷³ Özer, a.g.e, s.366-367

[illegible]

35

Batılılaşma dönemindeki moda dergilerinin bazıları, Avrupa modasını taklit etmekten çok yararlı olabileceğine inanılan ev işleri, giyim-kuşam, giysi kesim usulleri gibi faydalı bilgileri sunmayı amaçlamışlardır. Ülke ekonomisini hareketlendirme, Avrupa ürünlerine karşı boykot kararlarına istinaden açık olarak yada dolaylı olarak modaya karşı çıkmalar, kadınların modaya olan ilgisini azaltmamış tam aksine artmasına neden olmuştur.

Şekil 10. Sokakta Yürüyen Genç Bir Kadın
(*Yeni İnci*, no.2, Temmuz 1338)

‘II. Meşrutiyet yıllarından itibaren çıkan mecmualar, Batı tarzı adab-ı muaşeretin öğrenilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Cumhuriyet devrimleri öncesi çıkan magazin dergileri, Cumhuriyet dönemi magazin dergileri ile benzeşir. Cumhuriyet öncesi moda, kılık kıyafet ve batılı tarz yaşam hakkında dine ve ahlaka uygun değildir söylemleri, Cumhuriyet devrimleriyle birlikte görülmeyecektir. Hatta lider kadro yapılan devrimlerde, Osmanlı tarzı kıyafetlerin yerine Avrupa modalarının yerleşmesini isterken bu eleştirilerin yapılmasına imkan vermemiştir. Bu dönemde zihniyet sorunları değil, modanın karşısında tek engel ekonomik olarak kalınamama problemi belirlemiştir. Fakat ekonomik güçlükler karşısında modadan uzak kalınması da tasvip edilmeyerek, şık giyimi az parayla uygulama yöntemleri ve modaya uymanın gerekliliği üzerinde durulmuştur.’⁷⁴

‘Tanzimat tan sonra gelişen kadın giyim kuşamının Avrupailleşmesi üzerine cereyan eden tartışmalar aydınların temsil ettikleri görüşlerle doğrudan bağlantılı olmuştur. Kadın dergilerinde yer alan makalelerde ise genel görüş moda düşkünü kadınların cemiyet hayatında bazı tatsızlıklara sebep olduğu konusunda birçok yazı ve karikatürlere de rastlanmaktadır. Meşrutiyet’le birlikte daha etkili olmaya başlayan kadın dergileri, kadının modayı takip etmesi ve sosyal yaşamda yerini almasında yol gösterici olmuşlardır. Kadın ve Moda dergileri, bu anlamda önemli bir görev üstlenmiştir. Meşrutiyet kadını sosyal yaşamda tesettürü korumuşsa da Cumhuriyet kadınının ayrılan en önemli özelliği, çalışma hayatında etkinliğin artmasıyla birlikte başörtüsünden vazgeçmiş olmalarıdır.’⁷⁵

⁷⁴ Özer, a.g.e, s.366-367

⁷⁵ Özer, a.g.e, s.369-371

7.2. Aydın Kadınlar

Osmanlıda günümüz anlayışına göre kadının kendini keşfi, kadın hareketleri, kadın hakkı talepleri 19. yüzyıl sonlarında başlamıştır. Çıkan savaşlar, alınan yenilgiler, yerleşik düzenin sarsılmasıyla ortaya çıkan arayışlar, Avrupa ve Amerika'daki kadın hareketleri bu sürecin şekillenmesinde etkili olmuştur. İlk başlarda devlet ricali ve münevver sınıf ailelerine mensup, geniş imkanlara sahip, yabancı dil bilen ve özel eğitim almış kadınlar, bu harekette öncü olarak sivrilmışlerdir. Zaten bu tür bir liderlik ve mihmandarlık için dış dünya ile bilhassa Batı dünyasıyla bağlantılı olmak, maddi sorunlar taşımamak, eğitilmiş olmak gerekliliği öncü kadınlar kimliğini şekillendirmiştir.⁷⁶

‘Güzellik anlayışı, zerafet, Türk kadınlarının Avrupa kıyafetini taşıyıp taşıyamaması, II. Meşrutiyet yıllarından itibaren Türk yazar ve şairlerinin en üzerinde durdukları konuların başında gelmekteydi. Ayrıca modernleşen hayatta yaşlanmaya başlayan kadın, genç kalmak için elinden gelen gayret içerisinde girmeye çalışacaktır. Dönemin mecmualarının genç ve güzel kalmalarının sırlarını sayfalarca taşıdığı görülmüş, Batı dünyasının bu konularla ilgili birçok haberi modernleşen Türk kadınına ulaştırma gayreti içerisinde girilmiştir.’⁷⁷

Osmanlı batılılaşma dönemi içerisinde öne çıkan aydın kadınlar arasında Fatma Aliye ilk sıralarda olduğu görülmektedir. onun devamında ise , Makbule Leman , Emine Semiyye , Fahrünnisa , Nigar Hanım , Mihrünnisa ve Halide Edip gibi hanımlar dikkatleri çekmektedir.

⁷⁶ Doğan , a.g.e , s.31

⁷⁷ Özer,a.g.e, s.368

7.2.1. Fatma Aliye Hanım

‘Tanzimat sonrası arayışlar devrinde ilk kadın romancımız sıfatıyla varolan Fatma Aliye Hanım, ünlü devlet adamı tarihçi yazar Ahmet Cevdet Paşa’nın kızıdır.’⁷⁸ Fatma Aliye hanım küçük yaşta okuma yazma öğrenmiş, 10 yaşındayken de Fransızca, gramer, astronomi, tarih, felsefe, matematik ve edebiyat dersleri almıştır.

‘Tercüman-ı Hakikat, Hanımlara Mahsus Gazete, Mehasin, Ümmet, İnkılap gazete ve dergilerinde kadınlarla ilgili yazıları yayınlanır. Buralarda kadınların hak ettiği konuma gelmesini, kadının eğitim ve çalışma hakkına sahip olması gerektiğini İslami referanslarla savunmuşlardır.’⁷⁹

Şekil 11. Fatma Aliye Hanım

Kaynak; <http://www.dunyadailkler.com/turkiyede-ilk-kadin-yazar.html> (13.06.2013)

⁷⁸ Doğan , a.g.e , s.145

⁷⁹ Doğan , a.g.e , s.146

‘Yazılarında kadınların, özellikle Müslüman kadınların kendi tarihlerini bilmediklerini vurgulayan Fatma Aliye, bu gerçeğe Meşahir-i Nisavan-ı İslam (Ünlü İslam Kadınları) adlı incelemesi için yaptığı araştırmalarda kendisi de tanık olmuştur. Çalışmalarında geçmiş dönemlerde yaşamış İslam kadınlarının başarılarından örnekler vermiş, kadınların kendi tarihlerini araştırmalarının önemine dikkat çekmiştir.’⁸⁰ Döneminde iyi eğitim görme imkanına sahip olan Fatma Aliye babası ölünceye dek tarih dersleri almaya devam etmiştir. Ona göre en iyi tarihçi, olayları tarafsız şekilde değerlendirebilendi.

Sosyal etkinliklere katılan Fatma Aliye, Yunan harbi döneminde askerler için ailelerden yardım toplamış bu davranışı da özendirici ve örnek olmuştur. Bunun yanı sıra kadınların yeterli eğitim alamadıklarını düşündüğünden bu konu da açığın kapatılması için çeşitli konferanslar vermiştir. Konferansları da yazıları ile birebir örtüşmektedir. Konferanslarının yanında yazdığı makalelerle de dikkat çekmiştir.

‘Fatma Aliye Hanım Yeni Mecmuadaki bir makalesinde kadınların erkeklere kıyasla sahip oldukları olumsuz düzeyin nedeni olarak onların ev içindeki, erkeklerin ise ev dışında çalışmalarını göstermişti. Bu görüşe karşı çıkan Mustafa Sabri Efendi, hem içeride hem de dışarıda çalışan Anadolu kadınlarından ve savaş sırasındaki erkeklerin işlerini üstlenen kadınlardan söz etmişti. Mustafa Sabri Efendi kadın-erkek eşitliğini ise şöyle değerlendirecekti: " Ne zaman kadınlar harp ve darbe varıncaya kadar Dünyanın en büyük işlerini erkekler derecesinde görür ve hayat mücadelelerine erkekler kadar dayanır ve erkeklerde çocukları kadınlar kadar iyi büyütür, hatta kadınlar kadar sever ve onlar kadar iyi doğurursa, o zaman dünya yüzünde iki tane sınıf eşit mevki işgal eder.’⁸¹ Erkeklerin özellikle bilim sanat kapılarını kadınlara kapatmaya çalıştığını belirten Fatma Aliye, Amerika ve Avrupa’daki erkeklerin de Osmanlı erkekleri gibi düşündüklerini, davrandıklarını; buna örnek olarak da erkeklerin Avrupa’da yazarlık yapan kadınlara, onları aşağılamak için ‘bas blue- mavi çorap’ lakabını taktıklarını belirtiyordu.’⁸² Fatma Aliye ‘ye göre kadının gelişmesinde ve ilerlemesinde engel olan etkenlerden en

⁸⁰ Çakır , a.g.e , s.71

⁸¹ Aktaş , a.g.e , s.76

⁸² Çakır , a.g.e., s.69

önemlisi erkek olduğunu savunmuş ve bunun medeni ülkelerde de aynı olduğunu belirtmiştir.

‘Meşrutiyet Dönemi kadın yazarlarının, moda ve yeni gelişmelere açık bir tavır sergiledikleri gözlemlenmiştir. Fatma Aliye Hanım tesettüre⁸³ riayet ettikten sonra kadın erkek bir arada konuşup tartışmanın sakıncalı olmadığı üzerinde ısrarla durur. Fatma Aliye Hanım’ın moda konusundaki görüşleri Ahmet Mithat ile paralellik taşır. Oda İslami kurallar ve ahlaki yapıya uyulduğu sürece Türk kadınının sosyal hayattaki yeri, giyim kuşam ve moda anlayışında serbestliyetlikten bahseder, modaya uymanın sakıncalı olmadığı üzerinde durmaktadır.’⁸⁴

‘Zamanının en tanınmış kadın yazarlarından olan Fatma Aliye Hanım, yazarlık hayatının tümünü, kadın sorununa eğilen Batılı yazarların ön yargılarını sergilemeye ve İslamiyet’in kadını toplum içinde ikinci sınıf bir varlık kıldığı şeklindeki iddiaları cevaplandırmaya ayırmıştı. Fatma Aliye Hanım’a göre; İslamiyet’in koyduğu kurallar kadınların haklarını korumak içindi; ancak, bu kurallar zamanla asıl amacından sapdırılmıştı. Örtünme konusunda ise Fatma Aliye Hanım, bol bir elbise giyilerek yalnızca saçların örtülmesinin şeriata uygun bir şekilde tesettürü sağlayacağı; yaşmak, peçe, çarşaf ve feracenin sonradan yerleşmiş ve şer’i kurallarla bağdaşmayan uygulamalar olduğu görüşünü savunmaktaydı.’⁸⁵ Peçeyi’de ‘Örtünmenin şekli şûmulu yoktur’ diyerek gereksiz bulduğunu ifade eden Fatma Aliye eleştirilere maruz kalmıştır.

Fatma Aliye Hanım hayat tarzı, konferansları, yazıları ve yardım derneklerindeki çalışmaları ile kadın haklarını desteklemiş, İslami bakışla doğu batı sentezini sonuna kadar savunmuştur. Tanzimat döneminin en önemli aydın kadınlarından biri olan Fatma Aliye hanım aynı zamanda aydın kadınların öncüsü olmuştur.

⁸³ Tesettür; Kadınların kapalı biçimde giyinmesi.

⁸⁴ Özer, a.g.e., ss.336

⁸⁵ Aktaş , a.g.e., ss.77

7.2.2. Halide Edip Adıvar

‘Halide Edip, II. Abdülhamit döneminde Ceybi Hümayun Başkatipliği, Yahya ve Bursa ‘da Reji Müdürlüğü görevlerinde bulunan Mehmet Edip Bey’in kızıdır. İngiliz aile modelini benimseyen babası, kızını yetiştirirken bu doğrultuda bir sistem uygulamaya çalışmıştı. Bu sebeple yaşam biçimi, aldığı eğitim, akranlarından farklı olmuştur. Babaannesinin dominant kişiliğinin etkisin de geleneksel ve dini inanışın içinde yer aldığı bir çocukluk yaşamıştır.’⁸⁶ Eserlerinde doğu batı sentezini başarıyla yapabilen yazarlarımızdandır. Romanları Türk toplumunda yaşanan toplumsal ve siyasal olayların kronolojisi gibidir. Halide Edip, yaşamı boyunca çalışmalarında Modernleşme döneminden Cumhuriyet’e uzanan paralel bir çizgi izler.

‘İlk makalesi “beşiği sallayan el dünyaya hükmeder” başlığını taşımaktadır. Ayrıca günümüzde sıkça kullanılan “karanlığın en koyu olduğu vakit aydınlığa en yakın zamandır” sözü de kendisine aittir. Şöhreti yayılmaya başlayan yazar 31 Mart Vakası sonrasında Mısır’a kaçmak zorunda kalmış, bu dönem iki kez İngiltere’ye gitmiş, Londra’da devrin ünlü bilim ve edebiyat ustaları ile tanışmıştır. II. Meşrutiyet’ten sonra Tanin, Mehasin, Musavver Muhit, Resimli Kitap gibi dergi ve gazetelerde düşünce, edebiyat, sosyal, siyasal muhtevaya sahip yazıları ile dikkat çekmiştir.’⁸⁷

⁸⁶ Doğan , a.g.e., s.150

⁸⁷ Doğan , a.g.e., s.151

Şekil 12. Halide Edip Adıvar

Kaynak; <http://www.martidergisi.com/huznun-yakistigi-kadin-fatma-alive-hanim-1862-1936/>
(15.04.2013)

Balkan Savaşı sırasında hastanelerde çalışmış, bu çalışmaları yaparken de müfettişliği sırasında İstanbul semtlerini dolaşması insanların tanınmasına fırsat vermiştir. Yazılarında kadınların toplumsal yaşama katılması gerektiğini ve eğitilmesini kaleme almıştır bu yüzdendir ki, yazılarının yanı sıra Teali-i Nisvan Cemiyetini kurdu. 1912’de Türk Ocağına katıldı. İzmir’in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi için düzenlenen mitingde büyük ve etkili bir konuşma yapmıştır. Romanlarında kadınları, batılı anlayışla idealize edilmiş, güçlü, kültürlü ve eğitimli kadınlardı. Halide Edip Adıvar hayatı ve eserleri ile Batılılaşma döneminin önemli aydın yazarlarından olmuştur.

8. MÜTAREKE-İŞGAL DÖNEMİ

Mütareke-İşgal dönemi Osmanlı Devletinden Cumhuriyet rejimine geçiş sürecidir. 1918-1922 yılları arasındaki bu dönem Türkiye için oldukça büyük önem taşımaktadır. Osmanlı'yı derinden etkileyen politik olayların devamında toplumsal hayatta da değişimlerin hızlıca yaşandığı görülmektedir. Mütareke 1918'de Mondros limanında imzalanmış ve İngilizler zengin petrol yataklarına sahip olan Musul'u işgal etmişlerdi. Ardından İtilaf Devletlerine ait donanmaların İstanbul Boğazı'na demir atmasıyla başlayan işgal dönemi dört yıl boyunca devam etmiştir.

Mütarekeden sonra İtilaf devletleri ile barış antlaşması gerçekleştirilememiştir çünkü İtilaf devletleri Mütarekeyi İşgal mantığı ile görmekte ve bunu da uygulamaya koymaktaydılar. Bu durumda birçok Osmanlı toprağı İtilaf devletlerince işgal edilmişti.

‘İşgal güçlerinin İstanbul’a gelişlerinden itibaren Türk halkına karşı tutumları oldukça serttir. Ayrıca İtilaf Devletlerinin Mütareke İstanbul’unda şehre hakim en güçlü unsur haline gelme istekleri ve merkezi otoritenin gücünü yitirmesi görünen diğer bir olumsuz gelişmedir.’⁸⁸

Mütareke öncesi yaşanan uzun savaş yılları sonucunda toplumsal ayrışmalar kaçınılmaz olmuştu. Savaşlar sonrasında oluşan bu dönemde, pek çok aile; ihtiyarlar, çocuklar, dullar ve sakatlardan ibaret kalmıştı. Üretimin kesilmesi, işsizlik beraberinde hayat pahalılığını getirmiş, diğer taraftan salgın hastalıklar ve yangınlar İstanbul’un yaşam dengesini alt üst etmiştir.

⁸⁸ Zafer Toprak, *Mütareke Döneminde İstanbul*, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.6, s.19

Şekil 13. Levanten Bir Aile

Kaynak: Engin Özendes, *The Last Ottoman Capital İstanbul*, Yem Yayınları, İstanbul, 1999, s.135

‘Avrupa devletlerinin himayesi altındaki imparatorluğun Müslüman olmayan unsurlarından bir çoğu, bu himayeci devletlerin tebaasına geçmişti. Bu zümreye "levanten" denilmekteydi. Sahip oldukları yeni üstünlük duygusuyla bu zümre; kılık kıyafetleri, yaşama tarzları, hatta kahve ve bakkallarıyla kendilerini Müslüman halktan ayırmaya başlamışlardı.’⁸⁹

‘Şehrin yaklaşık üçte birini yok eden yangınlar ise yalnızca binlerce kişiyi evsiz bırakmakla kalmamış, etkileri günümüze kadar süregelen, plansız, sağlıksız ve gelişigüzel yerleşmenin nedenlerini de oluşturmuştur. İç içe girmişçesine yapılmış ahşap evlerden oluşan birçok mahallenin tarihçesi, savaş yılları ve mütareke dönemine dayanmaktadır. Göçlerle birlikte artan nüfus, işsizlik, yoksulluk ve sefalet gibi birçok sosyal problemi beraberinde getirmiş.’⁹⁰

⁸⁹ Aktaş, a.g.e, s.73

⁹⁰ Özer , a.g.e, s.58

Mütareke döneminde İstanbul nüfusu yaklaşık bir milyonun üzerindeydi. Nüfusun yarısını Müslümanların oluşturduğu diğer yarısını da Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve Levantenlerin oluşturduğu İstanbul artık kozmopolit bir yapıya sahipti. İstanbul değişik dinlere, farklı dil ve kültürlerle sahip insanlara ev sahipliği etmekte idi. Genel anlamda kozmopolit yapısı olan İstanbul'da cami, havra ve kilise iç içe bulunurdu. İstanbul'da her ırktan, her milletten insanların bulunması toplumsal hayatta hareketlenmeleri hızlandırdığı gibi yönetimde kargaşa yaşanmasına neden olmuştur. İşgal dönemine ait bir özellikte nüfusun artmasından dolayı asayişin sağlanamaması ve bununla birlikte suç işleme oranının artmasıydı. *'Mütareke İstanbul'u bir taraftan bu olaylara sahne olurken, diğer taraftan işgallere karşı milli direnişi destekleyen miting alanlarına dönüşüp Anadolu'ya insan, cephane ve bilgi gönderen bir kaynak haline dönmüştür. Artık İstanbul, Mütareke'nin ağır koşulları altında değişime ayak uydurmaya çalışan karmaşa ve bunalımların aynı zaman da köklü değişimlerin, kültürel etkileşimlerin yaşandığı yer olmuştur.'*⁹¹

Mütareke- İşgal döneminde İstanbul'daki hanımlar göçler sonucunda oluşan sosyal hayattaki değişimle birlikte giysi tercihlerini de adım adım değiştirmeye başlamıştır. Batılılaşma sürecinin olgunlaştığı bu dönem, kadınların geleneksel giysilerinde, batılı giyim tarzına benzer hale gelecektir. İşgal dönemindeki göçmenler giysi değişiminde oldukça etkili olmuştur. Bu dönemin birçok moda dergisi Cumhuriyet öncesi batılı giyim tarzına öncülük edecek işgal dönemi ile birlikte özellikle İstanbul hanımlarını Cumhuriyet devrimlerine hazırlayacaktır.

⁹¹ Özer , a.g.e, s.62

Şekil 14. İşgal Yıllarında İstanbul

Kaynak: Mahir, a.g.e., s.37

9. BATILILAŞMA SÜRECİ

‘19. yüzyılda Osmanlı Devleti de siyasal, sosyal, ekonomik, eğitim, hukuk ve düşünsel alanda ortaya çıkan değişimlerle yapısal bir dönüşüm geçirmiş; bundan Osmanlı kadını da etkilenmiştir. Geleneksel temeller üzerine kurulu Osmanlı Devleti’nin modernleşmesinde öncülük edecek yapısal değişimler, özellikle II. Meşrutiyet döneminde gündeme getirilmiş; Osmanlı siyasal yapısı, farklılaşma, merkezileşme, laikleşme, özgürleşme sürecine girmiştir. Modernleşme sadece siyasal yapıda değil, toplumun yeniden yapılanmasında da belirleyicidir. Bu belirleyiciliği kadının konumunda da gözlemek mümkündür. Osmanlı kadınının konumu, modernleşmeye paralel olarak değişmeye başlayacaktır.’⁹² Modernleşme süreci içerisinde kadının rolü günlük hayattan, nüfus hareketlerine, eğitim anlayışından, eğlence hayatına kadar birçok alanda etkili olmuştur.

9.1. Günlük Hayat

‘Günlük hayat, bir toplumun zaman ve mekan değişkenliklerine bağlı olarak kendi iç bünyesinde geliştirdiği iktisadi, kültürel ve dinsel pratiklerin birbiriyle örtüşerek belli bir tarih kesintisinde somutlaşmasıdır. Bu iki değişkenden bağımsız bir toplumsal organizasyon var olmayacağı gibi, konusu gündelik hayatın kültürel tabakalaşmasını çözümlemek olan bağımsız bir yöntemden de söz edilemez. Yöntemin hareket noktası, değişkenlerin belli bir toplumun belli bir tarih kesitinde ortaya koyduğu gündelik hayata ilişkin pratikler üzerindeki dolaylı ya da dolaysız etkilerinin önem sırasına göre saptanmasıyla bulunur. Zaman ögesi, en genel anlamda gündelik hayat pratiklerinin bir süreç içinde çözülme yada bütünleşme doğrultusunda gösterdikleri farklılaşmaları ifade eder.’⁹³

‘Osmanlı devletinde aile, ser’i ve örfi hukukun güvencesiyle, kan bağına dayanan ve gündelik hayatın ana dinamiklerinden olan, sosyal değişimin net olarak görüldüğü önemli yapıya sahiptir. Farklı kültürlerin birleşiminden oluşan devletteki aile yapısı tek tip değildir. Bu dokuyu belirleyen unsurlar etnik, kültürel ve coğrafi

⁹² Çakır , a.g.e., s.59

⁹³ Ekrem Işın , *19.yy’da Modernleşme Ve Gündelik Hayat* , T.C.T.A , C.2 , s.538

faktörlerden meydana gelmiştir. Anadolu kadınıyla, Rumeli’de yaşayan kadının benzer geleneksel yapı içerisinde olması beklenemez.’⁹⁴

‘19. yüzyılla birlikte gündelik hayatın en çok değişime uğrayanların başında aile yaşantısı gelmekteydi. Gerçi bu değişimden geleneksel çekirdek aileden ziyade onu sarmalayan koşulları ve gelişen çevre, değişimi yaşanmıştır. Toplumun dar gelirli aile yaşantısı, geleneksel yapısını korurken, varlıklı ailelerin yaşantısı batılılaşma ile birlikte geleneksel yapının yanında birçok yeniliği de barındırmıştır.’⁹⁵ Modernleşme süreci, aile yaşantısı üzerindeki otoriter gelenekleri de zayıflatmıştır.

‘Osmanlı toplumunda ev içinde yaşayan peçeli kadın, haklarını aramaya başlamış, Tanzimat fermanı ile başlayan Batılılaşma sürecinin meyvelerini II. Meşrutiyet’i takip eden özgürlükçü dönemde toplamaya başlamıştır. Basın alanındaki çeşitlilik ve hürriyet ortamı bu süreci hızlandırmıştır. Kadının toplum hayatındaki yeri, özellikle Meşrutiyet sonrasında en çok konuşulan konuların başında gelmektedir. Batı’da 19. yüzyılın başlarından itibaren hayatın her safhasında yer alan kadının bu konumu uzun süre tartışılmıştır.’⁹⁶ Kadının günlük hayattaki yerini elde etmesinde Osmanlı basınının rolü yalnızca kamuoyunda toplumun nabzını ölçüp ve onu hazır hale getirmekten ibaret değildi.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde kadının konumunun mahalle ölçeğinde şekillenmesi Ortadoğu İslam geleneğinin bir uzantısı olmaktadır. Bu uzantı ve gelenek, sosyal statünün dinsel ayrıcalıklara göre belirlenir ve tarihsel dönem izleri taşır. Bu geleneğin özünü oluşturan ilkelerin başında farklı din, mezhep, kabile ya da insan gruplarının ayrı ayrı iskan edilmeleri gelir. Kentlerin bu şekilde mahallelere ayrılması idari zorunluluğun neticesi değil, daha çok dinsel bütünlüğü korumak adına bir önlem sayılabilirdi. İstanbul’da bu geleneğe 18. yüzyıla kadar uyulduğu görülmektedir. Fakat 19. yüzyılda artan nüfus mahallenin sosyal ve kültürel çerçevesini yıkmış, gündelik hayatı çok merkezli bir kent haline getirmeye başlamıştır.

⁹⁴ Doğan , a.g.e , s.13

⁹⁵ Özer , a.g.e., s.46

⁹⁶ Özer , a.g.e., s.50

Gündelik hayatın yaşantı olarak geleneksel Osmanlı mahallesinde üç temel kurucu ögesi vardır.⁹⁷ Bunlar; çarşı, dinsel mekanlar ve konutlardır. Bu üç öge gündelik hayatın fiziksel alanını nitelendirmektedir. Osmanlı mahallesinin ilk kurucu ögesi dinsel mekanlar, cemaatin ibadet etmek için toplandığı gündelik hayatın dini yaşantısını sembolize eder. İkinci kurucu ögesi klasik dönem Osmanlı mahallesinin ticari yaşantısını niteleyen çarşıdır ve son kurucu ögesi olan konutlar aile yaşantısını temsil etmekte ve gündelik hayatın aile yaşantısını düşünerek inşa edilmiştir.

‘19. yüzyılda İstanbul ve diğer büyük şehirlerdeki kağır konaklarda, Avrupa mobilyalı, alafranga sofralarda başlayan değişim, kadınların dergi, gazete ve roman okumaları ile yeni bir sürece girmiştir. Üst kesim kadını sosyal yaşama girmeye başlamış. Bu dönem değişimleri eğlence ve moda alanıyla sınırlı kalmamış, bu süreç üst ve orta kesim kadının toplumsal hayata girişini kolaylaştıran dönüşümleri sağlamıştır.’⁹⁸ ‘Aynı zamanda varlıklı ailelerin yaşantısı, yaşamını sürdürdüğü köşk-konak-ev ortamına bağımlı olmaktan çıkarak yeni mevsimlik mekanlara yani yazlıklara yönelir. Yabancı elçiliklerin boğazdaki yazlık konutları bu yeni düşüncenin kaynağı olmuşlardır. Böylelikle Boğaziçi, Adalar ve yeni gelişmeye başlayan Yeşilköy ve Moda tarafları, bu yeni tarzın uygulandığı alanlar, orta ve dar gelirli ailelerin yaşantısında değişim, kendi içerisinde kısmi olmuştur.’⁹⁹

II. Meşrutiyet dönemi ile birlikte kadının sosyal hayattaki konumu genişlemeye devam etmiş ve önemli ölçüde tartışmaya açılır hale gelmiş ve yaşama yansımıştır. Özgürlük ortamını sağlamaya başlayan kadın, bundan böyle Meşruti düzenin önemli bir parçasıdır. Kadınlarla ilgili birçok dergi , gazete ve kitap yayınlanırken , kurulan kadın dernekleri Osmanlı kadınlarının sosyal yaşam ve gündelik hayatta daha aktif rol alması için çaba sarf eder. Bu rollerin arasında kadının iş hayatına girmesi de vardır. ‘*Ancak, gelenekçi bakış açısı bu durumu sorgulamakta gecikmemiş kadının toplumsallaşmasını Batı özentisi olarak değerlendirilir.*’¹⁰⁰

⁹⁷ Işın , a.g.e., s.541

⁹⁸ Doğan , a.g.e., s.20

⁹⁹ Ekrem Işın , *İstanbul’da Gündelik Hayat* , YapıKredi Yayınları , s.102

¹⁰⁰ Özer , a.g.e., s.50

9.2. Nüfus Hareketleri

‘19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin siyasi coğrafyası büyük değişikliklere uğradı. Aynı zaman da ülke büyük nüfus hareketlerine sahne oldu. Bu hareketler hem nüfusun dağılımını ve yerleşme düzeni hem de sosyal ve ekonomik yapıyı derinden etkiledi. Nüfus hareketlerini meydana getiren başlıca olgu göçtü.’¹⁰¹ Bu hareketleri doğuran en büyük etken 18. yüzyılda başlayıp ve ondan sonra da hızla devam eden göçlerdi. Değişen nüfus hareketlerinin sonucunda Osmanlının başta toplumsal yapısı olmak üzere ülke ekonomisi etkilenmiştir.

Göçlerin dıştan içe olmasının temeli 18. yüzyılın sonlarına dek uzanmaktadır. Çarlık Rusya’nın Kırım’da egemenlik kurması karşısında Müslümanlar Osmanlı Devleti sınırları içerisine göç başladı. Osmanlı Devleti ve Rusya arasında yapılan savaşlar Kırım’dan göçü hızlandırmış oldu ve göç edenlerin çoğunluğu İç Anadolu’ya yerleştiler. Aynı zaman da Osmanlı’ya göç sadece Kırım’dan olmamıştır. Kırım savaşının sona ermesiyle Kafkasya’daki Müslümanlar da Osmanlı ülkesine göç edenler arasındaydı. Dıştan içe göç edenlerden bir diğeri ise Çarlık yönetiminin baskısından dolayı Rusya’dan Osmanlıya gelen Yahudilerdir.

‘Göçmenlerin bir bölümü Karadeniz limanlarından gemilerle Rumeli’ye taşınarak burada iskan edildiği gibi büyük bölümü Anadolu’ya dağılmışlar, hatta Suriye ve Lübnan’da bile yerleştirilmişlerdir.’¹⁰² Bunların yanı sıra Dağıstan, Azerbaycan, Türkistan, İdil-Ural yöresinden göçmenler gelmiş ve Rusya dan da göçler devam etmiştir. Osmanlı devleti bu kadar göç karşısında çaresiz kaldı. Ancak bu konuda çözüm arayışlarına başladılar. 1860’da göç konusunda düzenli bir müdahale edilmesi için Muhacirin Komisyonu kuruldu. O dönemdeki organizasyonun tam anlamıyla kurulamaması ve imkanların kısıtlı olması neticesinde başarıya ulaşamamış fakat sadece belli sayıdaki göçmenlerin problemlerini çözmek için yarar sağlamıştı.

¹⁰¹ Nuri Akbayer , *Tanzimat’tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu* , T.C.T.A , İletişim Yayınları , C.5 , s.1242

¹⁰² Akbayer , a.g.e , s.1242

Göçmenlerin sorunları ile ilgilenmek için 1878’ de İdare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu ve buna bağlı olarak Muhacirin Müdüriyetleri, 1913’de Dahiliye Nezareti’ne bağlı olarak Aşair ve Muhacirin Mudiriyet-i Umumiyesi kurulmuştur. Dikkat edilirse bu iki tarih de göç olgusu bakımından önemli olaylara işaret eder. Birincisi Osmanlı-Rus savaşının, ikincisi de Balkan savaşının sonucudur. İçten dışa göçler ise esas olarak Hristiyan tebaa meydana getirmiştir. Özellikle Rumeli’deki toprak kayıpları sonrasında Hristiyan tebaanın büyük bölümü tabiyat değiştirmiş, aynı milletten olup Osmanlı ülkesinde yaşayanlar da yavaş yavaş buralara göç etmişlerdir.

‘19. yüzyılda Avrupa ülkeleri ekonomik refahın artması, sağlık ve yaşama şartlarının düzelmesi sonucu önemli nüfus artışlarına sahne olurken, bütün bunlardan mahrum olan Osmanlı devleti bir de göç olaylarının ağırlığı altında ezilmiştir. İç ve dış ekonomik ve toplumsal koşulların bütün olumsuzluğuna rağmen yine de belli bir nüfus artışı sağlaması bile başarı sayılmalıdır. Ayrıca Osmanlı nüfusu üzerinde her fırsatta spekülasyonlar yapan, Osmanlı Devletini parçalama amacı güden büyük Batılı devletlere ve çeşitli ayrılıkçı cemaatlere karşı güvenilirlikleri günümüzde daha çok onaylanan istatistikleri ortaya koyması da ayrı bir başarıdır.’¹⁰³ ‘Osmanlı İmparatorluğunun nüfusu yüzyıl boyunca üç katına ulaşmıştı. Bu artışın bir bölümü, çok sayıda üç milyondan fazla Müslüman göçmenin Rusya ve Balkanlardan daralan Osmanlı İmparatorluğunun Anadolu ve Suriye de kalan topraklarına göç etmesinden idi. Nüfus artışının büyük bölümü sağlık ve tıp alanındaki gelişmeler gibi nedenlerdi.’¹⁰⁴

¹⁰³ Akbayan , a.g.e., s.1242

¹⁰⁴ Donald Quataer , *Osmanlı İmparatorluğu’nda Toplumsal Gelişme* , T.C.T.A , İletişim Yayınları , C.6 , s.1556

9.3. Eğitim Anlayışı

‘Bir üstyapı kurumu olan eğitim, Tanzimat’la birlikte Osmanlı toplumunun temel sorunu olarak ele alınmış, yeni yapının oluşturulmasında önemli bir araç olarak kullanılmıştı. Bu durum, Osmanlı eğitim sisteminde köklü değişimlerin başlangıç noktası olarak kabul edilen Tanzimat’a gelindiğinde eğitim; askeri, mahalli ve özel olmak üzere üç kategoride toplanmıştı. Bu bağlamda Osmanlı eğitiminde başlatılan reform çalışmaları; dinsel içerikli ilimden Batılı anlamdaki bilime geçiş, genel olarak toplumda, özel olarak da eğitim sisteminde dünyevileşme, merkezileşme, sistematikleşme gibi temel dönüşümlerin gerçekleşmesi doğrultusunda idi.’¹⁰⁵

Osmanlı’nın kuruluş dönemine denk gelen yıllarda eğitim ve öğretimi ilk olarak ebeveynler tarafından verilmiştir. Belli bir yaşa (5-6 yaş) gelen kız çocuklarını sıbyan mekteplerine gönderirlerdi. İslamiyet’te kız çocuklarının da okuması emredildiğinden çocuklar bu okullara kız erkek karma bir şekilde eğitim alıyorlardı fakat kız çocukları 11-12 yaşına geldiğinde eğitimleri sona eriyor, erkek çocukları ise medrese eğitimine devam ediyorlardı. Sıbyan mektebinde dinin temellerini ve Kuran okumayı öğrenirlerdi. Kızların sıbyan mektebinde eğitimleri sona erdiğinde, aile tarafından eğitime devam edilirdi. Ailede en etkin rolü oynayan anne, kızına annelik ve eş rolünün davranışları hakkında bilgilendirir ve bunun yanında kız çocuğu anne tarafından evliliğe hazırlanırdı. Osmanlı da kendini göstermeye başlayan batılılaşma hareketlerinin en önemli yanı eğitim alanındaki değişikliklerdir.

‘Osmanlı kadınlarının ilk olarak istedikleri hakların başında eğitim gelmiştir. O sıralarda eğitilmiş ve öğrenimli olmalarının kendilerini baba ve koca ile var olma durumunu değiştirecek önemli bir yol olduğunu fark etmeleriyle, bu isteğin belirginleşmesi arasında bağlantı kurulabilir. Birey olarak varlık göstermelerinin yolunun eğitim ve öğretimden geçtiğini keşfetmişlerdir.’¹⁰⁶ ‘Kadınlar için çeşitli okullar açıldı; kadın hakları açısından yasal düzenlemelere gidildi. 1843’de Tıbbiyede ebelik dersleri vermeye başlandı. 1864’de ilk kez sanat okulu; 1870’de kızlar için evlatların miras yoluyla mülkiyeti konusunda yeni düzenlemelere gidildi.

¹⁰⁵ Çakır , a.g.e., s.297

¹⁰⁶ Doğan , a.g.e., s.54

Evlenen kızlardan alınan "gelinlik vergisi " kaldırıldı. Kuşkusuz önemli olan bu yapılanışlar, yönetimin sağlıklı ve plandan yoksun batılılaşma anlayışı yüzünden ortaya çıkan zaaflarını kısa zamanda kendilerinde gösterecekti.’¹⁰⁷

‘1917 yılında Güzel Sanatlar Okulu ve Konservatuar, ayrıca bir kadının, kişisel çabaları sonucunda kızlara dikiş dikmek ve terziliği öğretmek amacıyla biçki yurdu kurulmuştur. 1919’da Maarif Nazırı Ali Kemal, İstanbul Darülfünunu Felsefe Fakültesinde kadınlara yönelik dersler başlatmış bu sınıflarda kızlara ders boyunca peçelerini kaldırma izni verilmiştir.’¹⁰⁸

‘Üst kesim Osmanlı ailelerinin uyguladıkları konak eğitimi, entellektüel Osmanlı kadınına oluşturmuştur. Onlar bu sosyo-kültürel eğitimle yetişmiş, özel hocalardan dil, müzik, resim, edebiyat dersleri almışlardır. Bu eğitimden konak efradının yanı sıra ev sahibinin izniyle, mahallenin orta halli Yahudi ailelerin kız yada erkek çocuklarının faydalandığı görülmektedir.’¹⁰⁹ Avrupa’nın özellikle de Fransa’nın etkisi oldukça yayılmış her eğitim kurucu Fransız usulü uygular olmuştur. Kızların üniformalarından, biçki-dikiş kalıplarına hatta müzik derslerinde kullanılan notaların bile Fransız usulü olarak kullanıldığı görülmüştür.

¹⁰⁷ Aktaş, a.g.e., s.66

¹⁰⁸ Doğan , a.g.e., s.60

¹⁰⁹ Doğan , a.g.e., s.32

9.4. Eğlence Hayatı

‘İnsanlararası iletişim ve etkileşimin bir türü olan eğlence , toplumsal yapıya göre şekillenir. Sosyo-kültürel normların gösterim alanı ve taşıyıcısı durumunda olan eğlenceler, toplum hayatının değişiminde de önemli bir etkiye sahiptir. Sosyal değişim olarak görülen birçok gelişmenin meşruiyeti ve kabulü ilk olarak eğlence alanıyla toplum hayatına dahil edilir. Toplumların kendilerine özgü kültürel yapılarından hareketle oluşturan eğlenceler, aynı zamanda toplumsal farklılıklar ve bunların nedenleri konusunda da önemli ipuçları verirler. Bu anlamda eğlence toplumsal kültürel bir ifade tarzı da olur.’¹¹⁰

II. Meşrutiyet döneminde özgürlük ortamından en büyük payı alan eğlence hayatıdır fakat her ne kadar özgürlük ortamı olsa da denetimler ve yasaklar her daim geçerli olmuştur. ‘Hatta ilerleyen yıllarda dahi, kulüp şeklinde olan gazino ile bunlara bağlı otellerin ve bu kabilden olan konser, ince saz ve mızık mahallerinin tesisi için belediyeden ruhsat alınması gerektiği ve denetimlerin süreceği konusunda emirnameleri görmek mümkündür.’¹¹¹ Toplumsal yapıya göre eğlence hayatı da değişiklik göstermişti. Bu değişiklikler arasında eğlence hayatının, hem insanlar arası iletişim ve etkileşimi, hem sosyo-kültürel anlamda etkileri olmuştur.

‘Geleneksel dönemde halk eğlenceleri, padişah şenlikleri, şehzadelerin sünnet düğünleri vs. şeklindedir. Halk bu eğlencelere düzenli olarak aktif bir şekilde katılırken, Batılılaşma döneminde bu yapı da değişmiştir. Batılılaşmanın halk eğlenceleri de en önemli farklılık yeni eğlenceleri belirli bir mekan içerisinde olması şeklindedir.’¹¹²

Osmanlı Devletinde geleneksel dönemde yapılan eğlencelerin en görkemlileri şehzadelerin sünnet düğünleri ve Hanım Sultanların düğünleri idi. Osmanlı Devleti maddi durumu yetersiz olan çiftlerin evlenebilmesi için toplu düğün ve etkinlikler düzenleniyordu, hatta evlendirilen çiftlerin doğacak çocuklarına padişah ve şehzadelerin isimlerinin konulması şart koşuluyordu. Bu dönemde yapılan diğer bir

¹¹⁰ Nevin Meriç , *Osmanlı’da Gündelik Hayatın Değişimi*, Kaktüs Yayınları, İstanbul, 2000, s.119

¹¹¹ Özer , a.g.e., s.51

¹¹² Özer , a.g.e., s.380

eğlence ise bayram eğlenceleri idi, bu da toplumsal eğlencelerden biriydi. Hokkabazlar, orta oyuncular, köçekler ve sazandeler oynatılırdı bayram eğlencelerinde.

Sultan Abdülaziz dönemine kadar devam eden bu eğlenceler artık değişmeye başlamıştır. Batılılaşmanın etkisi ile bu eğlenceler hem balo hem de kokteyl şeklini almıştır. Diğer bir eğlence türü ise halk eğlencelerinden olan helva sohbetleri idi. Devlet adamları ve halkı arasında iletişimi sağlamak ve yakınlaştırmak amacı güdülen düzenlenmiş eğlencelerdi. Bu eğlence türü uzun kış gecelerinde yapılan eğlencelerin başında gelirdi.

‘Batılılaşma sürecinde İstanbul’un Avrupalı hayat özlemi içerisinde Müslüman kesimleriyle Levanten burjuvazi¹¹³ arasında ilişkiler de artmıştır. Aile içi eğlencelere yenilikler gelmiştir. Önceleri akşamları toplanılan evde gençler ayrı bir oda da sohbet eder ya da yüzük oyunları oynayıp, masal anlatır, bilmece çözer, lades tutar, küçük bahisler yapar cezalar verir, hafif sesle türkü, mani söyler, boza sahlep içer, kavrulmuş mısır yer, eğlenip vakit geçirirlerdi. Büyükler ise kendi aralarında sohbet eder veya kadın erkek ayrı küçük çaplı eğlenceler tertip eder, sonrasında herkes evine dönerdi.’¹¹⁴ ‘Sonralarında ise değişim hızlı olacak evlerde kadınlı erkekli katılınan müzikli toplantılar, 19. yüzyıl sonunda ve 20. yüzyıl başlarında seyrekte olsa görülmekteydi.’¹¹⁵

‘Eğlence yaşamı, İstanbul’un o vakte kadar görmediği geleneksel anlayışından çıkıp dış etkenlerle birlikte sektör haline gelmeye başlamıştır. Mütareke dönemi İstanbul eğlence yaşamı, sonraki dönemlere örnek olma, modalara öncelik etme özelliğini, eğlence hayatın açısından sürdürmekte; eğlence hayatının yenilikleri ve modaları Mütareke yıllarında görülen dış tesirlerinde etkisi ile ivme kazanarak ve İstanbul’dan başlayarak kendinden sonraki dönemleri etki altına alacaktır.’¹¹⁶

¹¹³ Levanten burjuvazi; Osmanlı döneminde büyük liman kentlerinden yoğunlaşan ve ticaretle uğraşan Rum, Ermeni gibi yerel olmayan göçmenlerden oluşan üst düzey aileler.

¹¹⁴ Abdülaziz Bey , *Osmanlı Adet Merasim Ve Tabirleri* , Tarık Vakfı Yurt Yayınları , İstanbul , 2000 , s.161

¹¹⁵ Özer , a.g.e., s.382

¹¹⁶ Özer , a.g.e., s.380

9.4.1. Sosyal Etkinlikleri

Osmanlı batılılaşma süreci içerisinde iken geleneksel dönemde yapılan, halkında iştirak ettiği eğlence amaçlı sosyal aktiviteler hem içerik, hem de şekil olarak köklü değişimlere uğramıştır. Kadın ve erkeğin hiçbir sosyal etkinliklerde bir arada yer almaması eğlence hayatında göze çarpan en önemli özelliği idi, bu sebepten dolayı kadınlarda kendi aralarında eğlence hayatı oluşturmalarının yanı sıra eğlence hayatında hiç rol oynamamaktadırlar. Batılılaşmanın kendini iyiden hissettirmesi bu konuda da değişimlerin yaşanacağını göstermektedir.

19. yüzyıla kadar Osmanlı toplumunda ayrı bir eğlence mekanının kurulduğundan söz edilemez. Eğlence etkinlikleri arasında önemli bir yer tutan hokkabazlık, cambazlık gibi özel yer ve avadanlık gerektiren eğlence biçimleri için seyre yatkın meydanlık yerler kullanılmaktadır ama bunlar özellikle bu iş için tasarlanmış yerler değildir. Bu anlamda İstanbul'un değişik halk kesimlerinin kendi aralarındaki toplumsal iletişimi sağlama ve boş zamanlarını değerlendirme gibi ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde birbirinden farklı kültürel gelenekleri üretip yaygınlaştıran mekanlar olarak tanımlanan kahvehaneler günün ölçülerine göre kamusal hayatın geçtiği yerler olmuşlardır. Zamanına göre buralarda karagöz gibi seyirlik oyunlar düzenlenmiştir. Satranç, dama ve tavla oynayanlar, tömbeki içenler, siyasi sohbetleri kaçırmayanlar, ilk ortaoyunu izleyenler, kanto dinleyenler, muamma çözenler, harabat şairleri, tipik kahvehane müşterileridir. Meddahların gösterilerini kahvehanelerde sergilediği dönemlerde Tahtakale'de bulunan meddah kahvehaneleri kendi türü içerisinde en eski olanı olmuşlardır. Başlangıçta Tahtakale'de yoğunlaşan bu kahvehaneler daha sonra Şehzadebaşı'nda odaklanmıştır. Divan yolunda Arif'in Kırathanesi ile ünlü meddah Kız Ahmet'in işlettiği Beyoğlu'nda İngiliz elçiliğinin karşısındaki kahvehane bu türün en tanınmış olanlarıdır.¹¹⁷

¹¹⁷ Yasemin Keskin, *İstanbul'da Eğlence Hayatı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s.15

‘Boğazdaki mehtap sefaları, sayfiyedeki köşklere kadınlı erkekli saz söz meclisleri tutucu çevrelerin ve Ahmet Cevdet Paşa gibi eski tarz aydınların eleştirilerine neden olmuşsa da yeni hayat bildiği gibi devam etmiştir. Eski devirde ince yaşam ulema sınıfının büyüklerine özgü iken, Tanzimat döneminde sivil bürokrasi de modern ve pahalı yaşam biçimine uymakta öncülük etmiştir.’¹¹⁸

9.4.1.1. Tiyatro

Tanzimat döneminde İstanbul’da birkaç tiyatro açılmış, batı tiyatrolarının kökleşmesi için önemli adımlar atılmış ve tiyatro binaları yapılmıştır fakat tiyatro için en önemli dönem 1908’de II. Meşrutiyet dönemidir, çünkü 1884’den 1908’e kadar Abdülhamit’in sıkı denetimi sayesinde oyun yazarları oyun yazamaz hale gelmiş, tiyatro etkinliklerinin gelişmesi durmuş ve gelişimi yavaşlamıştır.

‘Tiyatro oyunları gösteriler sıkı bir sansürden geçiriliyor. Siyasal içerikli oyunlar, yasaklanıyordu. II. Meşrutiyet’in ilan edilmesiyle birlikte ortaya çıkan özgürlük ortamında ‘Adalet-uhuvvet-müsavat’ sloganıyla eğlence yerleri dolacak, tiyatro oyunları daha rahat bir ortamda sergilenir olmuştur. Ve Meşrutiyet yılları içerisinde yeniden inşa edilen irili ufaklı kahvehanelerde ortaoyunu gösterileri, tiyatrolarda oynanan kantolar ve çeşitli tiyatro toplulukları yerli ve yabancı oyunlar sergilemektedir. 19. yüzyılın sonlarına doğru kültürel yaşamda yeni oluşumlar ortaya çıkmıştı. Yıldız sarayındaki tiyatro binasında, yabancı opera, operet ve tiyatro oyunları oynatılıyordu.’¹¹⁹

‘Batı’dan ödünç alınan yeni ve değişik tiyatro anlayışının Türkiye’de benimsenmesi, yerleşmesi ve gelişimi için birtakım kolaylaştırıcı etkenlerden söz edilebilir.’¹²⁰ Osmanlı batı tiyatrosu için girişim padişahlardan gelmiş, padişah-halifenin tiyatroya ilgi göstermesi gerici çevrelerden gelecek olan tepkileri engellemiştir. Batı tiyatrosuyla tanışmamızda sarayın etkili olmasının yanı sıra gelişmekte olan basın ve yüksek devlet adamlarının belki de daha önemli katkısı var olmuştur.

¹¹⁸ Ortaylı, a.g.e., s.179

¹¹⁹ Özer , a.g.e., s.51-52

¹²⁰ Metin And , *Tanzimat Ve Meşrutiyet Tiyatrosu* , T.C.T.A , İletişim Yayınları , C.6 , s,1609

‘Kadının toplumsal yaşama büyük hızla katıldığı, eğlence dünyasına da girdiği, dahası sinema, tiyatro ve gazinolara gittikleri bazı dergi ve gazetelerde görülmekteydi. Divan yolu sinema salonunun ilanında, kadınlara ait tuvalet salonlarının olduğu ifade edilerek, kadın erkek herkes, bu gösterimleri izlemeye davet ediliyordu.’¹²¹ ‘Seyirciye ait bir problem de hem kadınlar hem de çocuklarla ilgiliydi. Kadınların erkekler ile bir arada olamaması nedeniyle ya kadınlara özgü gösterimlere gidiyorlar, ya da tiyatro da kafesli bölmeler varsa buralarda oturuyorlardı. Bununla birlikte, kadının nasıl olursa olsun hiç tiyatroya gitmemesi isteniyordu. 1859’da İstanbul Tiyatrosu yönetmeliğine ek 4 Ramazan 1276 tarihli belgede kadınların içeriye alınması yasaklanıyordu. Asıl tiyatro bir ermeni vatandaş tarafından Güllü Agop isimli tiyatro çalışmaları ile başlamış oldu. Güllü Agop’un da tiyatrosuna 1879’da kadınlar için kafesli localar yaptırdığını, ancak tiyatronun yöresinde bunun bile hoş karşılanmadığını görüyoruz.’¹²²

‘Batı’dan gelen bu yenilik, sosyal hayatla hem eğlence anlayışının hem toplumsal hayatın cins ayırımına dayanan yapısını hem de zamanı başka bir ifade ile günün kullanım şeklini değiştirmiştir. Dolayısıyla tiyatro toplum hayatında yapısal değişikliklere neden olmuştur. tiyatro toplumsal tarihsel süreklilik içinde Osmanlı toplumu için tamamen yeni bir gösteri tarzı olmuştur.’¹²³ ‘Sultan Abdülmecit’in tarihte ilk kez tiyatro binasına giderek halk arasında bir gösteri izlemesi çok eleştirilmiş’¹²⁴ ve bu eleştiriler üzerine Dolmabahçe sarayına ve daha sonra da Yıldız Sarayı’na tiyatrolar yapılmış ve burada pek çok önemli sanatçılar gösteriler yapmıştır.

‘Osmanlı Devletinde ilk başlayan tiyatro etkinlikleri için oyuncu bulmak oldukça güçtü. Kadın oyuncu bulmak zaten söz konusu değildi. Bu nedenle ilk dönemlerde Ermeni oyuncular çoğunlukta’ydi.’¹²⁵ Ermenilerin yanı sıra Rumlar arasından da kadın oyuncular çıkmaktaydı. Ermeni kadınların tiyatrodaki rol almakta önceleri tereddüt etmişlerdi.

¹²¹ Çakır , a.g.e., s.237

¹²² Metin And , a.g.e., s.1611

¹²³ Özer , a.g.e., s.305

¹²⁴ Özer , a.g.e., s.308

¹²⁵ And , a.g.e., s.1611

‘Tiyatronun kadın oyuncu boşluğunun doldurulmasında Ermeni oyuncuların büyük katkısı olmuştur. En seçkin kadın oyuncuların olan Siranuş’un yanı sıra Karakaşyan kardeşler, Mari Nivart, Karakan Niştuni, Manuk Sisak gibi isimler o dönemde ünlenmişlerdir. II. Meşrutiyet’te ise en yakın tanınmış kadın oyuncular arasında Kınar Sıvacıyan geliyordu.’¹²⁶ Müslüman kadınların tiyatrodaki rol almak istekleri Osmanlı yönetimi tarafından engellenmişti. ‘*Bir kadın öğretmenin ve kız kardeşin tiyatro da oynama cesareti göstermesiyle sahnede Türkçe konuşan ilk tiyatrocular kadınlar olmuşlardı.*’¹²⁷

Meşrutiyet döneminde Darülbeyti nin kurulması İstanbul Şehir Tiyatrolarının temelini oluşturmuş, dönemin başında tiyatro hayatında ilk müessesesi ilk sahne özelliği ile geniş yer tutmuştur. Meşrutiyet sonrasında da Türk tiyatrosu önemli ölçüde gelişme göstermiştir.

‘Türk tiyatrosu ve yeni sahne gibi kuruluşlar da varlıklarını 1923’lere kadar sürdürmüştür. Bu dönemin bir başka yeniliği de Müslüman Türk kadınlarının takma adlarla sahneye çıkma çabasıydı. Türk tiyatrosu bu süreçte bir ilk yaşayacak, Afife Jale tüm baskılara rağmen sahneye çıkan ilk kadın olarak tarihe geçecekti. O döneme dek Türk kadını sahneye çıkamazken, 1920 yılında Afife Jale’nin sahneye çıkmasıyla önemli bir adım atılmıştır.’¹²⁸ Darülbeyti nin en önemli oyuncularından Eliza Binemeciyan tiyatroyu bırakıp Paris’e gitmesi üzerine, Apollon tiyatrosunda oynanacak piyeste Elizanın rolü Afife Jale’ye teklif edilmiş ve Jale’nin kabul etmesi üzerine büyük bir başarı sergilemiştir. Apollon tiyatrosunda başka bir piyes için Afife’nin oynaması istenmiş ve tiyatro severler bir Türk kızının sahne alacağı tiyatroya akın etmişlerdi fakat dönemin güvenlik güçlerince hiç hoş karşılanmayarak, Dahiliye Nezareti’nin emri ile Darülbeyti ye bir yazı göndererek Müslüman kadınların çıkmamasını emretmiş ve Afife Jale’nin görevine son verilmiştir.

¹²⁶ And , a.g.e., s.1613

¹²⁷ Özer , a.g.e., s.307

¹²⁸ Özer , a.g.e., s.310

‘1908’de Meşrutiyet’le birlikte tiyatro etkinliklerinde ve yazılan oyunlarda çok önemli tartışmalar yaşanmıştı. Pek çok tiyatro topluluğu kurulmuştu. bu dönemde ilk söylenebilecek tiyatro topluluklarından en önemlileri içerisinde, Osmanlı Komedi Kumpanyası, Vatan Tiyatrosu Kumpanyası, Mürebbi-i Hissiyat Cemiyeti, Milli Osmanlı Dram Kumpanyası, daha sonraları ise 1916’da Darülbedayi, Osmani’nin kurulması, yeni Komedi Sahnesi, Osmanlı Dram ve Komedi Kumpanyaları vb. sayılabilir.’¹²⁹

9.4.1.2 Opera ve Operet

‘Günümüzden yaklaşık yüz elli beş yıl önce, yani Abdülmecit’in ilk padişahlık yıllarında, Bosko adlı bir İtalyan kalabalık bir topluluk ile İstanbul’a gelmiştir. Bu topluluk, Beyoğlu’ndaki bugünkü Galatasaray Lisesi’nin karşısına yapılan bir tiyatro opera temsilleri vermiştir. Topluluğun verdiği temsillerden birinin Türkçeye çevrilip basıldığını ve Beyoğlu’nda kitapçı Dubois’in dükkanında altışar kuruş fiyatla satıldığını zamanın gazetesi olan Ceride-i Havadis’te çıkan haberlerden anlıyoruz. Bu olay, 1840’lı yıllarda, yani Tanzimat’ın henüz başlangıç dönemlerinde de operanın İstanbul’da yer aldığını göstermektedir.’¹³⁰

Tanzimat döneminde operaya olan ilgi oldukça fazlaydı fakat II. Meşrutiyet döneminde tiyatronun yaygınlaşması ve gelişmesi ile birlikte operaya olan ilgi azalıp kaybolmuştur. Opera’nın azalmasıyla müzikaller, kumpanyalara ve operetlere dönüşmüştür ancak operetlerin içerisinde de uzun ömürlü olmayanlar da vardı.

‘19. yüzyılın sonlarına doğru kültürel yaşamda yeni oluşumlar ortaya çıkmıştı. Yıldız Sarayındaki tiyatro binasında yabancı opera, operetler ve konserler düzenleniliyordu. Osmanlı Devleti’nin Avrupa kıtasında yayılışı zaman içerisinde toplumsal ve kültürel kaynaşmayı, bazı gösteri ve eğlence türlerinin İstanbul’a gelmesini sağlamıştır.’¹³¹ ‘İstanbul’da ilk opera gösterileri şehzadelerin düğünlerinde ve şenliklerde; önceleri İtalyan daha sonraları ise Fransız, Alman, Avusturyalı ya da

¹²⁹ Özer , a.g.e., s.311

¹³⁰ Mümtaz Levent Akkol, *Türkiye’deki modernleşme sürecinde Müzik*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008, s.56

¹³¹ Özer , a.g.e., s.408

Yunan opera toplulukları getirilmiştir. Yabancı bir opera izleyen ilk Osmanlı padişahı ise Sultan III. Selim'dir. 19. yüzyılın başlarında İstanbul'da bulunan yabancılar kendi aralarında Batı gösteri sanatlarına, ve operaya yer vermişlerdir. Batı'ya yaklaşım yolunda önemli bir adım sayılan dönemle birlikte toplum ve kültür yaşamına yenilik olarak opera gibi gösteri biçimleri de katılmıştır. 19. yüzyılın ortalarında bir İtalyan'ın getirdiği opera topluluğu halka açık bir opera gösterisi vermiştir. Batı yaşamına ve çok sesli Batı müziğine eğilimi olan Sultan Abdülmecit'in Dolmabahçe Sarayı karşısındaki, günümüzde stadyum olarak kullanılan yerde, opera binası inşa ettirmiş; dört yıllık işleyişin ardından bir yangın sonucu yok olmuştur.¹³²

'Muzika-yı Hümayun'un kurulmasıyla birlikte başlayan musikide Batılılaşma bir süre sonra değişik alanlarda da kendini göstermeye başlamıştı. Opera parçaları, operetler, musikili oyunlar o dönemde kurulan tiyatrolarda sahnelenmeye ve ilgi görmeye başladı. 1870'lere kadar etkinlik gösteren Naum Tiyatrosu da bunlardan biriydi. Verdi'nin Donizetti nin ve birçok ünlü bestecinin eserlerinin sahnelendiği bu tiyatroya padişah Abdülmecit de ilgi duymuş ve desteklemiştir.¹³³

'Bu dönemde bestelenmiş operalarda vardı. Librettosunu Halide Edip'in bestesini Suriyeli bir musıkici olan, Osmanlı uyruğu Vedi Sabra'nın yazdığı Kenan Çobanları operası 1918'de sahneye konuldu; eser, Türkiye'de Türkçe olarak oynanan ilk operadır. Bir başka eser Celal Esad Bey; bestesini de Victor Redagliayla birlikte yazdığı Şaban adlı opera ise, 1918'de Viyana Halk operasında konulmuştur; yurt dışında oynanan ilk Türk operasıdır. Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devleti'nin Almanya ve Avusturya'dan gelen gruplar da opera sergilemişti. Birinci Dünya Savaşı sırasında halka eğlence sağlayıp savaş sıkıntılarını unutturmak için bu arada Türk-Alman dostluğunu pekiştirmek amacıyla gelen bu gruplardan Çardaş Fürstin Opereti son derece rağbet görmüştü.¹³⁴

¹³² Özer , a.g.e., s.408

¹³³ Bülent Aksoy , *Tanzimattan Cumhuriyet'e Musiki Ve Batılılaşma* , T.C.T.A , C.5 , s.1218

¹³⁴ Özer , a.g.e., s.409

İşgal yıllarında İstanbul operet heyeti, dönemin ilginç topluluğu olmuştur. Bu topluluğun amacı; alaturka sahne musıkisi oluşturmak ve bu musikinin özünü zedelemeyen batı tekniği ile harmanlayarak sergilemektir fakat bunun sahneye uygun olamayacağını iddia edenler vardı, çok geçmeden devam ettirilememiş Mütareke yılları ile sınırlı kalmıştı.

Batılılaşma süreci içerisinde batı kaynaklı dans çeşidi Osmanlı döneminde tiyatro ve dans salonlarında görülmeye başladı. Bunlardan ‘kanto’ 19. yüzyılda İstanbul’da tiyatro sonrası halkın ilgisini birkaç saat canlı tutmak ve tiyatroya daha fazla izleyici çekme amacı güdülmekteydi. *‘İstanbul’un ilk tiyatrosu durumundaki Naum Tiyatrosunda Avrupa’dan gelen opera ve operet toplulukları, halka Avrupalılaşma modasına uygun olarak bu eğlenceli oyunları sergilemekte ve büyük ilgi görmekteydi.*¹³⁵

Kantoların büyük ilgi görmesindeki en büyük etken sunuluş şekliydi. Sanat değerlerinden çok hem müziğin gündelik zevklere hitap etmesi, hem de sunuluş şeklindeki özgün hareketler ve bunun yanı sıra ezgilerin rahatlıkla tekrar edilebilmesi halkın kantoya beğeni ile yaklaşmasına ve ilgi göstermesine sebep olmuştur. Dönemin en ünlü kantocuları; Deniz Kızı Eftelya, Büyük Virgin, Kamelya, Peruz, Nemzur, Rozika Hanımlar olarak sayılabilir. Bir döneme damgasını vuran bu kantocular, danslarıyla ve şarkılarıyla halkı oldukça etkilemeyi başarmıştı. Genellikle kadın erkek ilişkilerini ve güncel konuları işledikleri görülmekteydi.

‘Fokstrot, çarliston, tango gibi dönemin musiki türlerinin de bu çeşit konuları kantoya benzer bir şekilde sunduğu dikkat çekmektedir.’¹³⁶ Batılılaşmanın doruk noktasında olduğu dönemde Latin Amerikan kökenli olan Tango, Pera üzerinden İstanbul’a gelmiş ve yaygınlaşmıştır. Besteciler, Türkçe tangoya büyük ilgi göstermiş ve İstanbul’da ünlü tango dansçıları yetiştirmişlerdir. *‘Türk tangosu, uslubunu geliştirerek geniş bir dinleyici kitlesine ulaşmayı başardılar. Kanto ile*

¹³⁵ Özer, a.g.e., s.403-404

¹³⁶ Özer, a.g.e., s.404

*başlayıp tango ile biten bir süreç Türk Hafif Müziğinin kuruluş dönemi olarak kabul edilebilir.*¹³⁷

9.4.1.3. Dans

‘Batılılaşma kavramıyla anlaşılan ve yerleşen dansın Batı’daki biçimi, kadın erkek ilişkisinin toplum içerisinde varmış olduğu bir aşamadır. Türkiye’de dansın yaygınlaşmasında Batılılar gibi olma hedefinde sadece dans etmek mi yoksa Batı’nın ulaştığı kadın erkek ilişkilerini yakalamayı amaç edindirmek mi sorunu tartışma konusu olmuştur.’¹³⁸

‘Kantocular zamanına göre oldukça açık, süslü püslü elbiseler içinde, özel birtakım jest, mimik ve figürlerle şarkı söylerlerdi. Kantoların kimlerce bestelendiği pek bilinmiyor, bazılarının kantocu kadınlar tarafından bestelendiği söylenir. Kanto; biraz kılık değiştirerek rumba, tango, çarliston gibi yeni popüler türlere, revü şarkılarına sızdı.’¹³⁹ Çünkü Osmanlı’nın son dönemlerinde yani Cumhuriyet öncesi toplumun büyük ilgisini ve beğenisini toplayan kanto 1920’lerde son bulmuştu ve diğer türlerin ortaya çıkmasına etken olmuştu. Dans ile ilgili haberler dönemin mecmua ve gazetelerinde oldukça geniş yer tutmaktaydı.

‘Batılılaşma da genel itibarı ile yüzeysel ve taklit anlayışından yeterince kurtulamayan hedeflere yönelinmiştir. Yani kadın erkek ilişkileri belirli bir noktaya gelmeden dansı topluma yaygınlaştırmak çabası, altı boş bir etkinlik olarak değerlendirilebilir. Bu yenilik, kendi geleneğinden uzaklaşma olacakken, diğer yandan tam olarak Batılı değerlere de benzemeyecektir çünkü bir yandan gelenek, bir yandan da değişmeyen ‘ Batılılaşma ‘ hedefi vazgeçilmez bir husus olmuştur.’¹⁴⁰

¹³⁷ H.Halim Spatar, *Musiki Hayatı*, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı Yayınları, C.5 , s.534

¹³⁸ Özer, a.g.e., s.406

¹³⁹ Aksoy, a.g.e., s.1223

¹⁴⁰ Özer, a.g.e., s.407

‘Batılılaşmanın sembolleri arasında yer alan batılılaşma ile birlikte oluşan asri kadın tipi özellikle Tanzimat ve Servet-i Fünun romanlarındaki kadın karakterleri genellikle piyano çalmaktadır. Erkek karakterler ise Fransızca öğrenmeye meraklıdırlar. Bunların yanında başka sembollerde alınabilir fakat bu iki sembol ‘piyano’ ve ‘Fransızca’ Tanzimat’la başlayan batılılaşma veya modernleşme sürecini anlatmaya yeterlidir. Kısaca piyano çalmak, Fransızca konuşmak, Avrupalı gibi giyinerek onlar gibi yaşamak, gezmek, dans etmek, kısacası modern ya da asri olmak olarak kabul edilmiştir.’¹⁴¹

Şekil 15. Piyano Başında Bir Türk Kadını

Kaynak: Özendes, a.g.k., s.94

¹⁴¹ Hilmi Yavuz, ‘Modernleşme; Parça mı, Bütün mü?, Batılılaşma; Simge mi, Kavram mı?’, Modernleşme Ve Batıcılık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, C.3, s.212

9.4.1.4. Balolar

Osmanlıda ilk balo İngiltere elçisi tarafından Haliç'te bir gemide verilmiş ve bu baloya II. Mahmut zamanında üst düzey yöneticilerin ve devlet adamlarının katıldığı baloydu. Devlet adamları ilk defa kadın erkek bir arada olan bir eğlenceye katıldıkları için tedirgin olmuşlar ancak belli etmemeye çalışmışlardı.

‘Daha önceleri de İstanbul da balolar düzenleniyordu, fakat bu balolar elçiliklerde veya yabancı ticaret gemilerinde yabancıların iştirakı ile tertip edilmekteydi. İngiliz elçisinin ardından Fransız elçisi de bir balo tertip etmiş, fakat öncekinin dedikodusu devam etmekte olduğundan Fransız elçisinin balosuna devlet erkanı tarafından katılım az olmuştur.’¹⁴² İstanbul'daki balolara halk alışmaya başlamıştı. Abdülmecit'in Fransız elçiliğinde düzenlediği baloya katılması Paris'te büyük yankı uyandırmıştı ancak Osmanlı aydınları tarafından hem eleştirilmiş hem de yadırganmıştı.

‘Modern hayatın eğlencelerinden biri olan balolar, Mütareke ile birlikte yaygınlık kazandığı bir gerçektir. İlk olarak yabancı elçiliklerle başlayan baloların, sonraki yıllarda daha da yaygınlaşmasında elçiliklerin büyük rolü olmuştur. Akşamın geç vakitlerinde başlayan ve gece yarılarını geçinceye kadar devam eden balolar için Batı'da özel kurallarda konmuştur. Kadın erkek birlikte gitmenin zorunluluğunun yanında, içki ikramı, müzik, dans sonrası farklı eğlenceler, baloların özelliklerindendi.’¹⁴³

‘Kadınların Avrupalılar gibi ilk kez yüzleri açık görünmeye başladığı yıllar II. Meşrutiyet yıllarına rastlar, geleneksel anlayış, yerini yumuşamaya bırakmıştı. Ancak bu dönemde de yüzün tamamını göstermek sadece salon ortamlarında mümkün olmuştur. Bu durum, baloların yaygınlaşmasıyla aynı döneme rastlayacaktır. Kadın ve erkeklerin birlikte balo ve resepsiyonlara katılması geleneksel yapıdaki Türk toplumu için önemli bir değişimdir.’¹⁴⁴ Meşrutiyet döneminde ki kadın ve erkek bir arada bulunması başlamış oluyordu, hatta paşalar

¹⁴² Mehmet Şakir Ülkütaşır, *Türkiye'de İlk Balo*, Hayat Tarih Mecmuası, 1996, S.6, s.41

¹⁴³ Mehmet Törene, *İşgal İstanbul'u*, İstanbul Kitapevi Yayınları, 2002, s.93

¹⁴⁴ Özer, a.g.e., s.391

eşleri ile dans etmişlerdi ancak yine de resmi olarak kadın erkek bir araya gelememiştir. Eğlence hayatının günden güne değişmesi, toplumsal hayatta da birçok yeniliği getirmişti. Genellikle elçiliklerde düzenlenen balolara artık Osmanlı devlet adamları ve üst düzey ailelerde yer almıştı. Osmanlı geleneğinden gelenler için bu durum oldukça zor olsa da, modernleşmenin bir gereği olarak balolar kabul edilmişti. *‘Birinci Dünya Savaşı ile birlikte askere alınan kocasının yerine geçmek zorunda kalan kadının örtünme konusunda doğal olarak gevşeme de görülmüştü. İşgal yılları ile birlikte kadın, çarşaf yerine başın etrafını saran ve ensesinde düğümlenen bir başörtüyü işgal yıllarında kullanmıştı.*¹⁴⁵

9.4.2. Sayfiye Ve Mesire Yerleri

Osmanlının batılılaşma süreci içerisindeyken halkın katıldığı eğlencelerden biri baharın gelmesinin akabinde mesire yerlerine gitmekti. Aslında mesire geleneği Lale Devri’ne dayanmaktadır. Bununla birlikte Tanzimat dönemi ile yaygınlaşmaya başlamıştır. Toplumsal hayatın değişmesine paralellik göstererek halkın kamusal alanlarda görülmesini ve yaygınlaşmasını sağlayan bir etkinlik denilebilir. Osmanlı döneminde insanların seyahat etmesi çok azdı fakat 19. yüzyılda ulaşım araçlarının gelişmesi ve hızla kullanılabilir hale gelmesi İstanbul insanının gezmesini ve seyahat etmesini kolaylaştıran bir etken olmuştur.

‘Kadınların toplum hayatına katılmaları, yönetimler tarafından kısıtlanmıştı. Kadının dış mekana nasıl, kiminle ve ne zaman çıkacağı, gideceği yerler ve giyeceği kıyafetler kararnameler ve tembih namelerle belirlenmiştir. Osmanlı batılılaşma sürecinde kadın erkek iletişiminde yaşanan güçlükler İkinci Meşrutiyet’le yumuşamaya başlamıştır.’¹⁴⁶

¹⁴⁵ İlber Ortaylı, *İstanbuldan Sayfalar*, İletişim Yayınları, İstanbul,1995, s.93

¹⁴⁶ Meriç , a.g.e s.98

9.4.2.1. Mesireler

Osmanlı döneminde bahar ve yaz aylarında en fazla tercih edilen eğlence yerleri mesirelerdi. Kış mevsiminin sona ermesiyle birlikte insanlar evlerinde kalmak istemez ve birbirinden güzel mesire yerlerine gitmeyi tercih ederlerdi. Bahar aylarında en çok tercih ettikleri en gözde mesire yerlerinden biri de Kağıthane idi. Osmanlı kadınlarının en sevdiği gezintilerden biri olan mesire yerleri özellikle kadınlar için bahar aylarında vazgeçilmezleriydi. Kağıthane'nin yanı sıra Göksu Vadisi'ne ve Boğaz kesen başka mesire yerlerine de giderlerdi. Batılılaşma sürecinden evvel gidilen mesire yerlerinde erkekler ayrı, kadınlarla çocuklar aynı yerlerde otururlardı fakat batı etkisi günden güne toplumsal yapıyı etkilediği gibi mesire yerlerinde de baş göstermiş oldu.

Mesire geleneklerinin yerini parkların ve akşam gezintilerinin alması ise Abdülmecit devrinde ve Pera'daki Levantenlerin taklidiyle başlamıştır. Mesire yerlerinde kadınlar gerçekte geleneksel davranış kalıpları dışına çıkan hareketlerini mahalle havası ve yüz yüze toplum kategorisinde yürütüyor olmalarına karşın, parkları dış mekan gezinti alanı olarak kullanmaları geleneksel dönemden farklılığı gösteren örneklerden biri olmuştur. Çünkü parklar mesire yerlerinden farklı olarak, kent merkezine yakınlıkları ve gündelik hayatta hemen hemen her gün tekrarlanabilecek davranışlara imkan tanımışlardır. Bu anlamda parklar insan hayatına yeni alışkanlıkların ve iletişim olanaklarının girmesine de zemin hazırlamıştır.¹⁴⁷

¹⁴⁷ Keskin,a.g.e, s.23

Şekil 16. Kağıthane İmrahor Köşkü (Sebah & Joaillier, 1894)

Kaynak: Özendes, a.g.k., s.104

‘Havuzbaşı mesirelerine her gün kadın ve erkekler gidebilecek, fakat kendileri için ayrılmış olan yerlerde ayrı ayrı oturacaklardı. İstanbul Boğaziçi ve Üsküdar kısmı mesireleri, sırf Cuma günleri kadınlara ve Pazar günleri erkeklere mahsustur. İstanbul’da erkekler Kağıthane’ye, Üsküdar’da Modaburnu, Fenerbahçe; Beşiktaş’ta Hacıhüseyin Bağı, İhlamur, Küçükçiftlik; Beyoğlu’nda Taksimönü; Boğaziçi’nde Küçük ve Büyüksular, Çubuklu, Hünkar iskelesi, Arnavutköyü’ne Cuma günlerinde gidebilecek iken, ancak Pazar günleri Müslüman kadınlar gidemeyecektir. Şayet gidenler olursa cezalandırılacaktır. Ayrıca İstanbul’un elit kesimi ve servet sahibi kişileri kalabalık olabilecek Cuma ve Pazar günleri mesirelere gitmemeyi tercih ederlerdi.’¹⁴⁸ İkinci Meşrutiyet’ten sonra bu kadın ve erkekleri mesire yerlerinde bir arada görülmekte ve böylelikle batılılaşmanın etkisi daha net olarak görülmekteydi

¹⁴⁸ Ali Rıza Bey, *Bir Zamanlar İstanbul*, Tercüman Yayınları , İstanbul , s.219

Şekil 17. Mesirelerde Yaşmaklı Ve Peçeli Kadınlar (Adnan Avcı)

Kaynak: <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?p=2435243> (18.04.2013)

9.4.2.2. Çayırılar

‘Eski Osmanlı İstanbul’unda çayırliklar önem taşımakta, barışta, savaşta başlıca taşıt olan atların beslendiği yerlerdi. İstanbul’da Padişah ve devlet büyüklerinin atları için Kağıthane, Alibeyköyü, Veliefendi, Çırpıcı çayıruları; Boğaziçi’nde Büyükdere, Beykoz, Sultaniye Çayıruları; Kadıköy’de Uzunçayır ve Yoğurtçu çayırı en önemlilerindendir. Mevsim boyunca çayırılarda çadırlar kurulur geceleri meşaleler yakılarak eğlenceler düzenlenirdi. Çayır gezintilerinde de kadın erkek ilişkileri ve davranışları belli kurallar çerçevesinde gerçekleşirdi. Yine de o dönem aşıklar için çayırılar kırlar ve mesireler en uygun yerlerdi.’¹⁴⁹

¹⁴⁹ Özer, a.g.e. , ss.203

Birinci Dünya savaşı ve Mütareke yıllarında en gözde çayır yerlerinden biri olan Haydarpasha çayırı otlak yeri olma özelliğini kaybetmiş ancak gezme yeri özelliğini korumuştur. Mütareke döneminde işgalci İngilizler bu çayırlar da hokey oynamışlardı. İkinci Meşrutiyet'ten sonra çayırlara olan ilginin artmasının nedenlerinden biri de hanımların buralara rahatça katılmış olmalarıydı. *'Diğer bir meşhur çayır Moda'da bulunan Moda çayıdır. Cumhuriyet'e kadar Moda çoğunlukla Gayrimüslimlerin ve Levantenlerin oturduğu bir semtti. Bu bölge hemen hemen Cumhuriyet'e kadar çayırlarla kaplıydı, sonrasında bu özelliğini yitirip yerleşime açık bir hale gelmiştir.'*¹⁵⁰

Şekil 18. Çayırlara Gezintiye Çıkan Hanımlar

Kaynak: <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?p=2435243> (28.04.2013)

¹⁵⁰ Adnan Giz, *Bir Zamanlar Kadıköy*, İletişim Yayınları, İstanbul , 1998, ss.71

9.4.3. Deniz Kültürü

Osmanlı devleti yöneticileri denizi sadece ulaşım da , serinleme ve beslenme amacıyla kullanmıştır. *‘Osmanlı döneminde her ne kadar deniz kenarlarına saraylar yapılsa, üzerinde saltanat kayıklarıyla dolaşılsa da; içine girmeyi, onunla kucaklaşmayı, ayıp veya geleneklere uymaz gibi sebeplerden dolayı gerçekleştirememiştir. Deniz güneş yerine tatlı su kenarları mesire yerleri tercih edilmiş, beyaz tenli olmak makbul sayılmış, güneşten uzak durulmaya çalışılmıştır. Osmanlı toplumu uzun yıllar denizden çok, Kağıthane Deresi ve Göksu Deresi başta olmak üzere’*¹⁵¹ buralarda kayak sefası yapmışlar ve mesire yerlerinde ağaç gölgelerinde serinlemeyi tercih etmişlerdir. Denize çok fazla ilgi duyulmamış, İstanbul’un bir sahil kenti olduğu halde yüzme bilenlerin sayısı yok denecek kadar az olması denize olan ilginin istenildiği seviyede olmadığını kanıtlar nitelikteydi.

Deniz kültürü Osmanlı döneminde yeni sayılabilecek bir eğlence türüdür. Bu eğlence türü 1920’li yıllarda daha da gelişmiş, *‘özellikle Avrupa’da moda olan kadın deniz kıyafetleri ve yüzen güneşlenme hatta kodra gibi deniz araçları kullanma merakının yaygınlaştığı dönemin mecmualarında haftalarca kapak konusu olmuştur.*¹⁵² Bazı mecmualarda o dönemde yaygınlaşan dansa olan ilginin azalıp, deniz eğlencelerine verilen önemden bahsetmişlerdir.

*‘Kadınlar için hamam bugünkü anlamda bir kabul ve parti anlamına gelmekteydi. Osmanlı kadınının hemen hemen her açıdan özgür olduğu tek yer hamamdı. Bu açıdan hamamlar bir bakıma Türk kadınlarının kahvehanesi gibi olmuştur. Şehrin bütün dedikoduları burada anlatılır, yeni dostluklar, yeni ilişkiler burada kurulurdu. Böylece kadınlar haftada bir veya iki kez gönüllerince eğlenmiş olurlardı. Bununla birlikte geleneksel normların hakim olduğu dönemde kadınların su ile ilişkisi, ya bir dere kenarında oturup güft u gu yapmak ya da mahalle hamamında görücüye çıkmanın ötesine geçememiştir.’*¹⁵³ Modernleşme sürecinin toplum hayatına getirdiği yenilikler hamam kültürünü de değiştirmeye başlamıştır.

¹⁵¹ Özer, a.g.e. , s.411

¹⁵² Özer, a.g.e. , s.383

¹⁵³ Keskin, a.g.e., s.18

Bu süreçte evlerde daha rahat yıkanabilecek banyolar yapılmıştır. Bu gelişme yıkanmayı özel alanın sınırları içine sokarken hamamlar da eski fonksiyonlarını kaybetmeye başlamıştır. Bu dönemde yıkanma evler de yapılırken, bir dış mekan eğlencesi olarak denize girmek de toplum hayatın da yavaş yavaş yer edinmeye başlamıştır.¹⁵⁴

‘Osmanlı döneminin sonlarına doğru 19. yüzyılda, denize girmek isteyen erkek ve kadınlar için ağaç kerestelerle tamamen örtülü deniz hamamları yapılırdı. Birbirinden uzak, ses işitilmeyecek, dışarıdan içerisi içerden dışarıya gözükmeyecek şekilde yapılan ve bugünkü plajların yerini alan bu hamamlara ‘Deniz Hamamları’ denirdi. Kadınların da denize girme ihtimali olan yerlerde, erkek ve kadınlar için çifte hamamlar kurulurdu. Deniz hamamları yaz aylarında başlayıp Eylül sonuna kadar devam ederdi.’¹⁵⁵ ‘Osmanlı Devleti’nde batılılaşmanın getirdiği sosyal hayattaki değişmelerin deniz hamamlarının çoğalmasında etkili olduğu söylenebilir. Hatta çoğunlukla deniz hamamlarının Avrupa’daki yenilikleri daha çabuk algılayan gayrimüslimlerin yoğun yaşadığı bölgelerde olması dikkat çekicidir. Deniz hamamları, inşa ve işletmesinde gayrimüslimlere sıkça rastlanmaktadır.’¹⁵⁶

‘Deniz hamamları ile başlayan sonra da asri plajlarla devam eden deniz kültüründeki değişim, bazı alışkanlık ve beğenileri de değiştirecektir. Bunlardan en önde geleni de kadınların ten renginin nasıl olması gerektiğidir. Geleneksel anlayışta, kadının teninin oldukça beyaz görünmesi makbul sayılırdı. Osmanlı kadını için beyaz tenli olmak güzelliğin ve tercih edilmenin baş koşuluydu. Kibar hanımlar serinlemek için değil eğlenmek için deniz hamamlarına giderlerdi.’¹⁵⁷ Bir kadının teni ne kadar beyaz ise o kadar güzel demekti, bu yüzden de birçok kadın deniz hamamlarında bile şemsiye kullanır ve tenini güneşten korurlardı.

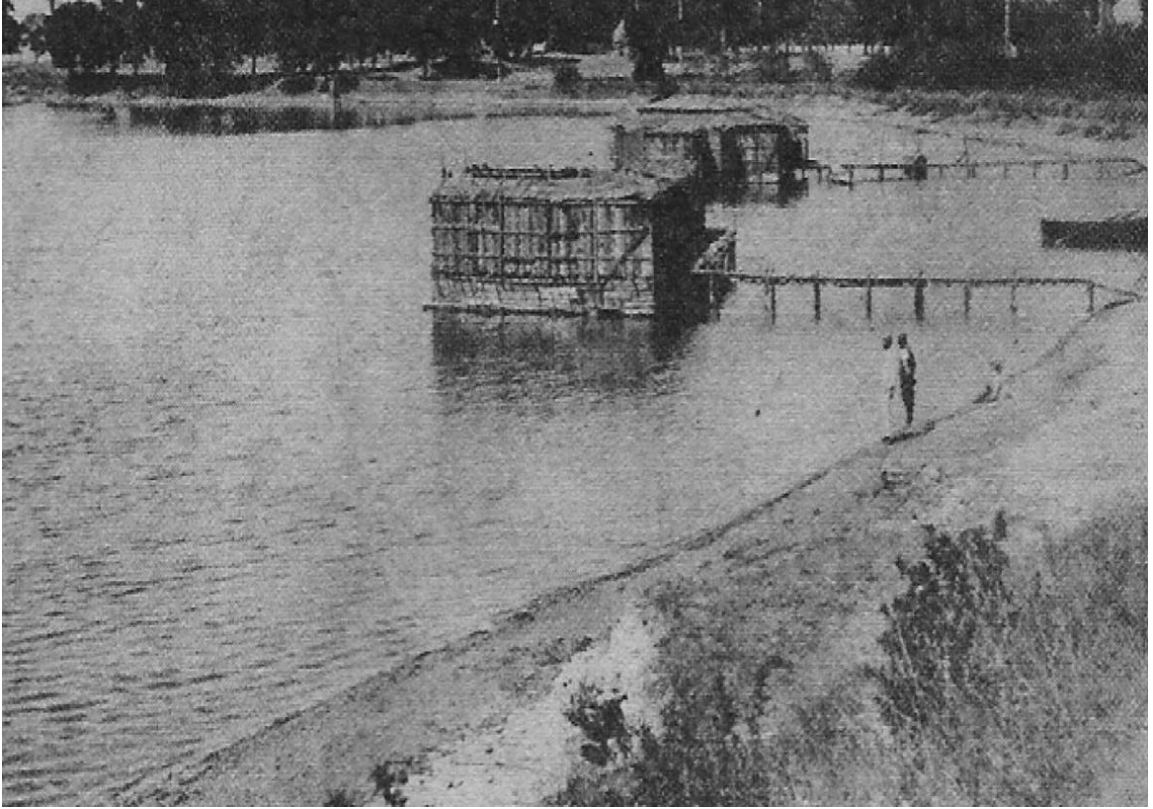
¹⁵⁴ Keskin. a.g.e., s.140

¹⁵⁵ Şahin. a.g.e., s.239

¹⁵⁶ Süleyman Beyoğlu. *Osmanlı Deniz Hamamları*, ss.55

¹⁵⁷ Özer, a.g.e., s.416

‘Denize girme alışkanlığının başlaması, beraberinde kendine özgü moda giysilerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ama ilk zamanlar moda yerine, kendi gerçeğine ve geleneğine uygun geleneksel giysi tercih edilmiştir. İkinci Meşrutiyet yıllarına gelindiğinde bu kıyafetler değişime uğramış, hatta dönemin meşhur dergilerinden Şehbal de ‘Bu senenin ilk deniz kostümü karadan denize moda’ sloganıyla başında kepi dizlerin az üzerinde etekli, belden kemerli elbise ince çorabı ve bağcıklı ayakkabılarıyla yeni bir tarz oluşturulmaya çalışılmaktaydı. Bu giysiler oldukça kapalı hatta dışarı kıyafeti ölçüsünde olmuştur. Gelenek ile modernleşme arasında gidip gelen toplumun bu kesiminin Batılılaşma yolunda aldığı mesafeyi göstermesi açısından önemlidir.’¹⁵⁸

Şekil 19. 20. yüzyıl Başlarında Fenerbahçe Deniz Hamamları

Kaynak: Yasemin Keskin, *İstanbul’da Eğlence Hayatı*, Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s.206

¹⁵⁸ Özer, a.g.e., s.416

‘Osmanlı döneminin sonlarına doğru, Müslüman-Türk kadın ve erkeği deniz hamamlarına girerlerken, özel Deniz kıyafetleri kullanmışlardır. Deniz hamamlarının yapılmaya başlandığı XIX. asrın ortalarından sonra, Müslüman-Türk kadınları denize, kapalı deniz hamamlarında girerken dahi, özel deniz kıyafetleri ile girebilmişlerdir. Bu özel elbiseler; ya boğazdan ayak bileklerine kadar uzanan bir gecelik gömleği, yahut da, Denizlik adı verilen çiçekli basmalardan dikilmiş, vücut azaları belli olmayacak şekilde özel bir elbiselerdir. Bir bluz ile bir dondan meydana gelen "Denizlik" kapalı bir kisve idi. Donun en kısıası diz kapağı altına kadar inerdi. Baldırları da kısmen, don paçalarına dikilen danteller veya kırmalı süsler örterdi. Göğüslük bluzun yakası kapalı, kolları da dirseğe kadar inerdi. Denizlik bazen buluz ve don etekli, zamanımızdaki işçi-amele tulumları kesiminde yapıldı. İşte böylece kadının, kızın şekli ne olursa olsun, plajlarda veya herhangi bir deniz kenarlarında erkek gözleri önünde, yarı çıplak denize girmesi, yüzmesi, eğlenmesi önlenmiştir.’¹⁵⁹

Batılılaşmanın hız kazandığı, deniz kültürünün de yaygınlaşmaya başladığı dönemde kadın dergilerinin moda sayfalarında Avrupa’daki yüzme kıyafetleri Türk kadınlarına fotoğraflarla tanıtılmaktadır. Dönemin Süs dergisinde de şekil 21’de olduğu gibi yüzme giysi modellerine yer verilmiştir.

¹⁵⁹ Kemal Şahin, *Deniz Hamamları*, s.243

Şekil 20. Kadınlar için Yüzme Giysileri

(Süs, no.8 , 1 Ağustos 1923)

Kaynak: Mahir, a.g.e., s. 53

10. BATILILAŞMA İLE OLUŞAN MODA’NIN KADIN GIYSİLERİNE OLAN ETKİSİ

‘Toplumsal yaşamı oluşturan fertler giyindikleri kıyafetle sahip oldukları savundukları dünya görüşünü yansıtır. Modacılar meydana getirdikleri moda ile yeni dünya görüşleri oluşturdıklarında bir gerçektir. Doğu medeniyetinde giysi mevcut güzelliğini yabancı bakışlardan gizlemeyi gaye edinirken, Batı dünyası ise kıyafet ve güzelliğin daha belirgin hale gelmesini hedeflemektedir. Batılılaşma hareketleriyle birlikte Fransız kültürünün etkisinde giyim-kuşamda moda, Osmanlı sosyal hayatında hakim olmaya başlar. Tanzimat’la birlikte ve daha çok II. Meşrutiyet yıllarında özgürlüğün verdiği serbestlikle Avrupa ve daha çok Fransız moda tasarımları birçok dergide boy boy çizim ve resimlerle Osmanlı kadınına Örnek teşkil etmekteydi. Yaygın olarak kıyafet anlamında kullanılmakla beraber, moda çok çeşitli sahalar da ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, devamlı değişiklik gösteren sosyal yaşamın her alanı modanın ilgi alanına girmektedir. Toplumların kendine özgü bir giyim kuşam anlayışının moda olması bilinçli bir yönlendirmeyle gerçekleşebilir. Giyim kuşamdaki değişim günün şartlarına uygun olarak, ya da yenileşme hareketleriyle de görebilmek mümkündür.’¹⁶⁰ Osmanlı’nın batılı toplumsal yapıya yönelmesi, kadının kent yaşamındaki değişime uğrayan yapısı kadınların modayla tanışmasına sebep olmuştur ve artık kadının örtünmesi modayla ilişkilendirilerek zamanla süslenme unsuruna dönüşmüştür.

‘Osmanlı Devleti’nin son yüzyılı kadın kıyafetlerinin büyük değişiklikler gösterdiği, geleneksel giyim tarzından uzaklaşıp, tamamen ithal edilen bambaşka bir modanın etkisine girildiği bir dönemdir. Önce değişiklikler Avrupa giyim unsurlarından ve giysilerin detaylarından etkilenmekten ibaretken, 19. yüzyılın ortalarından itibaren geleneksel giyim ve Avrupa modasına uygun giysiler birbirine karışır.’¹⁶¹ ‘Kesin değişiklikler 19. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşir. 1870’lerden sonra Osmanlı kadını, Avrupalı kadınınkinden ayırt edilemeyecek bir tarzda

¹⁶⁰ Özer, a.g.e., s.327,328

¹⁶¹ Leyla Saz, *Harem’in İçyüzü*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974, s.179,180

giyinmeye başlar.’¹⁶² Osmanlı döneminde Tanzimat’ın ilan edilmesiyle başlayan kırılma noktası kadın kıyafetlerine önemli ölçüde yansımaktadır.

‘Osmanlı klasik zevkini yansıtması açısından resimli ve yazılı kaynakları kadının 19. yüzyılda ev içinde giysilerini süslemek üzere çeşitli aksesuarlardan daha yaygın ve gösterişli biçimde yararlandıklarını göstermektedir. Avrupa ile ilişkilerin artması giyim kuşama da yansır ve 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kadın giysileri önce oyalar, danteller, yaldızlı geniş parlak harçlarla süslenmeye başlanır. Daha sonra pili, korsaj, yaka gibi uygulamalarla köklü değişimler görülür. Özellikle saray çevresinde değişen yaşam biçimi, saraylı kadınları ve giysilerini de etkiler.’¹⁶³ 19. yüzyılın son çeyreğinde tamamen Batılı özellikler taşıyan giysileri modanın merkezi Paris’e ısmarlayan saray kadınları Paris’ten gelen model sayfaları üzerine, terzilere sipariş vermişlerdir. Kadınların takıları arasında , hotozunun¹⁶⁴ üzerine taktığı çeşitli sembollerden oluşan iğneler ilk sırayı alırdı. Önü yüksek arkası açık olan hotozlara, yarım taç biçimli süs ve tüyler takılırdı.’¹⁶⁵

¹⁶² Hülya Tezcan, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Yüzyılında Kadın Kıyafetlerinde Batılılaşma*, Sanat Dünyamız,37, İstanbul, 1988, s.45

¹⁶³ Özer, a.g.e, s.337

¹⁶⁴ Hotoz; Kadınların süs için saçlarının üstüne taktıkları, çeşitli renk ve biçimde yapılmış küçük başlık

¹⁶⁵ Sevgi Gürtuna , *Osmanlı Kadınının Giyim Kuşamı*, Yeni Türkiye, 2000, S.34, s.111

Şekil 21. İstanbul Hanımı
(Fotoğraf, Abdullah Freres, 1880)

Kaynak: Özendes, a.g.k., s.129

10.1. Dış Mekan

‘Kadının toplumsal hayata girmesi, diğer bir ifade ile , kamusal alanda yer alması 19. yüzyılın ortalarından itibaren görülmeye başlamıştır. Kadınların başlıca eğlenceleri ise birbirlerine misafirliğe ve toplanıp mesire yerlerine gitmektir. Dışarıda ise kadınlar hamam ve mezarlığa gitmek anne babasına ziyarette bulunmak, alışveriş etmek yada sadece gezinmek için sokağa çıkabilirlerdi. Dışarı çıkarken yaşı ilerlemiş hanımlar dışındaki kadınlar mutlaka yanında bir refakatçi bulundurmak zorundaydı. Gerek ahlaki, gerekse ekonomik nedenlerle kadınların ev dışındaki davranışları, haftanın belirli günlerinde dışarı çıkmaları ve kıyafetleri konusunda Tanzimat dönemi de dahil olmak üzere Osmanlı döneminde sınırlandırıcı fermanlar yayınlanmıştı.’¹⁶⁶

‘19. yüzyılın ikinci yarısında kadının dış mekanda giydiği kıyafeti feraceler ön etekleri yuvarlak kesimli ve tek düğmeli bir biçim almış, yakaları kırmalarla süslenmişti. Kışlık feraceler çuhadan, yazlıklar ipekli ince kumaştan yapılır, içleri bazen ‘sandal’ denilen bir tür beyaz atlasla astarlanırdı. Sonraları feraceler merinos, lahurdaki, salaki, atlas ve benzeri kumaşlardan yapılmaya başlamıştı. Yaşmak beyaz renkli yumuşak kumaştan iki parçadan oluşurdu. Alttaki parça, burnun ortasından başlayıp bütün göğsü örterek göbeğe kadar iner; üstteki, göz kapaklarına kadar bütün başı kaplardı. Kimi zaman bunun üzerine takılan siyah peçe, yüzü tamamen örterdi. Maddi imkanı olmayanlar daha ucuz ve sade kumaşları tercih etmişlerdir. Çarşaf, yeni bir giyim tarzıydı ve 1872’den sonra feracenin yanı sıra kullanılmıştı. İlk zamanlar saraylı kadınların giymesi yasaklanmıştır. Bu tür yasaklar 20.yüzyılın başında bile sürmüştür, Birinci Dünya Savaşında çalışan kadınlar siyah eteklerini resmen izin verilenden kısa olması halinde sık sık polis tarafından eve geri dönmeye zorlanmıştır.’¹⁶⁷ Kadınların giyimleri sıkı kurallara bağlıdır. Hristiyan ve Avrupalı kadınlar, Müslüman kadınlar gibi giyinmek zorundaydılar. Müslüman kadınları diğer kadınlardan ayırt edebilmek için ayakkabıları ve feraceleri farklı renklerde kullanırlardı. Böylelikle sokaktaki kadın gayrimüslim mi, Müslüman mı olduğu anlaşılırdı. Osmanlı kadını kırmızı, yeşil ve mavi renklerde ferace giyinirler,

¹⁶⁶ Leyla Kaplan, *Türk Bedai'nin Koruma Derneği ve Cumhuriyet Döneminde Türk Güzelliğini Geliştirme Çabaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Mart 2001, C.17, S.49, s.159

¹⁶⁷ Hakkı Uyar, *Çarşaf, Peçe Ve Kafes Üzerine Bazı Notlar*, Toplumsal Tarih, Eylül 1996, S.33, s.6

gayrimüslim olan hanımlar ise bu renklerin açık tonlarını kullanırlardı. Ayakkabılarda ise Müslüman kadınlar sarı, Ermeniler kırmızı, Museviler mavi ve Rumlar ise siyah ayakkabı giyinirlerdi. Bunun sonucunda Müslüman kadınları rahatlıkla ayırt edebilmek mümkündü.

‘Meşrutiyet senelerinde etek ve pelerin olarak iki parçaya ayrılmış bulunan çarşaf bu kesimlerde giderek batı tarzı tayyörler içinde erimeye yüz tutmuştu. Bu yavaş değişim içinde ilk olarak pelerinler kısalmış, çıplak kollar uzun eldivenlerle örtülmüştü. Bunu eteklerin kısalması izledi. Bu tür çarşafa *tango çarşaf* adı veriliyordu. Birinci Dünya Savaşından sonra İstanbul İngiliz, Fransız ve İtalyanlar tarafından işgal edildi ve İşgal kuvvetlerine mensup subaylara iştirak ederek İstanbul’a gelen Avrupalı kadınlar, İstanbullu kadınların giyimlerindeki ‘Avrupalılaşıma’ sürecini hızlandırdılar, Kısa, dar, kolsuz ve etekleri yırtmaçlı giyinmeye başlayan kadınlar karikatürlere konu oldular. Bir ara çarşaf etekleri o kadar daralmıştı ki, kadınlar paytonlara binemez olmuşlardı. Peçelerin kullanımı da yayılmıştı. İleriki yıllarda pelerinin görevini başörtüsü üstlenecekti. Nitekim, daha mütareke yıllarında bir kısım kadınlar başlarını siyah, dikdörtgen bir başörtüsüyle enseden *sıkmabaş* denilen bir türde bağlanmaktaydılar. Bu arada, hem geleneklere uygun hem de Batı modasına ters düşmeyecek bir giyim tarzı birçoklarının zihnini meşgul etmekteydi. O yıllarda Avrupa’da tahsil görmüş bir ressam olan Mihri Selami çarşaf için şöyle bir öneri geliştirmişti. Bütün bir parça kumaş ayaklardan itibaren başa kadar döne döne bütün vücudu saracak ve iğnelerle tutturulacaktı. Çok şık olduğu öne sürülen, ancak pratik bulunmayan bu modeli hiç uygulanmamıştı. Zaten artık çarşaf özellikle kozmopolit çevreler için bir örtünme aracı olmaktan çıkmış, bir zarafet unsuru hatta modaya uydurulabilen bir giyim olarak telakki edilmeye başlanmıştı.’¹⁶⁸ Bu yıllarda çeşitli yörelerde torba çarşaf, tango çarşaf ve ferace birlikte giyinilirdi. İşgal yılları ile birlikte Avrupa kökenli kıyafetlerin yaygınlaşması ve geleneksel kıyafetlerin son değişimlerini tamamlamıştır. Üst sınıf kadınlar yani seçkin çevreye sahip kadınlar arasında tuvaletler, roplar ve son moda tayyörler revaç bulmuştu.

¹⁶⁸ Aktaş, a.g.e, s.118-119

Şekil 22. Bir Kuyumcu Dükkanı Önündeki Üst Sınıf İki Türk Kadını

Kaynak: Mahir, a.g.k., s.150

‘Kıyafette yaşanan değişim her ne kadar çok öncelere dayansa da 1920’lerin başından itibaren değişimin hızlandığı ve yeni tarz kıyafetlerin daha çok kabul edildiğı gözlenmektedir. Tayyör modernleşen hayatla birlikte toplumsal yaşamda sıkça görülmeye başlayan kadının tercih ettiğı bir kıyafet olarak kendini göstermiştir. 1920’lerin başında moda dergilerinde bu tür kıyafetler sade tayyörler zarif ve şıklığın temsilcisi sokak elbiseleri modayı takip eden bayanlar tarafından yeni tarzlar, yeni çizgiler dergilerin moda sayfalarından takip edilmekteydi. Aksesuarlarla zenginleştirilmiş, kollu yelek balozlar koyu renkli tayyörlere eklenerek yeni modeller oluşturulmuştu. Tabi bu arada dönemin basınında eski ve yeni moda kıyafetler, taşralı ve İstanbul kadınının giyim tarzını yansıtırken, eski ve yeni gelinliklerde kendini gösterecek; halk kıyafetlerindeki bu değişimi en azından teorik olarak dergi sayfalarında izleme imkanı bulacaktır. Avrupa modalarına uygun modeller ve patronlar koyan birçok kadın dergisi, kadınlara Batı modalarını takip etmede yol gösterici olmuşlardır.’¹⁶⁹

Modernleşmenin etkisi kadın giysilerindeki en önemli değişim dış giyimde olduğı net olarak görülmektedir. Kadının toplumsal hayatta görünmeye başlaması eski sosyal hayat yaşamının simgesi olan çarşaf ve peçeden uzaklaşmasına sebep olmuştur. *‘Meşrutiyet yıllarında etek ve pelerin olarak iki parçaya ayrılan çarşaf, gitgide bütünüyle batılı biçimde tayyörlere dönüşerek yok olmuştur. Pelerin kısalarak uzun eldivenler giyilmiş, renkli ve süslü çarşafların tamamlayıcısı olmuştur. Mütareke yıllarında tayyör üzerine konulan bir pelerin ve yüzü örten bir tülden oluşan dış giyim daha sonra pelerinin de bırakılarak, yalnızca başörtüsü biçiminde sürdürüldüğü görülmektedir. Bu evrede bir yandan yerli giysilerin son görünüşleri biçim alınırken, diğer batılı biçimlerin ülkeye yerleştikleri görülmektedir. Son moda tayyörler, roplar, tuvaletler, şapka ve manto ile kesik saçlar da bu yıllar da kadınlar arasında beğenilerek uygulamaya başlamıştır. Entari olarak bildiğimiz giysiler, Avrupa modalarına göre biçimler alarak (S biçimi veya Art Nouveau) Abdulhamit döneminde Malakof stil tunik elbiseler, arkası kabarık*

¹⁶⁹ Özer, a.g.e, s.331

*etekli elbiseler yapılmıştır. Ancak bu biçimlerin üzerine sırma işlemler yapılarak doğulu özelliklerini korumuşlardır.*¹⁷⁰

10.2. İç Mekan

İstanbul hanımlar entarilerinin üzerine, mevsimine göre kadife den sırmalı, işlemeli, kürklü hırkalar kullanırlardı. Moda mecmuaları mevsimine göre yeni moda anlayışlarının habercisi hükmü taşımakta ve aynı zamanda bu modanın takip edilmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. *‘Ayrıca ayaklarında, şalvarlarının dalgalı kıvrımlarını kısmen örttüğü sarı keçi derisi pabuçları vardır. Süslenmekte benliklerini en çok belirten saç tuvaletlerine gelince pek zariftir. Omuzlarına ve sırtlarına düşen ince örgülü siyah saçlarının üstlerine kırmızı, uçuk mavi, toz pembe üstü pullar, tüller ve kreplerle süslü, sırma arabeskler işlenmiş, hatta inciler ve kıymetli taşlarla bezenmiş bir başlık oturtulmuştur.*¹⁷¹ Osmanlı Türk kadınları Avrupalı süslü kadınlar kadar moda uğraşı içerisine girmemiştir. Eski İstanbul kadınlarının ev içinde yani iç mekan giysileri ile dış mekan giysileri arasında gözle görülür farklılıklar meydana gelmektedir. Ev içinde; saçlarını, oyalı yemeni veya beyaz tülbentle örter, üzerilerine pamuklu dokumadan gömlek; gömlek üzerine ise yaz ise basmadan, kış ise pazen ve Rus fanilasından tek cepli entari giymektedirler.

10.2.1. Üçetek Entari

Osmanlı’da 19. yüzyıl giyim kuşamı adına büyük dönüşümün yaşandığı ve çok çeşitli kıyafetlerin bir arada giyildiğı bir dönemdir. 19. yüzyılda kullanılan entarilerde 18. yüzyıl modasının ettiğı görülmektedir. *‘Derin oval yaka açıklıkları olan bu entariler, artık ‘üçetek entari’ olarak adlandırılabilir derin yırtmaçlara sahiptir. Eteklerinde daha sonra görülecek aşırı uzamalar henüz başlamamıştır. Entarilerde ve şalvarlarda bu dönemde genel olarak daralma görülmektedir, ancak geniş peşlerle oldukça geniş kloş etekler oluşturulduğı da*¹⁷² görülmektedir. Bu entarilerin yapılarılarında kullanılan kumaşlar önceden işlenmiş, hafif ipekli dokumalar ‘hüseyini’ adı verilen kumaş türü kullanılmıştır. *‘19. yüzyılın başlarında*

¹⁷⁰ Abalı, a.g.e., s.208-209

¹⁷¹ Özer, a.g.e, s.338

¹⁷² Lale Görünür, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminden Kadın Giysileri*, Mas Matbaacılık, İstanbul, 2010, s.38

*kolları aşırı uzun olmayan, derin yan yırtmaçlı entarilerin daralması, bu dönemin bir tasarruf dönemi olduğunu düşündürmektedir. Şalvarları da fazla bol olmayan entarilerin bu tarzlarıyla erken 19. yüzyıl modasının devamını oluşturdıkları görülür. Kullanılan kumaşların kalitesi 19. yüzyılın sonuna doğru düşecektir.*¹⁷³

‘Üçetek entariler büyük çoğunlukla kumaşların birleştirilme noktalarında keskin açılara sahiptir. Entarilerin parçaları geometrik şekillerden, dikdörtgen ve üçgenlerden oluşur. Genellikle vücuda göre şekil vermeye rastlanmazken az sayıda üçetek entaride kalça hizasında, vücut şekline göre yuvarlatılarak kesim yapılmıştır. Batılı kesim etkileri arttıkça ve kullanım biçimleri değiştikçe giysilerde bazı farklı uygulamalar görülür. Bunlar arasında, kol ağzlarının manşete benzetilerek daraltılması ve 18. yüzyıldan başlayarak bir prestij haline gelen cep saatinin yerleştirileceği göğüs hizasında küçük özel ceplerin açılması sayılabilir. 19. yüzyılda entarilerin kol ağzı kesiminde, 18. yüzyıl örneklerinden bildiğimiz ‘balık ağzı’ biçimindeki uygulamaya devam edilmiş ve birçoğunda da kol ağzları düz bırakılmıştır. Osmanlı entarilerinde görülen kol ilikleme tarzı, batı etkisi ile moda olan manşetten farklıdır. Kol ağzına yerleştirilen verev bir kaytan üzerine dikili top düşmeler ve karşılığında olan birit iliklerle kol iliklenir. Oysa manşet uygulamasında büzme işlemi yapılır ve ayrı bir parça büzülen kısmın üzerine dikilir.’¹⁷⁴ Osmanlı döneminde giysi yapımında kullanılan kumaşlardan bazıları kadife, seraser ve kemha iken, 18. yüzyıldan itibaren hafif ipekliler kullanılmaya başlamıştır. Dokuması yapılırken işlenen ‘hüseyni’ adı verilen kumaş, selimiye ve sevai gibi ipekliler, keten ve pamuklu kumaşlar kullanılmıştır. 18. yüzyılda üretimi yapılan ‘hüseyni’ kumaşının 19. yüzyılda kullanımı artmıştır.

¹⁷³ Görünür, a.g.e., s.38

¹⁷⁴ Görünür, a.g.e., s.39

Şekil 23. Üçetek Entari

Kaynak: Görünür, a.g.e., s.69

Şekil 23'teki üçetek entarinin kumaşı 18. yüzyılda hazırlanmış 'hüseyini' yada 'tepebaşı' olarak bilinen top halinde iken renkli iplik ve gümüş tek kullanılarak işlenmiş kumaştan dikilen bir entaridir. 19. yüzyıl kesim özelliklerini taşımanın yanı sıra yuvarlak yakası ile iki yüzyılın özelliklerini yansıtmaktadır. Bu entarinin yuvarlak yaka kısmından ön kenarlarına, kol kenarlarından etek uçlarına beyaz, sarı, sim ve yeşil kordonlarla yapılmış harç ile süslenmiştir. Bitkisel motifler kullanılarak oluşturulan kompozisyon suzeni ve sarma teknikleri ile işlenmiştir.

Şekil 24. Sarı Üçetek Entari

Kaynak: Görünür, a.g.e., s.79

Şekil 25. Sarı Üçetek Entarinin Detayları (Şekil 24)

Kaynak: Görünür, a.g.e., s.78,79

Şekil 24'teki giysi sarı ipekli dokuma kumaştan dikilmiş üzerine kordon tutturma tekniği ile uygulanarak işlenmiştir. Etek boyu çok uzundur bunun yanı sıra etek boyunda kullanılan uzunluk kollara da uygulanmıştır. Dik yaka, birit ilikler ve örme düğmeler kullanılmıştır. Şekil 25'de görüldüğü gibi entarinin bütün kenarları oymalı şekilde dilimlenmiş ve dilimlenen kenarlar ipek kordonlarla işlenerek uç kısımları yine ipek kordonlardan oyalanarak süslenmiş ve aynı zamanda aksesuar olarak da kemer kullanıldığı görülür.

Şekil 26.

Şekil 27.

Şekil 28.

Üçetek Entari Örnekleri

Kaynak; Görünür, a.g.e., s.79,77,71

Şekil 26, 27, 28'deki bu entariler 19. yüzyılda moda olmuş 20. yüzyıl başına doğru birçok ressama model olmuştur. *'Stüdyo ressamları için, oryantalist resimlerde kullanmak üzere bu giysileri ve diğer eşyaları edinmek dönemin olağan bir durumudur. Oryantalist ressamlar arasında bu malzemeleri en doğru kullanan kişi Osman Hamdi Bey'dir; onun için doğu kültürünü doğru yansıtmak, batılıların ön yargılarını kırmak önemlidir.'*¹⁷⁵ Entarilerin 'U' yaka kesimi üçetek entarilerde şekil değiştirerek yuvarlak yaka şeklini almış aynı zamanda bir kısmında etek boyları yerlere kadar uzamış, kol boyları da bazı entariler de bileklere kadar (şekil 27) uygulanırken bazılarında ise yine uzun (şekil 26) bırakılmıştır. Şekil 27. Yeşil atlas üzerine dival ve sırma tekniği uygulanmıştır. Etekleri uzun, önü açık, yuvarlak yaka bir entaridir. Ön kenarları, kol kenarları ve etek uçları tamamen sarı simli kordon ile yapılmış oya ile süslenmiştir. Şekil 28. dönemin hafif ipekli kumaşlarından Selimiye ve Sevai dokuma teknikleri ile yapılmış bir entaridir. III. Selim döneminde Üsküdar da kurulmuş jakarlı dokuma tezgahlarının olduğu atölyelerde 19. yüzyılda dokunması muhtemel olan ipekli sevai. Ön kenarları, etek ve kol uçları dilimlenerek kesilmiş simli kordonla zarif harç ile süslenerek dönemin özelliklerini yansıtmaktadır. Yavruağzı ve koyu mavi renk zemin üzerine sarı simle desenlendirilmiştir.

¹⁷⁵ Semra Germaner, *'Ressam Osman Hamdi Bey'*, Osman HAMdi Bey, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Fakültesi Yayını, İstanbul 2005, s.18

Şekil 29. Entari Çeşitlerine Bir Örnek

Kaynak: Görünür, a.g.e., s.251

Şekil 30. Entari Çeşitlerine Bir Örnek

Kaynak: Görünür, a.g.e., s.253

Geleneksel entarilerin artık batı tarzı modasına uygun hale geldiği Şekil 29. ve Şekil 30.'de gerek kullanılan kumaş bakımından, gerekse biçim olarak kendisini göstermektedir. Şekil 29. açık sarı harelî ipekli kumaştan, şekil 30'daki entari ise mor üzerine çizgili ipekli 'çitari' kumaşından dikilmiş entaridir. Her iki entaride ön açıklığı göğüs altına kadar olup, şekil 29. yuvarlak yakalıyken şekil 30. dik yakalıdır. Ayrıca şekil 29. ve 30. aynı şekilde bedenleri aşırı bol olup, arka kısımlarında pili ve kuplarla hafifçe bele oturtulmuştur. Şekil 30. takma kollu, omuzda ve kol ağzında büzgüler kullanılırken şekil 29'da büzgüler dirseğe kadar indiği görülür. Kol ve yakalarda dantel detayları kullanılarak zenginleştirilen entariler de aksesuar olarak ta kemer kullanılmıştır.

Şekil 31. Kırmızı Entari

Kaynak: Görünür, a.g.e., s.247

Şekil 32. Kırmızı Entari Detayları (Şekil 31)

Kaynak: Görünür, a.g.e., s.248,249

‘Kırmızı üzerine kayan eksenlerde krem renkli fiyonklu kurdela desenleri ile dokunmuş kumaştan dikilmiş entari ve ceket. Entari üst kısımda kuplarla bedene oturan, bele kadar inen iki katlı volanlı yakalı, belden büzgülü olup etek kısmı bol ve arkası uzundur. Ceket kuplarla bedene oturan, erkek yakalı, omuz kısımları büzgülü takma kollu, ince bir tabaka pamukla kapitöne edilmiş ve boyu kalça hizasındadır. Entari krem rengi dantel ile ceket ise boncukla işlenmiş harçla bezenmiştir.’¹⁷⁶ Kırmızı ipekli dokumdan dikilmiş bu entari, üzerindeki Batı tarzı ceket ile sıradan bir ev entarisinden çok özel gün giysisi olarak kullanılmıştır.

¹⁷⁶ Görünür, a.g.e., s.246

10.2.1.1. Bindallı Entari

Entariler; işlenmiş kumaştan yapılanlar , birde biçimlerine göre işlenen entariler olarak ikiye ayrılabilir. Önü kapalı entarilerde genellikle biçimlerine göre işlenmektedir. Önü kapalı entariler grubu ‘Bindallı Entari’ olarak adlandırılmaktadır. Dival tekniği adı verilen sırma ile işlenen bindallılar çoğunlukla şekillerine göre tamamen işlenmiştir. Bindallı entarilerde kullanılan kumaşlar genellikle civit mavi, mor, bordo ve lacivert renkte kadife kumaşlardır. İşlemelerde bitkisel motifler uygulanmıştır. Geleneksel Osmanlı etkisinden uzaklaşmaya başlanmış ve Antik döneme dayanan Avrupa etkisi görülmeye başlamıştır. Osmanlı sarayında sembolik olan lale, güneş, ay ya da çintemani olan desenler 19. yüzyılda kullanılmamıştır. Üst sınıf aileler ve ayrıcalıklı kişiler iyi ve kaliteli malzemeler ile üretilmiş, değerli taşlar, inciler ve mercanlarla işlenmiş kıyafetler tercih etmişler ve bu giysileri kullanmak onlar için bir prestij göstergesidir. Bindallı entariler düğünlerde ve özel günlerde kullanılmaktadır.

‘19. yüzyılda İstanbul’da hazır üretilmiş giysi satın alam imkanı vardır. Gerek ‘bindallı entari’ adı verilen kadifeden ya da ipekli kumaştan yapılmış olup sırma işlemeli giysiler, gerekse Avrupa modası etkili, tek etekli ya da dört peşli denilen önü kapalı boy entarileri çarşıdan satın alınabilmektedir. bunlar halk arasında kutu içinde satıldıklarından ‘kutu entarisi’ olarak da bilinmektedir. Bu entariler özellikle İstanbul dışında yaşayan evlenecek genç kızların çeyizi için yaygın olarak satın alınmıştır.’¹⁷⁷

¹⁷⁷ Görünür, a.g.e., s.24

Şekil 33. Bindallı Entari

Kaynak: Görünür, a.g.e., s.123

Şekil 34.

Şekil 35.

Şekil 36.

Bindallı Entari Örnekleri

Kaynak: Görünür, a.g.e., s.123,143,125

Avrupa'nın etkisi bindallı entarilerin kumaş işlemelerinde kullanılan desende görüldüğü gibi zaman içerisinde biçim olarak ta kendisini göstermektedir. Şekil 34., 35. ve 36. kadife üzerine sırma ve dival tekniği ile işlenmiş entarilerdir. Her üç bindallı da bitkisel motifler kompozisyonu kullanılarak işlenmiştir. Ön yaka açıklıkları göğüs altına kadar açık, etekleri çan biçimindedir. Birçok bindallının etek boylarının arka kısımları daha uzundur. Şekil 34. mor kadifeden yuvarlak yaka ve kol uçları dantel ile süslenmiştir. Bindallıdaki desende ise sepet içine kırmızı renkte kumaş applike edilmiştir. Şekil 35. bordo renkli kadifeden takma gömlek yaka ve büzgülü kabarık takma kol uygulanmıştır. Şekil 36. lacivert bindallı ise diğerlerinde kullanılan işleme tekniği kullanılmış yuvarlak hakim yaka ve takma kol ile hazırlanmıştır.

10.2.1.2. Şalvar Ve Cepken

Osmanlı kıyafetlerinde kullanılan kordon tutturma tekniği Balkanlarda yaygın olarak uygulanmıştır. İşlemeler de bitkisel motiflerin yanı sıra, geometrik desenlerin de kullanıldığı görülür. Bu işlemenin kullanıldığı giysiler Anadolu’da da yaygın olarak kullanılmıştır: 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın başında Balkan etkisinde olan birçok şalvar ve cepken takımları görülür. Bu takımların bazılarında kadife üzerine dival tekniği ile sırma işlemesi uygulanırken, bazılarında ise kordon tutturma tekniği uygulanmıştır. İşleme bakımından zengin ve gösterişli olan bu takımlar özel günler için kullanılmıştır. Balkanlardan göç almış şehirlerde bu takımların kullanımlarının yaygın olması ve hatta günümüzde de hanımların hala kullanıyor olmaları görülür.

Şekil 37. Şalvar Ve Cepken

Kaynak: Görünür, a.g.e., s.123

Şekil 38.

Şekil 39.

Şekil 40.

Şalvar Ve Cepken Çeşitleri

Kaynak: Görünür, a.g.e., s.154,162,166

Şekil 38.'deki cepken bordo kadife üzerine simli kordonlarla kordon tutturma tekniği ile işlenmiş aynı zamanda püsküller kullanılarak zenginleştirilmiştir. Şalvarı ise kırmızı canfes kumaş üzerine pul ve simle atkı iğnesi tekniği kullanılarak ve 'süpürgeli pullu' adı verilen kompozisyonla işlendiği görülür. Şekil 39.'daki cepken mor kadife simli kordonlarla şekil 38.'deki gibi kordon tutturma tekniği kullanılmış, şalvarı ise yine aynı teknikle işlenmiştir. Şekil 40.'daki şalvar ve cepken takımı 20. yüzyıl başına aittir. Cepkeni dik yakalıdır. Şekil 38, 39, 40. cepkenlerin tümü beden boyu kısa olup önden beden boyu kısadır ve üç cepkende düşük kolludur, şalvarları ise dikdörtgen torba kesimli olup uçkurla büzülerek bele oturtulur. Şekil 39. ve 40.'da cepken kenarları ve şalvar paçaları simli balıksırtı kaytan ile süslenmiştir.

10.2.1.3. Kaftan ‘Pirpiri’

Şekil 41. Kaftan ‘ Pirpiri’

Kaynak: Görünür, a.g.e., s.176

Şekil 42. Kaftan ‘ Pirpiri’ Detayları (Şekil 41)

Kaynak: Görünür, a.g.e. s.177

Şekil 41.’de görülmekte olan kaftan kırmızı fötr kumaş üzerine kordon tutturma tekniği ile işlenmiştir. Yuvarlak yakalı, önden açık, etek kısmı çok geniş, üst kısmı vücuda dar bir biçimde oturan kaftandır. bütün kenarları simli kaytan ve altı sıra simli balıksırtı kaytan geçilmiş ve ön yaka kısmından göğüs altına kadar mercan boncuklarla süslenmiş örme düğmeler kullanılmıştır. ‘*Osmanlı hakimiyeti altındaki Balkan bölgesinin giyim kuşamı, Anadolu giyim kuşamı ile karşılıklı etkileşim içindedir. Balkan bölgesi kadınlarının, iklime de bağlı olarak giydikleri yerel giysilerinin en etkileyici olanlarından biri, yerel olarak ‘pirpiri’ adı verilen kolsuz ve önden açık kaftanlardır.*’¹⁷⁸ Bu kaftanlar sadece Anadolu’da değil, balkan bölgesinde de yaygın olarak kullanılmıştır. Çuha ve kadife tarzı kumaşların tüm yüzeyini kaplayacak şekilde kordon tutturma tekniği uygulanarak zengin ve gösterişli bir görünüm kazanmıştır. Kaftanlar üst beden kısmı vücuda oturtularak etekleri çok geniş ve kloş dikilmiştir. Eteklerin kloş ve geniş olması nedeniyle hareket kolaylığı sağlamış olup özellikle hanımların ata binmelerinde büyük rahatlık sağlayan üstlüklerdir.

¹⁷⁸ Görünür, a.g.e. s.176

Şekil 43.

Şekil 44.

Kaftan 'Pirpiri' Çeşitleri

Kaynak: Görünür, a.g.e., s.180,186

Şekil 43. gri fötr¹⁷⁹ üzerine, şekil 44. ise bordo kadife üzerine simli kordonlarla kordon tutturma tekniği ile işlenmiş 19. yüzyıla ait kaftanlardır. Her iki kaftan da üst beden de vücuda sıkıca oturan etekleri geniş, yuvarlak yakalı, kolsuz önden açıktır. Yine aynı kaftanların bütün kenarları dalgalı bir formda kesilmiş ve simli balıksırtı kaytan geçilmiş olduğu görülmektedir. Şekil 44.'de kaftanın içine ön beden boyu kısa olan kruvaze kapanan ve kordon tutturma tekniği ile işlenmiş bir yelek görülür.

¹⁷⁹ Fötr; İnce yumuşak keçe.

10.2.2. Etek Ve Bluz

Avrupa modasına uygun bir hale gelen hanımlara ait giysiler, netice itibariyle etek-bluz olmak üzere iki parçaya ayrıldığı görülür. Osmanlı giysilerinden farklı olarak giyecek olan kişinin ölçüsü alınarak, bedenine uygun olarak dikilmektedir. Bluzlar balenlerle vücuda oturtularak, takma ve genellikle kabarık kollar, etekler ise evaze kesimli olarak parçalı kullanıldığı görülür. Bu giysiler bazen geleneksel işlemlerle işlenir, bazen de batı tarzı sutaşı ya da dantellerden yararlanarak süslenmişlerdir. Batılılaşmanın giysilerde yaygınlaşması ve bu giysileri hazırlamak için her türlü malzemenin bulunuyor olması da etkili olmuştur. Tanzimat'ın ilan edilmesiyle gümrük vergilerinin indirgenmiş olmasıyla birlikte İstanbul mamül madde satış pazarı haline gelmiştir. Avrupa'da yeni moda olan tekstil malzemelerinin değil, modası geçmiş ürünlerin bu pazara gönderildiği görülür hatta Haydar Kazgan'a göre; *'Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme'* adlı kitabında *İstanbul dışında durumun ne olduğuna şu alıntı ile işaret etmiştir. 'Samsun'da Reji Müdürü olan Bay Lambert, buradaki hanımların Paris modasını gecikmeli olarak takip ettiklerini söylemektedir.'*¹⁸⁰

¹⁸⁰ Haydar Kazgan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme*, Töbank Yayını, İstanbul, 1991, s.14,18

Şekil 45. Etek Ve Bluz

Kaynak: Görünür, a.g.e., s.225

Şekil 46. Etek Ve Bluz Detayları (Şekil 45)

Kaynak: Görünür, a.g.e., s.226, 227

Şekil 45.'deki Etek bluz ve şekil 46.'daki detayları 20. yüzyıl başına ait olan sarı klabdanla, puantiye desenli dokunarak, Avrupa modasına uygun olarak dikilmiş iki parçalı giysidir. 'Önden açık olup göğüs altında penslerle ve balenlerle bedene oturan bluz hakim yaka ve takma, uzun çift kat kolludur. Sol taraftan çıtçıtlarla iliklenmektedir. Etek iki katlı olup alttaki daha bol, üstteki ise evaze kesimli ve daha kısadır. Bluz ve etek kenarlarına gipür dantel, bluzun göğüs ve yaka kısmına payet işlemeli siyah dantel geçirilerek süslenmiştir. Sağ kolunun içinde Osmanlıca yazılı bir etiket mevcuttur. Etikettedir¹⁸¹ ' Tenbih kumaşım simlidir. Ayarlı gümüştür. Yetmiş adetine kefil olunmuştur. Üzerinde damgam bulunmayan kumaşlar taklittir.' Şam, Haziran 1907 Anton İlyas Menzir¹⁸² şeklinde yazısı görülür.

¹⁸¹ Görünür, a.g.e., s.224

¹⁸² Görünür, a.g.e., s.224

Şekil 47. Başka Bir Etek Ve Bluz Örneği

Kaynak: Görüntür, a.g.e., s.233

Şekil 47.'deki koyu pembe zemin üzerine kendi renginden desenli ipek kumaştan dikilmiştir. Avrupa modasına uygun kesilmiş bluz, balenlerle üst bedene oturtulmuş, kabarık kolludur. Yakası dik yakalı olup arkadan agraflarla iliklendiği görülür. Eteğin arka kısmında kullanılan serbest pililerle genişletilmiş, ön kısmında ise krem renkli ipekli kurdeleralar dikilerek süslenmiştir. Kurdeleralar, eteğin yanı sıra bedeninin ön ortası kısmında, robasında ve kollarında da kullanıldığı görülür. Bluzda diğer bir süsleme olarak yaka ve kol kısmında dantel kullanılmıştır.

Şekil 48. Açık Küf Yeşili Etek Ve Bluz Örneği

Kaynak: Görünür, a.g.e., s.240

Şekil 49. Etek Bluzun Ön, Arka Ve Aksesuar Ayrıntıları (Şekil 48)

Kaynak: Görünür, a.g.e., s.241,242

Osmanlı kadın giysilerinin geleneksel giysilerden tamamen uzaklaştığı ve Avrupa modasına daha yakın olduğu Şekil 49.'daki açık küf yeşili zemin üzerine sarı ve krem renkli çiçek desenli ipekli kumaş ve açık yeşil satenden dikilmiş olan bu etek ve bluz da görülür. Bluz arka ve önden 'V' yakalı olup kuplar ve balenlerle vücuda sıkıca oturtulmuş, belin ön ve arka kısmında korsaj kullanılmıştır. Bluzun arka ortasında ise onüç adet düğme kullanılarak kapatıldığı görülür. Etek de ön kısmında düz açık yeşil satenden pililer ile zenginleştirilmiş, arka tarafında büzgüler kullanılarak eteğin kabarık bir görünüm sağlamıştır. Bluzun yaka ve bel kısmı, eteğin ise ön kısmında yere kadar, diğer taraflarında ise serpm şeklinde gümüş telden yapılmış üzeri boncuk ve incilerle işlenmiş harç ve kelekler dikilerek zenginleştirilmiştir. Kolsuz olan bluzun kol evi kısmında büzgüler kullanılarak kabarık bir görünüm sağlamıştır

10.2.3. Gelinlik

‘Geleneksel gelinlik kıyafetler ise, sırma işlemeli al bir kaftan, onun altında gene ipek üstüne mücevher, inci veya sırma işlemeli yanladı yırtmaçlı al bir entari, belinde ekseri gelinin babası tarafından tekbirlerle takılan murassa bir kemer veya işlemeli bir kuşak en altında yine inci mücevher veya sırma işlemeli bir nar çiçeği çakışır bulunur, Gelin kıyafeti, ekonomik seviyeye göre değişiklik gösterirdi. Varlıklı aile gelinin kıyafetinde, kollar bileklere doğru yavaşça genişler ve bileklerden bir karış kadar aşağı sarkık olur, göğüs kısmına tül geçirilmiş, daraltılmış beden kopça ile tutturulmuştur. Yakalar oldukça geniş ve yüksekçedir. Elbisenin iki yanı hemen hemen koltuğa kadar yırtmaçlıdır. Eteğin arkası sürünecek kadar uzun olur, kumaşı tel ile örülmüş çok ağır ve kıymetli hint kumaşı veya sırma ve ipek ile işlenmiş ve pul ile süslenmiş kumaştan olur veya üzeri som sırma ile ağır işlemeli atlas veya kadifeden yapılırdı. Ayağına sırma ve inci ile işlenmiş, ucuna da inci püskül konmuş ökçesiz terlik giydirilir. Beline kıymetli bir kemer takılırdı.’¹⁸³

¹⁸³ Özer, a.g.e, s.356

Şekil 50. Turkuaz Renk Gelin Kıyafeti

Kaynak: Görünür, a.g.e., s.221

Şekil 51. Gelin Kıyafetinin Detayları (Şekil 50)

Kaynak: Görünür, a.g.e., s.222,223

Şekil 50. 20. yüzyıl sonuna aittir. Bu giysi entari, hırka ve ayakkabı olarak üç parçalı bir gelin kıyafetidir. Entari, turkuaz renk saten üstüne sırma ile işlenmiş, üst kısmı balenlerle vücuda oturtulmuştur. Tek parça olmasına rağmen yakadan bele kadar uygulanan parça detayı entaride bluz etkisi yaratmıştır. Takma kollu ve omuz kısmında büzgüler kullanılmıştır. Etek belden aşağı bollaşmakta ve uç kısmında ufak kırma biçiminde pililer eklenmiştir. Hırkanın içi kızıl tilki kürkü kaplı dışı turkuaz satenden işlemeli yuvarlak yaka ve takma kolludur. Ayakkabı ise yine aynı kumaştan yapılmış topuklu, altı kösele olup sim ile işlenerek ön kısmında çiçek motifi ve mavi püskül kullanılmıştır.

Şekil 52. Bir Başka Gelin Kıyafeti

Kaynak: Görünür, a.g.e., s.213

Şekil 53. Gelin Kıyafetinin Detayları (Şekil 52)

Kaynak: Görünür, a.g.e., s.214,215

Şekil 52. 20. yüzyıl başına (1909) ait etek ve bluzdan oluşan bir gelin kıyafetidir. Krem saten üstüne dival tekniği kullanılarak bitkisel motiflerle işlenmiştir. Bluzun yaka kısmında tasma biçiminde dantel uygulanmış, karpuz kol ve içten balenlerle vücuda oturtulmuştur. Kolun, omuz ve kol uçlarında büzgülü dantel ve yapay çiçekler kullanıldığı görülür. Etek Avrupa modasına uygun evaze kesimlidir. Arka kısmı belde büzülmüş olup uzun kuyrukludur.

Şekil 54. Potin

Kaynak: Görünür, a.g.e., s.273

Şekil 54. 19.yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başına ait potin, mor kadife üstüne sırma ile dival tekniği kullanılarak işlenmiştir. Potin'nin topuk ve taban kısmı kösele olup küt burunludur. Kenarlarına ise bir sıra bükülmüş tel ile zigzag biçiminde işleme uygulandığı görülür.

Şekil 55. Ayakkabı Örneği

Kaynak: Görünür, a.g.e., s.271

Şekil 55.'deki ayakkabı örneği bordo kadife üzerine sırma ile dival tekniği kullanılmıştır. Yuvarlak burunlu, iç tabanı kadife kumaştan, iç yan yüzleri siyah ince deri ile kaplanmış olup tabanı köseledir.

Şekil 56. Terlik Çeşitleri

Kaynak: Görünür, a.g.e., s.282, 284

Şekil 56. sol tarafta bulunan terlik krem renk deri, sivri burun, arkası açıktır. Krem renk saten kullanılarak yanlarına ufak pililer yapılmıştır. Ön kısmı fileden olup üstüne sedef rengi boncuk ve pullarla işlenmiştir. Fileli kısmın her iki tarafına birer fıyonk ile süslenmiştir. Sağ tarafta bulunan terlik ise krem renk saten üstüne gümüş tel, pul ve boncuk ile işlenmiştir. Kendinden desenli ipek kurdela fıyonk yapılarak süslendiği görülür.

10.3. Şemsiye ve Eldiven

Şemsiye Avrupa’da yağmurdan ve güneşten korunmak amacıyla kullanılmaya başlamıştır. İlk başlarda kadınlar için uygun bir aksesuar olarak kullanılırken, daha sonraları İngiliz erkeleri şemsiye kullanmayı bir centilmenlik göstergesi olarak görmüşler ve kullanmışlardır. ‘*Batıda güneşten korunma amaçlı yaygınlaşan şemsiye III. Selim zamanında Osmanlı kadınlarının da hayatına girmiş, günün her vaktinde her çarşıya uygun renk ve model olarak kullanılmaya başlamıştır.*’¹⁸⁴

Avrupa’daki şemsiye kullanımı ile Osmanlı dönemindeki kadınların şemsiye kullanım amacının benzer olmasının yanı sıra bizde farklı olarak kadınların yüzünü erkeklerden sakınmak için kullanmalarıdır. Yapılan sandal sefalarında, çayır ve mesire yerlerinde Osmanlı kadınının sıkça kullandığı bir aksesuar olarak görmekteyiz.

Osmanlı kadınları vazgeçemedikleri aksesuarlarından biri şemsiyedir. Yaz kış ellerinden düşürmedikleri şemsiyeler; yazın güneşten, kışın ise yağmurdan korun için kullanıldığı görülür. Ayaklarını dahi denize sokmazlar, güneşte kararmamak için şemsiyelerini ellerinden bırakmazlardı çünkü beyaz ten kadın için asilliğin bir göstergesidir. Moda dergilerinde yer alan yılın yaz modaları başlığı altında yeni moda yaz kıyafetleri tanıtılırken şık bayanların ellerinden şemsiyeleri eksik etmedikleri görsellerden yola çıkarak görülmektedir.

¹⁸⁴ Doğan , a.g.e., s.43

Şekil 57. Dış Mekanda Şemsiye

Kaynak: Özendes, a.g.e., s.99

Bir kadının güzelliği yüzünün güneşte kararmaması, güneşi görmemesiyle ölçülürdü bu yüzden yağmurlu havalardan çok güneşli havalarda kadınların vazgeçilmez aksesuarı olmuştur. *‘Geleneksel kıyafetlerin ayrılmaz parçası şemsiye Meşrutiyet yıllarında hatta Cumhuriyet’in ilk yıllarında da moda olmayı sürdürmüştür. Ünlü moda dergisi Süs , vermiş olduğu moda haberinde çeşitli şekil ve desenlerden oluşan şemsiyeleri ‘Bu sene şemsiye çok moda’ yorumuyla okuyucusuna sunmaktadır.*¹⁸⁵

Osmanlı döneminde kadınlar *‘Eldivenden vazgeçmeyip yüzüklerini göstermek isteyenler yüzük parmağından delik açtırmıştır. Bu aksesuarlardan eldiven kadın içinde vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Eldiven 1930’lara kadar kadın kıyafetinin*

¹⁸⁵ Özer, a.g.e, s.341

ayrılmaz parçasıdır ve adab-ı muaşeret kurallarına göre zarif bir kadının önemli bir aksesuarı olmuştur, kadın eldivensiz sokağa çıkmamayı tercih etmiştir. ¹⁸⁶

10.4. Saç Ve Baş Modelleri

‘Türk kadınları geceleri giyinik yatar, saçları her gün taranmayacak şekilde ince ince örülürdü. Osmanlı tarihinin her döneminde modanın gelişimi bir yana birçok önemli olaylarda kadının etkisi görülmektedir.1920’li yıllarla birlikte saç tuvaletlerinde moda değişim gösterecek, saçlar artık ondüle ve ferize olacaktır. Saçlarındaki bu dalgaların ise ahenkli olması şarttır, uzun ve kısa saçlar içinde geçerlidir, böylelikle ince ve nazik çehrelere yakışacağı öngörülür. böylelikle ince ve nazik çehrelere yakışacağı öngörülür. Ayrıca, başa çok önem verilirdi, aslında kahkül yanlarda favori, tepede topuz, yüzde usulüne uygun makyaj yapıldı.’¹⁸⁷ ‘Çarşafın altından giyilen Avrupai kıyafetler, değiştirilen saç modelleri aynı zamanda geleneksel dönemden farklılaşan yeni bir sosyal kadının yaşam tarzını ortaya çıkarmaktadır. 1920’lerin başında modern hayatın bir kesiti olan salonlarda modern giyimli kadınlar ve kısa saç stilleri, dönemin basınında karikatürlere konu olmuştur. Böyle bir ortamda kısa saç modasının abartıldığı hicivli bir dille karikatürize edildiği karikatürde ‘Kısa saç modası böyle giderse.. Yarın en kısa saç rekoruna çılgın genç kızlar göreceğiz’ diye modern yaşam ve modaların abartıldığı üzerinde durulmuştur.’¹⁸⁸

‘Rusların İstanbul’a gelişleri o dönem koşullarında hiçte kolay olmamıştı. İstanbul’a gelirken canlarını kurtarma pahasına ve bitlenme baş göstermiş, özellikle kadınlar saçlarını kazıtıp, ne buldularsa başlarına geçirmişlerdir. Bu durum zaman içerisinde ‘Rus başı’ adıyla veya ‘çan kesimi’ adıyla kısa kesilmiş saç modeli, İstanbul hanımları arasında gelişen modaya ilham kaynağı olmuştur. Halbuki bir zamanlar onur kaynağı olan uzun saçlar moda uğruna feda edilmiş, bu saçlar ki asırlardan beri kadınlığın sembolü olmuş ve şairler ile aşıkler tarafından şiirler yazılıp türküler okunmuştur. Gerçi kısa saç modası tüm dünyada kadının en azından erkek kadar toplumsal hayata girmeye başlamasıyla, kolaylıktan olsa gerek oldukça

¹⁸⁶ Özer, a.g.e. s.329

¹⁸⁷ Özer, a.g.e, s.338

¹⁸⁸ Özer, a.g.e, s.251

yaygın bir moda halini alacaktır. Yeni kesim kısa saçlara Paris’te ‘alaşinvaz’ bizde ise, ‘alarus’ denilmektedir. Kısa saç modası 1920’li yıllarda Batı kaynaklı olarak devam edecek hatta mecmuaların kapaklarında en meşhur saç kesimleri okuyucunun beğenisine sunulacaktır.’¹⁸⁹ Rus kadınlarının ekonomik zorlukları yaşadığı dönemde şapka alamayan daha doğrusu sefaletten ve fakirlikten saçlarını bir torba içine koymuşlardır. İstanbul kadınları, Rus kadınlarına benzeme isteği doğrultusunda bunu moda sanmış ve onları taklide başlamışlardır.

¹⁸⁹ Özer, a.g.e, s.68

SONUÇ

Osmanlı yaklaşık son iki asırda Batılılaşma etkisi altında kalmış batı ile kurulan ilişkiler sonucunda toplumsal yapıda sürekli değişimler yaşanmıştır. Osmanlı'nın Batı'yı bir model olarak benimseme fikri, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da açtığı elçiliklerin ve orada görevlendirilen Osmanlı hariciye memurlarının batı ile ilgili değerlendirmeler yapması ile başlamıştır. Bu değerlendirmeler de Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde yaşanan Batılılaşma hareketlerine zemin hazırlamıştır.

Osmanlı son döneminden, Cumhuriyet dönemine geçiş sürecinde toplumsal alanda görülen yeni değişim ve oluşumlar, dönemin başkenti olan İstanbul nüfusunun da çoğunluğunu oluşturan aydın kesim tarafından kabul edilmiştir. Fakat Anadolu'daki orta ve alt halk kesiminin batı yaşam tarzı ve geleneklerine mesafeli durdukları görülmüştür.

Osmanlı döneminde kadın giysileri batılılaşma sürecine kadar benzer özellikleri taşımakta ve bu benzerliğin değişimi yaşaması 19. yüzyıldan itibaren görülmektedir. Analizini yapmış olduğum giysilerde geleneksel Osmanlı tarzı artık yerini Avrupa modasına bıraktığı görülür. Yaşanan bu köklü değişiklikler giysilerin kesim özelliklerinden işleme tekniklerine, kumaş cinslerinden kullanılan tekstil malzemelerine kadar çeşitli biçimlerde değişime uğramıştır.

Yapılan bu araştırma gösteriyor ki; Osmanlı Devletinde Tanzimat'la birlikte sadece devlet yapısı değil, toplumsal yapısı da köklü değişikliğe uğramıştır. Avrupa devletleri ile gelişen ekonomik ve siyasal ilişkiler batılılaşmanın gelişmesinin yanı sıra yeni insan tipinin de ortaya çıkmasını sağlamıştır. Moda da görülen yenilikler yani batı tarzındaki giyimin etkileri Tanzimat döneminde başlamış ve bu başlangıç, Tanzimat dönemine ait batılılaşma adına görülen en belirgin özelliklerinden olmuştur. Osmanlı kendi tarzını kaybedip batı'ya endekslendiği eğlenceden, kılık kıyafetteki değişime, gidilen sosyal mekandan, kadın erkek ilişkilerine kadar Avrupa modalarına tabi olmuş fakat sosyal ve idari konularda istenen hedeflere ulaşamamıştı bu yüzden Meşrutiyet yıllarında Tanzimat batılılaşması eleştirilerek

her alanda bir ilerleme kaydetmesine zemin hazırlamıştır.. Bu dönemde sosyal, kültürel, ekonomik ve bilgi seviyesinin Batı'dan ithal edilen en yoğun dönemi olmakla birlikte batılılaşmanın olgunlaşmaya başlaması ve kadının giderek özgürleştiği görülmektedir.

Osmanlı'da batılılaşma ve moda kendi aralarındaki bağı günümüzde de bütün ihtişamı ile yaşatmaya devam ederken; bu bağın içerisinde batılılaşma sürecinde yaşanan toplumsal olaylar ve kılık kıyafetteki değişim akıllarda oldukça geniş yer tutmuştur. Tarihsel süreçte yaşanan bu değişim bugünkü modern hayatta kendimize ve çevremize yeni bakış açısı kazanmamızı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

ABALI, N., **Geleneksellik Ve Modernizm Açısından Kılık Kıyafet**, İlke Yayıncılık, 2009, İstanbul.

ABDÜLAZİZ, B., **Osmanlı Adet Merasim Ve Tabirleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

ALİ RIZA, B., **Bir Zamanlar İstanbul**, Tercüman Yayınları, İstanbul.

AKTAŞ, C., **Tanzimat'tan Günümüze Kılık Kıyafet Ve İktidar**, Nehir Yayınları, 1991.

ÇAĞMAN, F., **'Selçuklu-Osmanlı Dönemi', Çağlar boyu Anadolu'da Kadın, Anadolu Kadının 9000 yılı**, İstanbul, 1993

ÇAKIR, S., **Osmanlı Kadın Hareketleri**, Metis Yayınları, 2011.

DOĞAN, İ. , **Osmanlı Ailesi**, Ankara Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1981.

DOĞAN, S., **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Aydın Kadınlar Şair Ve Yazarlar**, Akademik Kitaplar, 2012

EDİZ, Z. , **Kadınların Tarihine Giriş**, Adım Yayıncılık, İstanbul, 1995.

GİZ, A., **Bir Zamanlar Kadıköy**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

GÖRÜNÜR, L. , **Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminden Kadın Giysileri**, Sadberk Hanım Müze Koleksiyonu, İstanbul, 2010.

GÜRTUNA, S. , **Osmanlı Kadının Giyim Kuşamı**, Yeni Türkiye, 2000.

IŞIN, E. , **İstanbul da Gündelik Hayat**, Yapı kredi Yayınları, 2006.

KAZGAN, H. , **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme**, Töbank Yayını, İstanbul, 1991.

KOLOĞLU, O. , **Takvim-i Vekayi** , Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara, 1981.

MERİÇ, N., **Osmanlı'da Gündelik Hayat'ın Değişimi**, Kaktüs Yayınları, İstanbul, 2000.

ORTAYLI, İ., **İmparatorluğun En Uzun Yılı**, Hil Yayınevi, İstanbul, 1983.

ORTAYLI, İ., **İstanbul'dan Sayfalar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

ÖZENDES, E. , **The Last Ottoman Capital İstanbul**, Yem Yayınları, İstanbul, 1999.

ÖZER,İ., **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam Ve Moda**, Truva Yayınları, İstanbul, 2009.

SAZ, L. , **Harem'in İçyüzü**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974.

TÖRENE, M., **İşgal İstanbul'u** , İstanbul Kitapevi Yayınları, 1995.

Diğer Kaynaklar

AKAGÜNDÜZ, Ü., **Kadın Ve Kadınlığa Dair II. Meşrutiyet Dönemi Dergilerinden Yansımalar**, Folklor/Edebiyat, 2013, C.19, S.73.

AKBAYAR, N., **Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu**, T.C.T.A., İletişim Yayınları, C.5.

AKKOL, M.L., **Türkiye'deki Modernleşme Sürecinde Müzik**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

AKSOY, B., **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Musiki Ve Batılılaşma**, T.C.T.A., İletişim Yayınları, C.5.

AND, M., **Tanzimat Ve Meşrutiyet Tiyatrosu**, T.C.T.A., İletişim Yayınları, C.6.

IŞIN, E. , **19. yüzyılda Modernleşme Ve Gündelik Hayat**, T.C.T.A., İletişim Yayınları, C.2.

İNALCIK, H. , **Tanzimat'ın Uygulanmasına Sosyal Tepkiler**, Belleten, C. 18. , S.112

KAPLAN, L. , **Türk Bedai'nin Koruma Derneği Ve Cumhuriyet Döneminde Türk Güzelliğini Geliştirme Çabaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Mart 2001, C.17. , S.49.

KESKİN, Y. , **İstanbul'da Eğlence Hayatı**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

KILIÇBAY, M.A., **Osmanlı'nın Batılılaşması**, T.C.T.A., İletişim Yayınları, C.1.

MAHİR, E.İ. , **Fashion And Women In The Of The Armistice Period (1918-1923)**

Boğaziçi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005.

ORTAYLI, İ., **Batılılaşma Sorunu**, T.C.T.A., İletişim Yayınları, C.1

ÖZKAL, E. , **Inci (Yeni) Magazine (1919-1923): The Femine Actuality During The Occupational Period**, Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 2007.

POLAT, N.H. , **Musavver Erganun Dergisi**, 2004

SPATAR, H.H., ‘ **Musiki Hayat** ’ Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.5.

SÜRÜCÜ, G. , **Osmanlı Kadın Dergilerinde Kadının Dünyası**, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

TANÖR, B., **Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış**, T.C.T.A., İletişim Yayınları, C.1

TANÖR, B. , **Osmanlı İmparatorluğu I. Meşrutiyet**, Thema Laurosse, Milliyet, C.1.

TEZCAN, H. , **Osmanlı İmparatorluğunun Son Yüzyılında Kadın Kıyafetlerinde Batılılaşma**, Sanat Dünyamız, İstanbul, 1988, S.37.

TOPRAK, Z., **Mütareke Döneminde İstanbul**, D.B.İ.A., C.5.

UYAR, H. , **Çarşaf, Peçe Ve Kafes Üzerine Bazı Notlar**, Toplumsal Tarih, Eylül 1996, S.33.

UZUN, H., **Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi**, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi, 2005, C.6., S.2.

ÜLKÜTAŞIR, M.Ş., ‘ Türkiye’de İlk Balo ’, Hayat Tarih Mecmuası, 1966, S.6.

YAVUZ, H. , ‘Modernleşme; Parça mı, Bütün mü? Batılılaşma; Simge mi, Kavram mı?’ , Modernleşme Ve Batıcılık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, C.3.

YAYLA, Y. , **Osmanlı Devletinde Meşrutiyet Kavramı**, T.C.T.A. İletişim Yayınları, C.4.

QUATAER, D. , **Osmanlı İmparatorluğunda Toplumsal Gelişme**, T.C.T.A. , İletişim Yayınları, C.6.

İnternet Kaynağı

BEYOĞLU, S.,**Osmanlı Deniz Hamamları**, <http://ataturkilkeleri.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2013/03/ydta-05-beyoglu.pdf> , Erişim tarihi (07.05.2013)

BİRİCİKOĞLU, H., **Türk Modernleşmesinde Kadın**, http://cws.emu.edu.tr/en/conferences/2nd_int/pdf/Hale%20Biricikoglu.pdf , Erişim tarihi (23.04.2013)

POLAT, N.H. , **Musavver Erganun Dergisi**, 2011.
<http://www.tubar.com.tr/TUBAR%20DOSYA/pdf/2004BAHAR/4.nhp.m.%20erganun.39-62.pdf> Erişim tarihi (15.04.2013)

ŞAHİN, K. , **Deniz Hamamları**, 2012.
<http://ataturkilkeleri.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2013/03/ydta-05-beyoglu.pdf>
Erişim tarihi (14.03.2013)

<http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?p=2435243> Erişim tarihi (18.04.2013)

<http://www.dunyadailkler.com/turkiyede-ilk-kadin-yazar.html> Erişim tarihi (13.06.2013)

<http://www.martidergisi.com/huznun-yakistigi-kadin-fatma-aliye-hanim-1862-1936/>

Erişim tarihi (15.04.2013)

<http://www.tdk.gov.tr/> Erişim tarihi (14.06.2013)

ÖZGEÇMİŞ

30 Ağustos 1980, Gümüşhane İli Şiran ilçesi doğumluyum. İlk, Orta ve Lise eğitimimi İstanbul’da tamamladıktan sonra Beykent Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Tekstil ve Moda Tasarımı bölümüne kaydoldum. Bu bölümden 2011 yılında mezun oldum.İngilizce eğitimimi üniversite okuduğum süreçte özel bir kursa katılım sağlayarak tamamladım. Eğitim sürecine ara vermeden Beykent Üniversitesi Tekstil ve Moda Tasarım Ana Sanat Dalında Yüksek Lisans eğitimime başladım.

Hanife CELEP